

Skarpretteryrkets utvikling i Bergen 1531-1868

Arbeidsområde, arbeidsoppgaver, inntekt og status

Bjørnar Frostestad Salvesen

HIS 350

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

Vår 2017

Abstract:

This master thesis has its focus on the profession of executioners in Bergen, Norway. The main issue it attempts to explore is: how did the profession of executioners develop in Bergen between 1531 and 1868? To provide insight into this question, four topics have been discussed: 1) the geographical working area, 2) work responsibilities, 3) economic income, and 4) social status. The executioners in Bergen have also been compared to executioners from other areas in Norway.

The sources show that the occupation in Bergen share a lot of the same history and development with the occupation's history other places in Scandinavia (shown in the research literature). We do not know much about the early period of the profession (1531-1627). However, the paper suggests that before the 1660s they were municipal officials, worked as knackers (e.g. burying "unclean" and "dishonourable" dead bodies), were responsible for relatively small geographical areas and received a smaller economical income than after the 1660s. After the 1660s the situation changed. They stopped performing working as knackers, the geographical working area increased, the wages were raised, and they became royal officials. Thus, their social status grew.

Further, from c. 1500-1640s most executioners in Bergen were Norwegians. From the 1640s-1830s however, surnames such as Kordt, Høcker, Helmschläger, Giørtler and Mühlhausen appears in the sources, suggesting they were German and Danish immigrants (the latter from German descent). In contrast to the former Norwegian executioners, these immigrants were trained in the profession. From 1828/35, the immigration of skilled executioners stopped, and the physical punishments were again the responsibility of untrained Norwegians. Samson Isberg was the last executioner in Bergen, and from 1849 he became the sole executioner throughout Norway. Also, from the 1830s, the Bergen executioners were no longer royal officials.

The thesis ends with the suggestion that the history of the profession in Bergen was not the same as in other places in Norway. For example, in 1719, Trondheim still had a former thief with only one ear and who worked as knacker, as executioner. Not before 1720 did they get their first executioner from Germany, who was trained and kept a higher social status than the former Norwegian executioners. Therefore, the history of the occupation in Bergen is not representative of the history of the occupation in Norway.

This paper shows that this profession changed a lot in Bergen in the period 1531-1868. However, the changes did not happen steadily. The four topics that have been discussed changed back and forth many times.

Forord

Først vil jeg takke min veileder – professor Gunnar Winsnes Knutsen, som har ordnet og lagt til rette for at arbeidet med oppgaven har gått på skinner. Han har vært en god hjelp med sin høye faglige kompetanse, men han fikk meg også i gang med de riktige kildene og anbefalte meg andre personer jeg kunne ta kontakt med. En bedre start kan man ikke ønske. Førsteamanuensis Arne Solli har også vært viktig med sine gode anbefalinger om kilder og forskningslitteratur, spesielt angående Bergens historie. Resten av studentene på seminaret for tidlig moderne tid, har også vært viktige i denne prosessen og kommet med gode tilbakemeldinger på utkastene til oppgaven. Andre personer har også tatt seg tid til å gi anbefalinger om forskningslitteratur og historiske kilder som kunne være anvendelige. Det er godt å se et slikt behjelpelig miljø blant historikere og arkivarer, som velvillig har vist sin hjelp og interesse for en students arbeid.

Turene til Statsarkivet i Bergen, Byarkivet i Bergen og Riksarkivet i Oslo har utelukkende vært positive, hvor personalet har vært svært behjelpelige. Særlig Yngve Nedrebø og Kenneth Bratland på Statsarkivet i Bergen, Anders Nilsen på Byarkivet i Bergen og Tor Weidling på Riksarkivet i Oslo, har vært til god hjelp. Statsarkivet i Kristiansand og Statsarkivet i Stavanger har også vist sin hjelp ved henvendelser på e-post.

Personalet hos Avdeling for Spesialsamlinger ved Universitetsbiblioteket i Bergen har gitt god hjelp og Universitetsbiblioteket for humaniora i Bergen har skaffet alle bøker og artikler jeg har ønsket meg.

Jeg setter også pris på at Johan Sigfred Helberg har gitt meg lov til å lese hans klausulerte hovedfagsoppgave om skarpretterne i Trondheim på 1700-tallet. Det er det mest omfattende arbeidet som er gjort på skarprettere i Norge og har vært en god ressurs til denne oppgaven.

Andre personer som har gitt gode tips angående relevant forskningslitteratur, historisk kildemateriale eller hjulpet til på andre måter, er: Gro Elisabeth Bastiansen, Christopher Harris, Torgrim Sørnes, Ragnhild Botheim, Terje Sødal, Hans Eyvind Næss, Tyge Krogh, Jørn Øyrehage Sunde, Audun Kjus, Rune Blix Hagen og Louise Nyholm Kallestrup.

Tusen takk!

Bergen, mai 2017

Bjørnar F. Salvesen

Innhold

1. Innledning	1
1.1 Tema, problemstilling, avgrensning og disposisjon	1
1.2 Terminologi	3
1.3 Kontekst: skarpretterens historie i Skandinavia	5
1.4 Uærlighet og status	9
1.5 Forskningslitteratur og tematiske tyngdepunkter	15
1.6 Historisk kildemateriale og metode	20
2. Skarpretteryrket i perioden 1531-1627	24
2.1 Skarpretterne	24
2.2 Arbeidsområde	25
2.3 Arbeidsoppgaver	26
2.4 Inntekt	28
2.5 Status	31
2.6 Delkonklusjon	33
3. Skarpretteryrket i perioden 1628-1760	34
3.1 Skarpretterne	34
3.2 Arbeidsområde 1628-1760	34
3.2.1 Arbeidsområde for skarpretterne i Bergen	35
3.2.2 Sammenlignet med andre steder i Norge	40
3.2.3 Delkonklusjon	42
3.3 Arbeidsoppgaver 1628-1760	42
3.3.1 Skorsteinsfeierens, rottefangerens og nattmannens arbeidsoppgaver	43
3.3.2 Skarpretternes arbeidsoppgaver	45
3.3.3 Sammenlignet med andre steder i Norge	48
3.3.4 Legevirkosomhet	48
3.3.5 Delkonklusjon	51
3.4 Inntekt 1628-1760	52
3.4.1 Inntektskilder og inntektsutgifter	52
3.4.2 Inntektens utvikling	56
3.4.3 Regionale og nasjonale forskjeller	62
3.4.4 Delkonklusjon	65
3.5 Status 1628-1760	66

3.5.1 Skarprettene sosiale status	67
3.5.2 Regionale og nasjonale forskjeller	79
3.5.3 Delkonklusjon	83
4. Skarprettetrykket i perioden 1760-1868	87
4.1 Skarprettene	87
4.2 Arbeidsområde	87
4.3 Arbeidsoppgaver	90
4.4 Inntekt.....	93
4.5 Status	97
4.6 Delkonklusjon	105
5. Konklusjon.....	107
Referanseliste	111
Forkortelser til fotnotene og referanselisten.....	111
Trykte historiske kilder	112
Utrykte historiske kilder.....	120
Litteratur.....	131
Digitale ressurser.....	135
Vedlegg	136
Korte biografier til skarprettene i Bergen, fra Augustus Høcker til Samson Isberg.....	136
Tabell over skarprettene andre steder i Norge	144
Begrunnelse for tabellen på side 38	150

1. Innledning

1.1 Tema, problemstilling, avgrensning og disposisjon

Historieskrivere viste i lang tid liten interesse for marginaliserte grupper og mennesker i samfunnet. Å skrive historie om skarprettere står dermed som et godt eksempel på økningen av kultur- og sosialhistorie fra siste halvdel av 1800-tallet.¹ I Norge har derimot denne yrkesutøveren, ofte kalt *bøddel*, fortsatt blitt vist liten interesse i historieskrivingen, selv om man kan se tendenser til en økning de siste årene.² Å skrive historie om skarprettere kan være fruktbart av forskjellige grunner, hvor vi får et innblikk i et lite utforsket område av fortidens samfunn. Dette kan føre til opplysninger om hvilke virkelighetsforståelser menneskene hadde på den tiden, om hvordan andre mennesker så på folk som var «uærlige» og «urene». Vi får også se hvordan rettssystemet fungerte og hvorfor det var slik. Å sette avhugde hoder av kriminelle på staker til skrekk og advarsel for andre, er bare ett av eksemplene. I tillegg får vi innsyn i hvor mange henrettelser det var i tidlig moderne tid, fordi skarpretterne fikk betalt for dem. Denne kunnskapen får man ikke alltid ved å studere enkelte rettsaker i tingbøker og lignende kilder, som tar for seg perioden *før* en eventuell henrettelse. Oppgaven har ikke fokus på de store spørsmålene om fortidens samfunn, men kan gi informasjon om et mindre berørt tema, som deretter kan settes inn i en større sammenheng.

Veien fra bunnen og opp mot et høyere lag i samfunnet, kan skarpretternes historie også vise oss. Denne veien blir sentralt for denne oppgaven. I forskningslitteraturen er det blitt fokusert på et brudd i skarpretteryrkets historie i Skandinavia mot slutten av 1600-tallet. En mer opplært skarpretter, gjerne av tysk avstamning, tok dermed over embetet og det førte med seg høyere status, høyere lønn, større arbeidsområde og slutten for deltakelse i rakkerarbeidet. Han gikk fra å være en av byens tjenestemenn til å bli kongelig embetsmann. Var dette bruddet like tydelig i Norge som i Danmark og Sverige, eller har det vært mindre utvikling? Hvis det har vært utvikling, på hvilke måter? Når kom bruddene? Fordi det er skrevet lite om dette yrket i Norge, er det ønskelig å få denne historien fram i lyset. For å få til dette på en god måte, er det vektlagt skarpretterne fra én by som forskningsobjekt. Valget er da falt på Bergen. Ved å sette en slik geografisk begrensning, vil man i større grad klare å utforske emnet både kvantitativt og kvalitativt, ikke bare kvantitativt. Det vil imidlertid vises til skarpretteryrket andre steder i

¹ Melve, L. (2010) *Historie. Historieskriving frå antikken til i dag*, s. 204-206 og 209-211.

² F.eks. bøkene (2009) *Onndskap. De henrettede i Norge 1815-1876*, (2011) *Uten nåde. De henrettede i Norge 1783-1814*, (2014) *Mørkets gjerninger. De henrettede i Norge 1772-1782* og (2016) *Bøddel. Mathias Fliegenring 1685-1729* av Torgrim Sørnes.

Norge også for å sammenligne med Bergen. Slik får man oppdaget om det skulle være noen særegne forhold i Bergen, som kunne gi en misvisende fremstilling av yrkets historie i Norge.

Problemstillingen for denne oppgaven vil derfor være: *hvordan har skarpretteryrket utviklet seg i Bergen i perioden 1531-1868?* I den sammenhengen er det flere spørsmål som vil være sentrale å ta opp. Hva var skarpretternes inntekt? Hvilken status hadde de? Hvilket arbeid utførte de? Og hvor stort var arbeidsområdet deres?

Bergen er valgt som forskningsobjekt, delvis fordi det er skrevet lite om skarprettere her, særlig for 1600-tallet, og delvis grunnet byens størrelse. Byens størrelse gir et større kildemateriale, men er også interessant angående historien til skarpretterne. Var det noe forskjell på byens skarprettere og skarpretterne rundt i fogderiene? Den geografiske avgrensningen er altså begrenset til å gjelde skarpretterne i Bergen. Disse skarpretterne reiste også rundt til de nærmeste fogderiene for å utføre sine arbeidsoppgaver. Det er derfor blitt nødvendig å se på fogderiene i Bergenhus len/Bergen stiftamt, men også Rogalandsområdet, med byen Stavanger og fogderiene Ryfylke og Jæren og Dalane.

Avgrensningen av historisk periode er satt til 1531-1868. Denne avgrensningen er gjort fordi det tidligste funnet i kildene av skarprettere i Bergen er fra 1531. 1868 er valgt fordi Samson Isberg – den siste skarpretteren fra Bergen, pensjonerte seg dette året.

Disposisjonen vil ikke være jevnt fordelt i denne perioden. I tidsrommet 1531-1627, er det få kilder om skarpretterne i Bergen. Perioden vil derfor få et eget kort innledningskapittel om hva vi vet om skarpretterne på den tiden. Hoveddelen av oppgaven og oppgavens tyngdepunkt, er perioden 1628-1760. I 1628 begynner man å få nyttig informasjon om yrkesgruppen fra lensregnskapet til Bergenhus len. Det er blitt fokusert mest på 1600-tallet, men for å se hvordan yrket var før og etter bruddet mot slutten av 1600-tallet, vil det være fruktbart å se hvordan yrket utviklet seg videre utover 1700-tallet. 1760 er her satt som et skille, fordi vi da får sett hvordan yrket utviklet seg godt ut på 1700-tallet og året 1760 blir da et naturlig skille, hvor den ene skarpretteren døde etter 40 år i yrket. I den siste delen av oppgaven er det diskutert hvordan utviklingen foregikk i de senere årene av yrkets eksistens. Dette blir for perioden 1760-1868 og er også et kortere kapittel. Før analysen vil det gis en innføring i terminologien, en kort historisk oversikt over skarpretternes historie i Skandinavia, forklaring og drøfting av begrepene *uærlighet* og *status*, forskningslitteratur på emnet og hvilke historiske kilder som er brukt til oppgaven.

1.2 Terminologi

De fleste i Norge kjenner denne yrkesutøveren under betegnelsen *bøddel*. For noen århundrer siden var det derimot ikke bare én betegnelse. Terminologien for dette emnet er vanskelig. Det er ønskelig å systematisere og kategorisere betegnelse, men i dette tilfellet er det nærmest uoppnåelig å gjøre på en god og konsekvent måte. I de historiske kildene er begrepene *bøddel*, *mestermann*, *rettermann* og *skarpretter* (eller andre former av dette ordet: *scharfrichter/scharprichter/skarprigter*) brukt om yrkesutøveren. I skandinavisk forskningslitteratur er også begrepene *carnifex* og *stupagrever* sporadisk nevnt.³ *Bøddel*, *mestermann* og *skarpretter* er imidlertid de vanligste.

Ordbog over det danske Sprog sier at *bøddelen* var en som torturerte og henrettet, men hans tidsalder var over rundt 1660, da han ble avløst av den faglærte tyskfødte skarpretteren.⁴ På søkeordet *skarpretter* er derimot forklaringens fokus et annet sted. Her står det at *skarpretteren* henrettet med skarpe våpen – sverd eller øks, mens *bøddelen* henrettet folk ved henging. Det står også at *skarpretter* ble brukt i all alminnelighet i senere tider.⁵ Om *mestermann* er det fokusert på skarpretteren som håndverksmester, i motsetning til hans hjelpere – rakkerknektene.⁶

I forskningslitteraturen finner man noen lignende tanker. Yrkesutøveren ble på slutten av 1600-tallet i større grad opplært, var gjerne av tysk avstamning, og ble kalt for *skarpretter* eller *scharfrichter*. Anders Bjarne Fossen har i en artikkel skrevet at *bøddelen* Augustus Høcker i 1689 ble utnevnt av kongen som kongelig embetsmann og påstår at «Ja, selv navnet endret seg; *bøddelen* ble *skarpretter*».⁷ Dette er en svært misvisende formulering. Tittelen *skarpretter* var i bruk i lang tid før dette. I sikt- og sakefallsregnskapet for Bergen i 1606-07 er *skarpretteren* en av flere som står oppført av de som fikk lønn av sakefallsinntektene.⁸ I Trondheim opptrådte tittelen allerede i 1591, og i Oslo og Vardø i 1594.⁹ I tillegg er den skarpretteren som Fossen nevner, også blitt kalt for *mestermann*. En av hans etterfølgere – Philip Giørtler, ble også kalt *mestermann* da han døde i 1765.¹⁰ Hvis man ser på utgiftspostene i lensregnskapene for Norge

³ Sørnes, *Bøddel*, s. 13. Christensen, T. P. (1994) Bøddler, rakkere og natmandsfolk – en selektiv bibliografi. *Personallhistorisk tidsskrift*, 1994:2, s. 216.

⁴ <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=b%C3%B8ddel> Hentet: 24.08.2016.

⁵ <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=skarpretter> Hentet: 24.08.2016.

⁶ <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=mestermann> Hentet: 24.08.2016.

⁷ Fossen, A. B. (2002) *Bøddelen* – fra «uærligt Menneske» til kongelig embetsmann. *DIS Hordaland*, årgang 6, nr. 2. Sidetall vises ikke, men det står på den andre siden i artikkelen.

⁸ RA. Br., Bergen, 1606, pk. 406.

⁹ RA. Lr., Trondheim len, 1590-91, pk. 1. RA. Lr., Akershus len, 1593-94, pk. 5. RA. Lr., Vardøhus len, 1593-94, pk. 1.

¹⁰ RA. Br., Bergen, 1704, pk. 414. SAB. Stiftamtmanden i Bergen, rekneskapar for Korskirken, 1765, pk. 1763.

i perioden 1586-1663, er *mestermann* blitt brukt ca. 52 prosent av gangene, *skarpretter* ca. 45,5 prosent, *bøddel* ca. 2 prosent og *rettermann* ca. 0,5 prosent.¹¹ Det blir derfor problematisk å kalle yrkesutøverne på 17- og 1800-tallet for *skarprettere* og 15- og 1600-tallets yrkesutøvere for *bøddler* eller *mestermann*. For å komplisere kategoriseringen ytterligere, er det i regnskapene ofte brukt forskjellige betegnelser for den samme yrkesutøveren. I lensregnskapet for Bergenhus fra 1627-28 fikk *skarpretteren* lønn for en henrettelse, men i det tilhørende utgiftsvedlegget ble det oppført lønn til *mestermannen*.¹² Det finnes ingen bevis for at det var noen forskjeller på en mestermann og en skarpretter i regnskapene og de ble ofte brukt om den samme personen. Betegnelsen *bøddel* er sjeldnere brukt i regnskapene, men er mest brukt i de mer uformelle kildene som *Absalon Pederssøns dagbok* og *Hofnagels optegnelser*.¹³ I tingbøkene får man også inntrykk av at *bøddel* var en mer uformell betegnelse og var trolig mest brukt i dagligtalen. Her opptrer betegnelsen i krangler, hvor den ene anklaget den andre for å være *bøddel* eller at den ene ønsket at *bøddelen* skulle gjøre noe mot den andre.¹⁴ Etter mine egne tolkninger av de historiske kildene, var derfor *bøddel* en allmenn og mindre formell betegnelse på yrkesutøveren, spesielt på 15- og 1600-tallet, men også på 1700-tallet. Den mer formelle betegnelsen på 15- og 1600-tallet var derimot *mestermann* og *skarpretter*. Til sammenligning kaller man i dag på dagligspråket renovasjonsarbeideren for *søppelmannen*. Fra 1700-tallet og utover, var utvilsomt *skarpretter* mest vanlig og betegnelsen *mestermann* ble mindre brukt. I oppgaven vil derfor *skarpretter* bli brukt for yrkesutøveren, fordi begrepet ble brukt i alle århundrene oppgaven tar for seg, fra 1500-tallet til 1800-tallet. Da dette begrepet om yrkesutøveren ble brukt i de historiske kildene til nærmest alle tider og uten antydning til en med høyere status, tysk avstamning og utelukkende bruk av skarpe gjenstander ved henrettelser, vil det i denne oppgaven heller ikke gis slike assosiasjoner ved bruk av begrepet. Det vil igjen si at definisjonene til *Ordbog over det danske Sprog*, ikke vil være gjeldende for denne oppgaven.

Betegnelser for en annen yrkesutøver det også vil gjøres kort rede for, er han som er blitt kalt for *rakker* eller *nattmann*. Det har vært vanlig flere steder at dette var skarpretterens hjelper, noe som ser ut til å ha vært tilfelle i Bergen også i perioder.¹⁵ En av forskningspionerene på dette feltet i Skandinavia – Folmer Dyrland, skriver følgende om nattmannen: «Foruden skorstensfejere var «natmændene» nemlig også «rakkere», om man ellers tør prøve på at skelne

¹¹ Basert på utgiftspostene i lensregnskapene for hele Norge. Det vil si utgiftene i lensregnskapene, fogderegnskapene, byregnskapene og sakefallsregnskapene i lensregnskapene.

¹² RA. Lr., Bergenhus len, 1627-1628, pk. 43 og pk. 44.

¹³ F.eks. i Absalon Pederssøns dagbok over begivenheder, især i Bergen, 1552-1572, s. 130 og Mikel Hofnagels optegnelser 1596-1676, s. 182.

¹⁴ SAB. Tb., Nordhordland, 1671, 1722. SAB. Tb., Indre Sogn, 1672. SAT. Tb., Inderøy, 1690, 1692, 1704.

¹⁵ F.eks.: RA. Br., Bergen, 1687, pk. 412.

mellem brugen af disse to ord.»¹⁶ Opprinnelig kan yrkene ha vært forskjellige, men at de flere steder ble det samme. Også her kan det se ut til at *rakker* var en mer dagligdags betegnelse, hvor betegnelsen blant annet opptrer i gjengitte krangler i tingbøker,¹⁷ mens *nattmann* var mer formelt og ble brukt i forordninger, kongebrev, folketellinger og kirkebøker.¹⁸ I sikt- og sakefallsregnskapene for Bergen kan man se en overgang fra begrepet *rakker* til *nattmann* mot slutten av 1660-tallet.¹⁹ For å samkjøre med den formelle betegnelsen *skarpretter*, vil derfor betegnelsen *nattmann* bli brukt i denne oppgaven. Hvis det derimot henvises til en kilde hvor *rakkeren* er oppført, vil dette begrepet bli brukt. Dette er gjort i tilfelle det (mot formodning) var noe forskjell på yrkestitlene på denne tiden og at det dermed ikke blir gitt misvisende informasjon.

Det finnes også indikatorer for at personene ble kalt for forskjellige yrkestitler ut ifra hvilket arbeid de utførte. I Stavanger fikk «skorsteinsfeier Peder Pedersen» lønn for å begrave henrettede og selvmordere. I marginen i regnskapet er det henvist til hans kvittering, men denne kvitteringen er oppført som «natmandens kvittering».²⁰ Det kan derfor være vanskelig å se hvem som faktisk utfører de forskjellige oppgavene, hvis ikke navnet til vedkommende er oppført. Yrkesutøveren kan altså være «skjult» under andre yrkestitler.

1.3 Kontekst: skarpretterens historie i Skandinavia

Et selvstendig skarpretteryrke er ikke kjent hos det germanske folk før høymiddelalderen.²¹ Først på 1200-tallet i Tyskland ble det tilsatt personer som kunne foreta henrettelser og annet arbeid i samfunnet som ikke folk flest ville ha noe med å gjøre. I 1276 i Augsburg så man yrket som et selvstendig arbeid.²² «Byens bud og bøddel» er nevnt i Danmark i 1269 i Erik Glippings Stadslov²³ og i 1522 ble det i Danmark-Norge påbudt å ha en bøddel og en rakker i hver kjøpstad, hvis ikke måtte det betales bot.²⁴ Noen steder kan det også se ut som at disse yrkene ble smeltet sammen til ett, hvor skarpretteren også utførte rakkerarbeidet.²⁵ Hugo Matthiessen lister opp følgende arbeid skarpretterne kunne utføre:

¹⁶ Dyrland, F. (1872/1974) *Tatere og natmandsfolk i Danmark*, s. 94.

¹⁷ SAB. Tb., Nordhordland, 1731-33, 1776, 1777, 1801. SAB. Tb., Sunnhordland, 1744.

¹⁸ F.eks.: Schou, første del, 1670-1699, s. 453-454. SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1725-1826. Se giftemål 07.01.1753. Folketelling 1875 for 1301 Bergen kjøpstad. Søk på «Hans Malmanger».

¹⁹ Basert på sikt- og sakefallsregnskapene i byregnskapene for Bergen. *Rakker* opptrer sist i 1668 og *nattmann* opptrer først i 1668.

²⁰ RA. Br., Stavanger, 1709-1720, pk. 318.

²¹ Matthiessen, H. (1910) *Bøddel og Galgefugl*, s. 2.

²² Krogh, T. (1994) Bødlens og Natmandens Uærlighed. *Historisk tidsskrift*, bind 16, s. 37.

²³ Snorrason, E. (1994) Helstatens skarprettere – og deres skiftende ægteskabsforbindelser i 1600- og 1700-tallet. *Personallhistorisk tidsskrift*, 1994:2, s. 167.

²⁴ Sørnes, *Bøddel*, s. 14.

²⁵ Eek-Larsen, E. (1933) Bøddelen og hans uærlighet. *Bergens historiske forening – Skrifter*, 39, s. 99-100.

Foruden Henrettelser af enhver Art, Tortur, Hekse-Prøver, Piskning, Udvisning af Horer og Skøger og Lemlæstelse af stakkels Syndere måtte Byens Bøddel sørge for Gadernes Renselse, Renovation, Bortslæben av Aadsler, Nedskæring og Begravelse af Selvmordere, Jagt paa Svin og Hunde, Pryglen af Vanvittige i Daarekisten, Tilsyn med offentlige Fruentimmer og meget mere i lignende Retning.²⁶

Arbeidsoppgavene fra de tre nederste linjene, kan klassifiseres som typisk rakkerarbeid. Henrettelser og andre kroppslige straffer, var derimot det skarpretterne hovedsakelig ble ansatt for. Et eksempel fra tingboken for Sunnhordland 1683, viser hvor groteske handlinger de ble pålagt å utføre:

... forschreffne miszdedere Samson Einersøn, for dissze hansz grofue, v-hørlige forseelser, aff mord, brand och tiuffuerj, som forbemelt, retmesigen har fortiendt endeell aff alle dedz paafølgende refselsler, andere saadanne w-dædische kroppe, til desz store affschye och exempell, att først hans høyre haand huorved slig ond gierning er skeed, først paa retterstæden, hannemb lefuende aff mestermanden blifuer affhuggen, och i hansz paasiun paa ilden kast. Hand siden bliuer til en polle anunden, hauende en løsz striche om halszen hengende til hansz tiuffuerietz bemerschelsze, och hansz blotte legeme da knæben med gloende tænger, tre gange for huert it mennische der bleff ombragt, som er atten gange. Siden leffuendes att bliue hannem fraskaaren nogle remmer aff hansz ryg ned ad. Dereffter leffuendes, for-u-den opschaaren, hansz hiertte vdreffuet, hannem paa munden slagit, och kast paa ilden att opbrændes. Saa hansz hoffuett affhuggen, och endelig krogen parterit och paa siuff steigler nedlagt, dend øxsze huor med det mord bleff giortt, udj dend eene steigle indhuggen, och dertil en affschye och amindelsze blifue bestaaende.²⁷

På 15- og store deler av 1600-tallet var skarpretteren og nattmannen på bunnen av samfunnet. Både skarpretteren og nattmannen ble gjerne sett på som uærlige. Det som går igjen hos de fleste forskeres forklaringer av uærlighetsbegrepet, er at det viste til lav ære og det å være uren. Dette medførte igjen lav status i samfunnet. At han gjerne ble rekruttert blant kriminelle og dødsdømte, gjorde også sitt til hans lave anseelse.²⁸ Status er derfor svært sentralt når man snakker om denne yrkesutøveren. Begrepene *uærlighet* og *status* vil bli diskutert videre under kapittel 1.4.

²⁶ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 12.

²⁷ SAB. Tb., Sunnhordland, 1683.

²⁸ Helberg, J. S. (1987) *Skarprettervesenet i Trondhjem 1720-1796*. Hovedfagsoppgave, s. 13.

Mot slutten av 1600-tallet minsket uærlighetsforestillingerne rundt skarpretteren. Ved innførelsen av eneveldet i 1660, ble det lokale styret innskrenket i de fleste byer og skarpretterne skulle heretter bli utnevnt av kongen og bli kongelige embetsmenn. I praksis betydde dette at stiftamtmennene fikk ansvar for å ansette skarpretterne,²⁹ men man ser at det ble Magistratens ansvar i både Bergen og Trondheim.³⁰ Utover 1700-tallet ble det også flere tyske skarprettere fra egne skarpretterfamilier, som erstattet de lokale skarpretterne. Yrket fikk dermed personer med bedre ferdigheter enn tidligere. Flere steder begynte de også å drive med legevirkosomhet. Generelt kan man si at yrkesutøverne fikk høyere status på denne tiden.³¹ Det fantes fortsatt fordommer mot dem, men skarpretteren hadde i større grad enn rakkeren klart å kvitte seg med uærlighetsforestillingerne.³² Hvorfor det kom så mange tyske skarprettere til Skandinavia, har ikke blitt fokusert mye på i forskningslitteraturen. Allerede på 1500-tallet begynte tyske familier å danne skarpretterdynastier.³³ Snorrason påstår at det ble mange arbeidsløse skarprettere i Tyskland etter Trettiårskrigen, som en av grunnene.³⁴ Da eneveldet ble innført og skarpretterne ble embetsmenn, er det ikke overraskende at Magistraten heller ansatte en opplært tysk skarpretter enn en lokal tyv uten trening i yrket.

I løpet av opplysningstiden ble det færre henrettelser og behovet for skarprettere minsket. Eksempelvis ble det i perioden 1772-1876 henrettet 101 personer i Norge, mens det i perioden 1610-1670 ble henrettet godt over 1100 personer.³⁵ Dette førte til at det ble færre skarprettere på 1800-tallet enn tidligere. I 1849 var det én skarpretter i Norge, mens det anslagsvis var rundt 13-14 på midten av 1600-tallet.³⁶ Skarpretteryrket forsvant de fleste steder

²⁹ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 122-123.

³⁰ F.eks. avskrift av Bergen Magistrat Attestbøker 1-3, 1702-1741, s. 421. Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 80.

³¹ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 14.

³² Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 18.

³³ Hornum, F. (1972) *The Executioner: His Role and Status in Scandinavian Society. Selected Readings for Introductory Sociology*, s. 72.

³⁴ Snorrason, *Helstatens skarprettere*, s. 166.

³⁵ Perioden 1772-1876 er basert på bøkene *Mørkets gjerninger, Uten nåde og Ondskap* av Torgrim Sørnes. I arbeidet med denne oppgaven, er det i perioden 1610-1670 funnet 1144 henrettelser i Norge. Disse er funnet i lensregnskapene, fogderegnskapene og stiftamtstuerregnskapene for Norge, byregnskapene for Bergen og Stavanger, Hofnagels optegnelser og Tingbokprosjektets oversikt over henrettede trolldomsdømte. Det er flere byregnskaper som ikke er gjennomgått fra andre byer, fordi de ikke ligger digitalt tilgjengelig. Det er også mange regnskaper som er gått tapt. Antall henrettelser var antakelig langt over 1144.

³⁶ Bull, tolvte bind, 1847, 1848 og 1849, s. 939-940. Antydningen om antall skarprettere på midten av 1600-tallet er basert på lensregnskapene. På den tiden ser det ut til at Christiania, Tønsberg, Christiansand, Stavanger, Bergen, Sogn, Sunnfjord, Nordfjord, Sunnmøre og Trondheim hadde skarprettere. I Nord-Norge får man sjelden informasjon om hvor skarpretteren ble sendt fra. I 1620 fikk Senja tilsendt skarpretteren for «Tromsø og Salten len» og i 1635 måtte Troms få tilsendt skarpretter fra Salten, fordi det ikke var noen skarpretter der lenger. Det var antakelig mellom tre og fem skarprettere fordelt mellom Helgeland og Vardøhus på denne tiden. Det kan se ut til at Helgeland, Salten, Troms, Vardøhus og kanskje Senja og Lofoten/Vesterålen til tider har hatt egne skarprettere.

mot slutten av 1800-tallet eller tidlig på 1900-tallet. I de skandinaviske landene ble de siste henrettelsene i fredstid utført i Norge i 1876, Danmark i 1892 og Sverige i 1910.³⁷

I Bergen har vi navn på 13 eller 14 skarprettere, da det er usikkerhet rundt Adam Kordt, som opptrer i yrket i to forskjellige perioder. Om dette er den samme personen eller om det kan være sønnen eller en annen slektning, er usikkert. Tallet blir 15 eller 16 om man regner med Torbjørn Pedersen og Ole Johannesen som var konstituerte skarprettere under Johannes Mühlhausens sykdomsperiode. Tabellen tar for seg årene vi *vet* at skarpretterne var i yrket. Skarpretterne før Høcker var sannsynligvis i yrket lenger enn det tabellen viser.

Skarpretterens navn:	Framtrer i kildematerialet:
Clemmed	1564 – 1567 ³⁸
Sven	1566 ³⁹
Holger	1570 – 1571 ⁴⁰
Ukjent	døde i 1636 ⁴¹
Adam Kordt (1)	1647 – 1654 ⁴²
Ernst	1655 – 1661 ⁴³
Casper Engel	1663 ⁴⁴
Adam Kordt (2)	1667 – 1680 ⁴⁵
Hans Kordt	1688 ⁴⁶
Augustus Høcker	1689 – 1721 ⁴⁷
Johan Henrich Helmschläger	1721 – 1760 ⁴⁸
Johan Philip Giørtler	1759/60 – 1765 ⁴⁹
Christian Mühlhausen	1765 – 1793 ⁵⁰

³⁷ Hornum, *The Executioner*, s. 71.

³⁸ Absalons dagbog, s. 58, 64 og 152.

³⁹ Absalons dagbog, s. 129-130.

⁴⁰ Absalons dagbog, s. 190, 229-230 og 246.

⁴¹ Hofnagels optegnelser, s. 201.

⁴² RA. Lr., Bergenhus len, 1646-47, pk. 103. SAB. Bergen domkapitel protokoll nr. 2, 1624-1655.

⁴³ RA. Lr., Bergenhus len, 1655-56, pk. 130. RA. Sr., Bergen stiftamt, 1661, pk. 3.

⁴⁴ RA. Br., Bergen, 1663-64, pk. 410.

⁴⁵ RA. Sr., Bergen stiftamt, 1667, pk. 25 og 1680, pk. 58.

⁴⁶ RA. Sr., Bergen stiftamt, 1687, pk. 84.

⁴⁷ Sollied, O. og Sollied P. R. (1924) Bergens Bartskerere og Kirurger 1500-1800. *Bergens historiske Forenings Skrifter*, nr. 29/30, s. 187-188. Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 180.

⁴⁸ Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 173-177. Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 177.

⁴⁹ Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 161-162. Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 176.

⁵⁰ Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 192. Sørnes, *Uten nåde*, s. 72.

Johannes Mühlhausen	1793 – 1828/35 ⁵¹
Torbjørn Pedersen (konstituert)	1828 – 1834 ⁵²
Ole Johannesen (konstituert)	1834 ⁵³
Samson Isberg	1836 – 1868 ⁵⁴

Figur: 1

Grunnen til at det er et stort tidsrom på 66 år mellom Holger og den «ukjente», er fordi kildematerialet ikke gir opplysninger om skarpretterens navn i denne perioden. Vi hører om skarprettere, blant annet i 1600, da skarpretteren fikk lønn for å avlive ulydige hunder. Det er derimot ingen informasjon om ansettelse eller når de døde, slik at vi ikke vet hvor mange skarprettere det var i denne perioden.

I 1849 ble Samson Isberg den eneste skarpretteren for hele landet. Theodor Larsen fra Christiania tok deretter over embetet i 1869, som den siste skarpretter i Norge. Han utførte den siste henrettelsen i fredstid i Norge 25. februar 1876.⁵⁵

I arbeidet med denne oppgaven er det gjort funn av 78 andre navngitte skarprettere i Norge. Det finnes langt flere i kildene, men det er sjeldent vi får informasjon om navnene. Denne tabellen med skarprettere er lagt til som et vedlegg til oppgaven. Legg merke til utbredelsen av tyske navn på 1700-tallet.

Av alle skarpretterne som er funnet i Norge, var det var sannsynligvis Jon Pedersen i Christiania som henrettet flest. Vi vet med sikkerhet at han var i yrket i perioden 1620-1644. I denne perioden utførte han antakelig minimum 199 henrettelser.⁵⁶ Tallet er sannsynligvis godt over 200, fordi han kan ha vært i yrket før og etter denne perioden, samt det kan være henrettelser som ikke er funnet i kildene.

1.4 Uærlighet og status

Det er særlig to begreper som er viktige å diskutere før analysedelen – *uærlighet* og *status*. Skarpretterne ble ofte stemplet som urene og uærlige mennesker. Hva betydde dette og hvorfor

⁵¹ Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 192. Sørnes, *Uten nåde*, s. 231. Sørnes, *Ondskap*, s. 187. SAB. Mb., Maria prestegjeld, 1815-1845.

⁵² SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1821-1840 og 1830-1837. Bergens Adressecontours Efterretninger 1834.07.02.

⁵³ Bergens Adressecontours Efterretninger 1834.08.09.

⁵⁴ Hohle, P. (1980) *De endte på skafottet. Om mord og udåd, drapsmenn og dommer i gammel tid*, s. 79. Sørnes, *Ondskap*, s. 364. Bergens Adressecontours Efterretninger 1836.04.13.

⁵⁵ Sørnes, *Ondskap*, s. 232, 268, 274, 364-365 og 398-411.

⁵⁶ Basert på lensregnskapene og Tingbokprosjektets oversikt over henrettede trollfolk. Det ser ut til at Jon Pedersen hadde kontroll over hele Østlandet, utenom deler av Østfold i perioden 1606-1622, fordi da hadde Rimer fra Fredrikstad ansvar for dette området, og deler av Vestfold i hele perioden hans, fordi her hadde Morten fra Tønsberg ansvar.

ble de det? Dette vil bli diskutert først, før oppgaven går videre til å diskutere det nærliggende temaet om skarpretterens status. Et av hovedspørsmålene i problemstillingen er om skarpretterens status i samfunnet forandret seg noe på 1600-tallet? For å svare på dette spørsmålet, må man først se på hvilke indikatorer som kan gi informasjon om skarpretterens status. Det er dog viktig å påpeke at dette er indikatorer for status, ikke nødvendigvis avgjørende for status.

Selv om begrepet *uærlighet* kan diskuteres, er det noen rådende tanker om hva det betydde. Helberg beskriver det slik i en fotnote:

Uttrykket uærlig har i denne sammenhengen ikke betydningen «tyvaktig» eller «løgner». Betydningen er snarere det motsatte av «respektert, aktverdig». Uærligheten var en sosial status, og artet seg først og fremst ved sosial avstandtaking fra den som var dømt eller ble ansett som uærlig.⁵⁷

Det er slik begrepet oftest er blitt brukt i forskningslitteraturen om skarprettere. Erling Sandmo mener derimot at uærlighet var nært knyttet til det å snakke usant. Det betydde ikke at en uærlig person kun snakket usant, men det personen sa «... var et utsagn uten referanse.»⁵⁸ Det er også noen, blant annet Tyge Krogh, som mener at uærligheten var noe materielt, noe man fysisk hadde eller ikke hadde.⁵⁹

Hvorfor ble skarpretterne sett på som uærlig? Her er det blitt diskutert mye blant historikere og samfunnsvitere. Matthiessen peker på besmittelse fra de uærlige kriminelle skarpretterne ofte var i kontakt med, som en av hovedgrunnene. For å støtte opp om denne forklaringen, viser han blant annet til et eksempel fra en landsby i Tyskland, hvor det skulle henges en tyv. Det var ingen skarpretter her som kunne henge tyven og derfor tok hele landsbyen del ved å dra i tauet, slik at uærligheten ikke skulle bli overført til ett stakkars enkeltindivid, men bli felles for dem alle. Skarpretterens nære forbindelse med nattmannen gjorde også til at han ble sett ned på. Om skarpretteren selv gjorde det urene rakkerarbeidet, førte det til enda en kilde for uærlighet.⁶⁰ Dette todelte synet på uærlighetens utspring – kontakt med kriminelle og arbeidstype, har Brita Egardt tatt opp i sin avhandling *Hästsakt och rackarskam*. Etter å ha undersøkt uærlighetsforestillinger rundt i Europa, viste det seg at skarpretterens uærlighet var forankret i Sentral-Europa, Norden og i England. I motsetning, holdt nattmannens uærlighet seg kun til Sentral-Europa og Norden. Derfor mener hun at

⁵⁷ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 10.

⁵⁸ Sandmo, E. (1999) *Voldssamfunnets undergang*, s. 161.

⁵⁹ Krogh, T. (2000) *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*, s. 16.

⁶⁰ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 3 og 12.

skarpretterens og nattmannens uærlighet må ha kommet fra forskjellige kilder. Skarpretterens uærlighet hadde en klar forbindelse med den kristne tro, hvor det var en synd å ta liv. Om det religiøse aspektet er primært eller sekundært, mener hun det er vanskeligere å svare på. Nattmannens uærlighet kom derimot fra hans urene arbeid, særlig kontakten han hadde med døde dyr og mennesker. Her fokuserer hun på at det fantes urene og rene dyr. Urenheten smittet dermed over på nattmannen, slik at han også ble uærlig.⁶¹

Krogh tar opp flere forskeres synspunkter i sin artikkel *Bødlens og Natmandens uærlighet*. Han legger blant annet fram et synspunkt fra Gisela Wilbertz, som mener uærlighetsforestillingene angående skarprettere og nattmenn er svært overdrevne i forskningslitteraturen. Særlig skarpretternes uærlighet i perioden 1600-1850 er overdrevet. Krogh stiller seg dog kritisk til dette synspunktet og mener Wilbertz fokus på kvantitativ metode gir begrensede muligheter for å forstå temaet. Han mener Wilbertz undervurderer uærligheten og at man burde ta for seg temaet kvalitativt, gå inn i dype analyser av enkeltsaker.⁶² Krogh mener også periodiseringen til Wilbertz er feil og påstår at uærlighetsforestillingene kulminerte så sent som på 1700-tallet.⁶³ Her har han derimot størst fokus på nattmennene, hvor skarpretterne gradvis kvittet seg med uærlighetsforestillingene utover 1700-tallet.⁶⁴

Selv om uærlighetsfenomenets utbredelse i tidlig moderne tid kan diskuteres, er det ingen tvil om at det fantes. Man kan tydelig se uærlighetsproblemet i en forordning fra 21. mars 1685:

... Da det ei er billigt, at saadanne Folk, som Hestegildere, Svinsnidere, Skorsteensfeiere, Natmænd og andre slige, som saadanne uomgiængelige Gierninger bestille, Byerne og Landet til Nytte og Tieneste, baade med Ureenlighed, samt dødt Qvæg at udføre og andet deslige at forrette, skulle ansees for uærlige Folk; Saa maae ingen herefter forekaste enten dem eller deres Børn nogen uærlig Titel, eller tilføie dem nogen Vanære; langt mindre skal nogen, som selv eller med sine underhavende Tienestefolk saadant vil gjøre, komme i ringeste Foragt eller Æres Forkleining; med hvo, som enten med Ord, Skrift eller Gierning øver imod een eller anden nogen Overlast, eller dem noget uærligt for saadan deres Forretning bebreider, skal uden Forskaanelse lide paa sin Ære eller straffes på Bremmerholm.⁶⁵

⁶¹ Krogh, *Bødlens og Natmandens*, s. 41-42. Egardt, B. (1962) Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar. I *Nordiska museets handlingar*, 57., s. 283-285.

⁶² Krogh, *Bødlens og Natmandens*, s. 44-45.

⁶³ Krogh, *Opplysningstiden og det magiske*, s. 16.

⁶⁴ Krogh, *Bødlens og Natmandens*, s. 51.

⁶⁵ Schou, første del, 1670-1699, s. 453-454.

Visse mennesker fortsatte derimot å bli sett på som uærlige, særlig gjaldt dette nattmennene.⁶⁶ I senere kongelige reskripter, ser vi også at uærlighetsforestillingerne kunne by på problemer. I 1698 ble det påbudt for samfunnets øvrighet å stille til faddere for nattmennenes barn og i tillegg å stille opp i deres begravelser, fordi ingen andre ville ta på seg denne jobben.⁶⁷

I forskningslitteraturen har det vært et fokus på hvilken status skarpretterne hadde i samfunnet. Det er stor enighet i at de hadde lav status, men at det bedret seg for de fleste mot slutten av 1600-tallet. Det som er fokusert mest på, er uærligheten. Ut ifra diskusjonen ovenfor, blir nærmest uærligheten synonymt med lav status. I realiteten kan nærmest alt være indikatorer for status, men det er noen elementer som skiller seg sterkere ut enn andre. Skarpretternes indikatorer for status kan hovedsakelig inndeles i politiske, sosiale, kulturelle og økonomiske.

Den politiske indikatoren, er hvilket stillingsnivå skarpretteryrket lå på. Yrkesutøveren gikk fra å være tjenestemann til å bli embetsmann rundt innføringen av eneveldet.⁶⁸ En slik forandring kan ha gjort mye for yrkets anseelse og hevet skarpretternes status.

De sosiale indikatorene kan fortelle oss om skarpretternes sosiale nettverk og sosiale posisjon i samfunnet. De to ritene – dåp og giftemål, er i dette tilfellet viktige indikatorer. Hvem var faddere til skarpretternes barn? Hvem giftet de seg med? Det er gjort egne studier på skarpretterslekter, som viser at skarpretterne ofte giftet seg med døtre av andre skarprettere.⁶⁹ Dette kan være et tegn på lav status, fordi de ikke hadde høy nok status til å gifte seg med andre i samfunnet. Vi må imidlertid ikke overdrive denne forklaringen, fordi det også er mulig at skarpretterne ville holde yrket innad i familiene, slik at skarpretterdynastiene deres fortsatt var ettertraktet på arbeidsmarkedet. Hvis man skal bruke fadderne til skarpretternes barn som indikatorer for hvilket sosialt nettverk skarpretterne hadde, må man også være forsiktig. Hvis en skarpretter ble sett på som uærlig og ingen ville være faddere for deres barn, måtte byens øvrighet stå fram som faddere og vise seg som gode eksempler for resten av befolkningen. Dette var påbudt å gjøre, grunnet det kongelige reskriptet fra 12. mars 1698.⁷⁰ I følge dåpen kan derfor lavtstående og uærlige skarprettere se ut til å ha høy status, som ikke nødvendigvis stemmer. Det er imidlertid god grunn til å påstå at mennesker som hadde mulighet til å få høytstående borgere til å stille som faddere til sine barn, tok denne muligheten, selv om det ikke fantes familiære eller vennskapelige bånd mellom dem. Vi ser ofte at høytstående borgere opptrådte

⁶⁶ Eek Larsen, *Bøddelen og hans uærlighet*, 39., s. 110.

⁶⁷ Fogtman, *andre del, 1670-1699*, s. 726-727.

⁶⁸ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 122-123.

⁶⁹ Snorrason, *Helstatens skarprettere*.

⁷⁰ Fogtman, *andre del, 1670-1699*, s. 726-727. I reskriptet nevnes ikke skarpretteren, men forskning viser at dette også kunne gjelde dem. Se: Krogh, *Opplysningstiden og det magiske*, s. 340.

som faddere for mindre høytstående personer i Bergen. Det er også god grunn til å påstå at det var hedrende å bli spurt om å være fadder. Om skarpretterne var faddere for andre, kan derfor gi et mer virkelig bilde av deres status.

En annen indikator for sosial status kan være bosted. Flere steder måtte skarpretterne bo i en bolig som var plassert avsidesliggende, slik at andre ikke ble smittet av hans uærlighet. Det hjalp heller ikke at skarpretterboligen kunne være tilholdssted for kriminelle, som tyver, horer og trollfolk.⁷¹ Hvem var skarpretternes naboer? Høytstående eller lavtstående mennesker?

Vi har også noen indikatorer som sier oss noe om skarpretternes kulturelle status. Kunne de lese og skrive? Hvilke klær gikk de med og hvilke eiendeler hadde de? Hvordan var begravelsen? Hvilken bakgrunn hadde de? Var de rekruttert blant kriminelle eller ble en opplært tysk skarpretter tilsatt i yrket? Hvilket arbeid utførte de? Kirurgarbeid eller det urene rakkerarbeidet?

Lese- og skrivekunnskaper var ikke for alle på 1600-tallet. Knut Johannessen mener at det på midten av 1600-tallet kun var et fåtall av bybefolkningen som kunne skrive noe mer enn navnet sitt.⁷² Da det var færre som kunne skrive og lese på 16- og 1700-tallet, ville denne kunnskapen trolig gi en viss kulturell status og dermed sjanser for høyere status i samfunnet.

Om skarpretterne hadde en spesiell bekledning, gir kildene mindre opplysninger om. Hvis de måtte bære noen spesielle plagg, kunne dette være stigmatiserende og dermed gi lav status. Det er ikke noe tegn på at skarpretterne måtte gå med en spesiell kledning og Jan Ljungström stiller seg kritisk til påstander om at skarpretterne bar en slik drakt i Sverige.⁷³ Det kunne derimot være andre ytre kjennetegn som ga lav status til skarpretterne, som avskårne ører og brennmerke i pannen. Dette foregikk flere steder til ut på 1600-tallet, som en straff (for tidligere handlinger hvis han var en kriminell) og merking av den nye skarpretteren.⁷⁴ Hvis skarpretteren bar en spesiell uniform, kan det imidlertid ha gitt en positiv effekt på hans status. I skiftene kan man også få et inntrykk av kulturell status, hvis de etterlot seg bøker, bilder og lignende.

I tidlig moderne tid, kan man ut ifra kirkebøkene og stiftamtmannens regnskaper, se hvordan skarpretterne ble begravet. Hvilke klokker ble det ringt i? Hvor ble de begravet? På kirkegårdene i byen? Inne i selve kirken? Eller måtte de ut med de fattige til kirkegårdene i utkanten av byen? Begravelsen kan gi indikatorer for hvordan skarpretterne ble ansett. Det må

⁷¹ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 21 og 34-36.

⁷² Johannessen, K. (2007) *Den glemte skriften. Gotisk håndskrift i Norge*, s. 35.

⁷³ Ljungström, J. G. (1996) *Skarprättare, bödel och mästerman*, s. 36-37.

⁷⁴ Ljungström, *Skarprättare*, s. 14.

derimot påpekes at det var den avdøde selv, eller slektninger, som betalte for begravelsen. Begravelsen kan derfor være en indikator for økonomi, like mye som for kulturell status.

Rekrutteringen av skarprettere er en av de sterkeste indikatorene for deres status. Hvem var de før de ble skarpretter? Det har på 15- og 1600-tallet vært vanlig å gi skarprettervervet til en kriminell eller dødsdømt, fordi det har vært vanskelig å få noen inn i yrket.⁷⁵ Hvor vanskelig det faktisk var, kan eksemplifiseres med en dødsdømt som heller valgte døden enn å bli skarpretter.⁷⁶ Det var et viktig yrke å besette, men det var vanskelig å besette. På slutten av 1600-tallet begynte det å bli flere opplærte skarprettere, gjerne tyskere, noe som økte statusen deres. Som Matthiessen påpeker, «Som Udlændinge og talende et fremmed Sprog, velstaaende og kongelig ansatte, aftvang de Almuen en vis Respekt».⁷⁷

Hadde en dårlig skarpretter lavere status enn en god skarpretter? Man har flere eksempler hvor skarprettere ikke klarte å hogge av hodet til den dødsdømte med kun ett slag. Den store folkemengden som samlet seg for å se på henrettelsene, kunne dermed bli farlige for skarpretteren. Selv om henrettelser før i tiden var en form for makaber underholdning, ville trolig de fleste at selve utførelsen ble unnagjort så hurtig og smertefritt som mulig. Folkemengden kunne bli farlige i den forstand at de drepte skarpretteren på stedet for hans dårlige utførelse av henrettelsen. Som Matthiessen nærmest humoristisk skriver det, «Sligt skete i Tyskland Gang paa Gang».⁷⁸ Andre skarprettere var kjent for å kunne halshugge to personer med ett og samme slag.⁷⁹ Da skarpretteren var del av en slik «forestilling», gir det god grunn til å tro at de som gjorde en god jobb i forestillingen ble bedre ansett av folkemengden enn de som gjorde en dårlig jobb. De opplærte skarpretterne hadde derfor et langt bedre utgangspunkt for å lykkes i yrket.

Hvilket arbeid skarpretterne utførte kan også være indikasjoner for status. Hvis skarpretterne utførte rakkerarbeid, kunne det gi lav status. Dette er i forskningslitteraturen blitt et av hovedargumentene for at skarpretterne på 17- og 1800-tallet hadde høyere status, at de nå hadde kvittet seg med det urene rakkerarbeidet.⁸⁰

Det skal flere steder ha vært vanlig at skarpretterne solgte menneskedeler til andre, som medisiner eller til magisk bruk hos trollfolk.⁸¹ Det at han solgte menneskedeler og at det var en

⁷⁵ Ljungström, *Skarprättere*, s. 14.

⁷⁶ Fossen, *Bøddelen – fra «uærligt Menneske»*. Sidetall vises ikke, men det står på den første siden i hans artikkel. Eksempelet Fossen nevner er antakelig fra Sverige, ikke Norge. Se: Sandén, A. (2016) *Böddlar. Liv, död och skam i svenskt 1600-tal*, s. 78.

⁷⁷ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 133.

⁷⁸ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 55.

⁷⁹ Snorrason, *Helstatens skarprettere*, s. 179.

⁸⁰ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 14. Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 37.

⁸¹ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 106.

overtro om han og elementer han var assosiert med, som skarprettersverdet og retterstedet, kunne gjøre han til en mystisk og perifer person. Noen skarprettere kunne også være kjent for å være sakkynndige i trolldomssaker.⁸² Det kan tenkes at en slik person har vært både foraktet og fryktet på samme tid. Allmennheten så ned på de uærlige, men skarpretterne stod kanskje i en særstilling her, hvor de også ble fryktet og dermed kunne få respekt på den måten. En tanke er at de hadde høy status, ikke i samfunnet generelt, men i visse miljøer. Hvordan så trollfolk, nattmenn, prostituerte og andre kriminelle på skarpretteren? Flere steder var det ikke uvanlig at slike folk besøkte skarpretterboligen.⁸³ Det kan tenkes at det har ligget en del frykt og makt i denne personen, fordi han senere kunne være den som tok livet deres.

Den økonomiske indikatoren, er hvor mye de tjente og eide. Vi får flere ganger opplysninger om skarpretternes inntekter og hvor mye og hva de eide etter deres død i skifteprotokollene. Fossen tar for seg befolkningens sosiale posisjon i Bergen og påpeker at «Inntekt og formue spilte selvsagt en meget stor rolle.»⁸⁴ Han mener imidlertid at «Den posisjon en embetsmann hadde i kraft av å være kongens lokale representant, var gjerne større enn den hans inntekter alene skulle tilsi.»⁸⁵

1.5 Forskningslitteratur og tematiske tyngdepunkter

Da det ikke finnes et stort utvalg av norsk forskningslitteratur om skarprettere, har det vært nødvendig å lete etter forskningslitteratur fra hele Skandinavia. All forskning som er funnet om skarprettere i Norge er brukt og i tillegg det mest åpenbare fra Danmark og Sverige. Etter anbefalinger fra personer og funn i referanselister i bøker, er det også brukt noen relevante tyske og engelske bøker og artikler. Det blir selvsagt flere overlappinger, men historiografien er nedenfor kategorisert ut ifra tema.

Hvis man begynner med den forskningslitteraturen som har tatt for seg skarpretteryrket generelt, hvor de fleste aspekter av yrkesutøveren kommer fram, er det verdt å nevne den danske boken *Bøddel og Galgefugl* (1910) av Hugo Matthiessen og de tre svenske bøkene *Brottsling och bödel* (1933) av Lars Levander, *Skarprättare, Bödel och Mästerman* (1996) av Jan G. Ljungström og *Bödlar* (2016) av Annika Sandén. Matthiessens bok fra 1910 er referert til i nærmest all forskning i ettertid, hvis det er skrevet om skarprettere i Norden. Det er en relativt liten bok, men med svært mange eksempler fra landene i Skandinavia, men også Tyskland og Frankrike. Levander sin bok tar også for seg et større område, men har et spesielt fokus på

⁸² Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 93-94 og 103-104.

⁸³ Krogh, *Bødlens og Natmandens*, s. 50.

⁸⁴ Fossen, *Bergen bys historie, bind 2: Borgerskapets by 1500-1800*, s. 501.

⁸⁵ Fossen, *Bergen bys historie*, s. 501.

Sverige. Det samme har Ljungström og Sandén sine bøker. De to sistnevnte er de nyeste bøkene og bærer også det mest vitenskapelige preget av de fire. Her er det brukt et rikt historisk kildemateriale. Det er også blitt brukt av Matthiessen og Levander, men i mindre grad og spesielt Levander henviser for det meste til annen litteratur. Matthiessen nevner noen eksempler fra Bergen, men det er utelukkende kildene *Absalon Pederssøns Dagbog 1552-1572*, *Bergen fundats 1580-1583* og *Hofnagels optegnelser 1596-1676*, som er brukt.⁸⁶ Alle kan man finne i *Norske Magasin*.

To oppgaver kan nærmest også settes inn i en slik tematisk generell kategori, med hovedfagsoppgaven *Skarprettervesenet i Trondhjem ca. 1720-1796* (1987) av Johan Sigfred Helberg og D-kurs-oppgaven *Ett rackarns liv* (2004) av svenske Pehr Hedenqvist. Disse konsentrerer seg derimot kun om én by: Helberg om Trondheim og Hedenqvist om Stockholm. Helberg tar for seg 1700-tallet, mens Hedenqvist tar for seg en langt større periode: 1590-1920. Begge har et særlig fokus på status, men de kommer innom de fleste aspektene av yrkesutøverens liv og arbeid. De har også brukt mange historiske kilder, særlig gjelder dette Helberg. Hans oppgave er det største arbeidet som er gjort på skarprettere i Norge og har vært en god kilde til sammenligning av forholdene på 1700-tallet i Bergen og Trondheim.

Skarpretternes uærlighet og status, er et tema som er vanskelig å komme utenom når man snakker om skarprettere. Nærmest all relevant forskningslitteratur kommer innom dette temaet, men av de som uproblematisk kan settes inn i denne kategorien og har det som hovedfokus, er: «Bøddelen og hans uærlighet» (1933) av Erling Eek-Larsen, «The Executioner: His Role and Status in Scandinavian Society» (1972) av Finn Hornum, «Bødlens og Natmandens Uærlighed» (1994) av Tyge Krogh og «Bøddelen – fra «uærligt Menneske» til kongelig embetsmann» (2002) av Anders Bjarne Fossen. Alle er artikler. Eek-Larsen tar ikke for seg et spesifikt geografisk område, men har blant annet et eksempel fra Bergen, som har vært nyttig og vil bli tatt opp i kapittel 3.5.⁸⁷ Hornum tar for seg hele Skandinavia og har utelukkende brukt annen litteratur til sin diskusjon. Interessant er det imidlertid at han har en bakgrunn innen sosiologi og bruker den i diskusjonen. Krogh sin artikkel har vært nyttig, hvor han tar for seg andre personers synspunkter om skarpretternes uærlighet og diskuterer dem sammen med sine egne meninger. Fossens artikkel er den eneste forskningen som har hovedfokus på skarpretternes liv i Bergen. Her begynner han med Augustus Høcker og jobber seg utover. Artikkelen er imidlertid ikke mer enn tre sider og er dermed ikke et stort arbeid.

⁸⁶ Matthiessen, Bøddel og Galgefugl, s. 14, 40, 47, 49-51, 57, 69-70, 78, 88, 91, 98, 100, 106 og 114-115.

⁸⁷ Eek-Larsen, Bøddelen og hans uærlighet, s. 108.

Den neste kategorien av artikler har ikke ett tema om skarprettere de tar for seg, men de har til felles at de alle skriver om skarpretteryrket i Oslo. Dette gjelder «Litt om skarpretterne i Oslo» (1945) av Arno Berg, «Av skarpretterens historie i Oslo» (1945) av August Schou og «Skarpretterens historie: dømt til øks eller galge» (1986) av Harald Moberg. Berg arbeider seg fram kronologisk fra 1500-tallet og fram til 1800-tallet. Bergs undersøkelse er den som er mest lik *denne* masteroppgaven, hvor han i stor grad baserer artikkelen på regnskaper. Det er imidlertid vanskelig å se noe annet mål med artikkelen enn det å gi en fremvisning av sporadiske funn i historiske kilder. Berg avslutter selv artikkelen med: «Denne artikkel grunner seg på ingen måte på noen spesielle undersøkelser, men bare på tilfeldige notater gjennom en rekke år, og er derfor haltende.»⁸⁸ Sammen med Mobergs artikkel, har den vært nyttig i denne sammenhengen, hvor de har flere eksempler på skarpretternes lønn og bosted. Den har derfor vært nyttig i sammenligningen av forholdene i Bergen og Oslo. Artikkelen til Schou er kun på syv sider og handler om en krangel angående mestermannspenger på 1800-tallet, samt de to siste henrettelsen på Etterstad. Mobergs artikkel har flere likheter med Bergs, hvor Moberg antakelig har brukt Bergs artikkel som hovedkilde. Mobergs artikkel er en mer oversiktlig tekst, hvor han blant annet fokuserer på skarpretternes bolig, lønn og generelle opplysninger om skarpretteryrket.

Skarpretternes ambivalens ved å praktisere som lege og kirurg, har også vært et populært tema i store deler av forskningslitteraturen. To danske artikler har dette som hovedfokus: «Skarpretteren som kirurg» (1900) av Johan Scharffenberg og «Bøddel og kirurg» (1912) av Kristian Carøe. Scharffenberg var nordmann, men artikkelen ble utgitt i et dansk tidsskrift. Teksten kunne nærmest blitt ført opp i neste kapittel om historisk kildemateriale. Han innleder med noen opplysninger om skarprettere og legevirksomhet, men resten av artikkelen er stort sett gjengivelser av originale brev angående legevirksomheten til de bergenske skarpretterne Johan Henrich Helmschläger og Philip Giørtler. Artikkelen har derfor vært nyttig i den kommende diskusjonen om skarpretternes legevirksomhet. Carøe tar for seg skarpretternes legevirksomhet mer generelt, hvor han blant annet har eksempler fra Norge og viser at de bergenske skarpretterne Helmschläger, Giørtler og Christian Mühlhausen, drev med legevirksomhet.⁸⁹ I denne kategorien vil det også være hensiktsmessig å plassere enda en artikkel: «Bergens Bartskerere og Kirurger 1500-1800» (1924) av O. Sollied og P. R. Sollied. Her er det lagt fram små biografier om barteskjærere og kirurger i Bergen og arbeidet deres i

⁸⁸ Berg, A. (1945) Litt om skarpretterne i Oslo. *St. Hallvard*, s. 152.

⁸⁹ Carøe, K. (1912) Bøddel og kirurg. *Medicinsk-Historiske Smaaskrifter*, bind 2, s. 39-31.

tidlig moderne tid, men det er også nevnt tre skarprettere som drev med legevirkosomhet – Høcker, Helmschläger og Giørtler.⁹⁰

Skarpretterslekter og skarpretternes giftemålsforbindelser er tatt opp av flere, men ikke mange har det som hovedfokus. Tyskerne Johann Glenzdorf og Fritz Treichel har i sine to bind *Henker, Schinder und arme Sünder* (1970), vist slektsforbindelsene til 5800 skarprettere og skinnere, hvor flere av skarpretterne som flyttet til Norge er nevnt. Egill Snorrason gjør mye av det samme i sin artikkel «Helstatens skarprettere – og deres skiftende ægteskabsforbindelser i 1600- og 1700-tallet» (1994), men har et spesielt fokus på giftemål, hvor han prøver å vise at skarpretterne ofte giftet seg med døtre av andre skarprettere. Han nevner 288 skarprettere og også han viser til skarprettere som flyttet til og arbeidet i Norge.⁹¹ Artikkelen til Snorrason og de to bindene av Glenzdorf og Treichel har derfor vært nyttige i denne oppgaven, hvor slektskapsforbindelser til flere av skarpretterne i Bergen blir vist. Begge verkene må derimot behandles med stor forsiktighet. I første bind av *Henker, Schinder und arme Sünder*, ser man blant annet informasjon om Johan Henrich Helmschläger. Her nevnes det at han var skarpretterknekt i Bergen fra 1711.⁹² Det er muligheter for dette, men Sollied og Sollied, som (etter all sannsynlighet) har lest flere kilder i Bergen, mener det er mest sannsynlig at han først kom til Bergen i 1717.⁹³ Snorrason er det enda mer usikkerhet rundt. Artikkelen er enkelt sagt et dårlig arbeid. Han påstår blant annet at Adam Kordt var skarpretter i Bergen i tidsrommet 1637-1662.⁹⁴ Det er feil. Adam Kordt kan ha blitt skarpretter sent på 1630-tallet, men sluttet i 1654. Ti år etter gikk en Adam Kordt igjen inn i yrket. Om dette var den samme mannen, vet vi ikke, men han sluttet en gang på 1680-tallet.⁹⁵ Snorrason henviser til Matthiessens *Bøddel og Galgefugl*, men der nevnes aldri Adam Kordt. Det er flere andre opplysninger som heller ikke stemmer. Man kan derfor sette spørsmålstegn ved hele artikkelen. Det er derimot flere opplysninger som stemmer overens med annen forskning og historiske kilder, slik at noe kan brukes. Om det er mulig, burde man sjekke opp informasjonen i andre kilder også.

⁹⁰ Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 161-162, 173-177 og 187-188.

⁹¹ Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 211.

⁹² Glenzdorf, J. og Treichel, F. (1970) *Henker, Schinder und arme Sünder*, Erster Band, s. 401.

⁹³ Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 173.

⁹⁴ Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 184. Etter å ha studert skarpretterne i Bergen, gir årstallene 1637 og 1662 innblikk i hvordan Snorrason sannsynligvis har tenkt. På nyttårsdagen 1636 døde skarpretteren i Bergen og i 1662 døde en annen skarpretter i Bergen. Det kan derfor tenkes at Snorrason har ført opp Adam Kordt som skarpretter i dette tidsrommet ut ifra de to opplysningene. De opplysningene finner man lett tilgjengelig i *Mikel Hofnagels optegnelser 1596-1676*, noe Matthiessen også gjengir i sin bok. I dette tidsrommet var det derimot Adam Kordt og Ernst som var skarprettere i Bergen. Deretter ble Casper ansatt, før Adam Kordt til slutt ble ansatt på midten av 1660-tallet.

⁹⁵ Se det siste vedlegget i oppgaven, om begrunnelsen for tabellen.

Det er funnet én artikkel som er en bibliografi over skarprettere og nattmenn: «Bøddler, rakkere og natmandsfolk – en selektiv bibliografi» (1994) av Tommy P. Christensen. Den er et fint sted å begynne å lete etter litteratur, men den har noen mangler angående bøker og artikler som ikke er listet opp.

Bøddel. Mathias Fliegenring 1685-1729 (2016) av gynekolog og overlege Torgrim Sørnes og «Skarprettaren Samson Isberg» (1954) av Halldor O. Opedal, er to biografier om skarprettere. Begge bærer mer form av underholdning enn saklige fremstillinger av deres liv. I artikkelen til Opedal får man noen opplysninger om den siste skarpretteren i Bergen – Samson Isberg, men det er unødvendige skildringer som får artikkelen til å virke mindre seriøs. Sørnes har i sin bok fra 2016 tatt for seg Mathias Fliegenring, som var skarpretter i Trondheim på begynnelsen av 1700-tallet. Det er den eneste nevneverdige boken om skarpretteryrket i Norge,⁹⁶ men beskrivelsene bærer mer form av patos og fascinasjon enn forståelse. Boken begynner derimot med god informasjon om skarpretteryrket, før den går videre til å se på Fliegenring i Trondheim. I likhet med Snorrason, ser det også ut som at det her er gjort noen hurtige antakelser. Eksempelvis skriver Sørnes om da den bergenske skarpretteren Helmschläger reiste til Trondheim i 1720 for å henrette en fange. Dette måtte han blant annet gjøre, fordi «Noen egen sunnmørsk bøddel hadde man ikke hatt siden middelalderen og knapt nok da.»⁹⁷ Sunnmøre har imidlertid hatt flere skarprettere i tidlig moderne tid, blant annet så sent som i 1705.⁹⁸ Han påstår også at Stavanger ikke hadde skarpretter etter 1662,⁹⁹ men Jørgen Rasmussen ble ansatt som skarpretter i Stavanger amt i 1683.¹⁰⁰ Opplysningene må derfor behandles med forsiktighet.

Resten av forskningslitteraturen som er brukt, handler ikke spesifikt om skarprettere, men omhandler relaterte temaer, som dødsstraff, trolldomsprosesser, kriminalitet, rettsvesen, urenhet og uærlighet. Forskningslitteratur som gir innblikk i Bergens og Norges historie i tidlig moderne tid er også brukt for å gi en større forståelse av de geografiske og historiske betydningene.

⁹⁶ Det finnes en bok som heter *Bøddelen. Myte og virkelighet*, av tegneserieforfatter Claes Reimerthi. I utforming ser den ut som en barnebok med flere illustrasjoner. Det er flere riktige opplysninger i boken, men den burde ikke brukes som en kilde til skarpretteryrket.

⁹⁷ Sørnes, *Bøddel*, s. 100.

⁹⁸ RA. Fr., Romsdal, 1703-05, pk. 3656.

⁹⁹ Sørnes, *Bøddel*, s. 62.

¹⁰⁰ RA. Br., Stavanger, 1683, pk. 316.

1.6 Historisk kildemateriale og metode

Det er brukt flere forskjellige typer historiske kilder til denne oppgaven. Regnskaper står for den største delen av dem, men andre kilder har også vært viktige for å fylle på med ytterlige informasjon. Først er det verdt å nevne en mappe med notater om skarprettere i Bergen hos Avdeling for Spesialsamlinger ved Universitetsbiblioteket i Bergen. Notatene er skrevet i begynnelsen av 1900-tallet av bibliotekar A. M. Wiesener. Det er skrevet mye om skarpretterne, men regnskaper er lite brukt her. Nærmest all informasjon som står i mappen er funnet tidligere i andre bøker, artikler og historiske kilder, men den har vært nyttig ved å gi informasjon om kilder man ellers ikke ville sett i, som da enken til skarpretter Høcker sendte inn en klage til Magistraten om Høckers lønn i 1725.¹⁰¹

Av de forskjellige regnskapene, er det hovedsakelig lensregnskaper, stiftamtstue-regnskaper, fogderegnskaper og sikt- og sakefallsregnskaper som er brukt.¹⁰² Disse kildene gir oss flere typer informasjon. Her ble skarpretternes lønn for deres arbeid oppført, slik at man får se hvor mye de tjente på hvert enkelt arbeid. Foruten ett år, finnes det imidlertid *ikke* noen årslønn for skarpretterne i disse kildene. Bortsett fra den åpenbare informasjonen om skarpretternes lønn, får man også informasjon om skarpretternes navn, hvilket arbeid de utførte og hvor langt de reiste for å utføre sitt arbeid. Det er flere variasjoner, men en utgift til skarpretteren ser ofte slik ut: «Giffuett Mestemandenn for Att henrette hannem – vj Rdlr».¹⁰³ Er man mer heldig, finner man utgiftsposter som nevner hvilken skarpretter som utførte arbeidet, hvor han kom fra og med en tilhørende kvittering hvor skarpretteren skrev under:

Dend – 20 Julj Giffuit Niells Engebrettsen, ScharpRetter J Christiansand for en fattig Quinde som udj Grelstadi sogn Ombragtte sig Sielff /: hand begraffuitt Wden Kierkegaarden Penge – vj Rdlr.¹⁰⁴

I lensregnskapene finner man hovedregnskapet for lenet, som blir kalt for «lensregnskap», men man finnes også «fogderegnskap» for hvert fogderi innenfor lensregnskapene. Noen steder finner man også «byregnskap» og «sakefallsregnskap» i lensregnskapene. Det finnes noen få lensregnskaper som er transkribert fra midten av 1500-tallet, men resten av disse

¹⁰¹ ASUIB. Wiesener, A. M. (ukjent) Ms. 959/9, Skarprettere i Bergen.

¹⁰² Regnskapene er årsregnskap, men de fleste regnskapene før 1660 begynner og slutter ved «Philippi Jacobi dag», som er 1. mai. Dette kan i tilfeller gjøre det vanskelig å plassere en henrettelse i eksakt riktig år hvis ikke dette er spesifisert. Hvis det er tilfelle, er det i oppgaven brukt det første året av regnskapet. Det vil si at en henrettelse vi får informasjon om i regnskapet for 1645-1646, blir plassert i 1645.

¹⁰³ RA. Lr., Bergenhus len, 1656-57, pk. 133.

¹⁰⁴ RA. Lr., Nedenes len. Mandals len. Råbyggelag., 1660-61, pk. 49. Her er det i marginen en henvisning til vedlegget hvor kvitteringen til skarpretteren ligger. Nils Engebretsen skrev her under med bokstavene «NE».

er ikke transkribert og starter på slutten av 1500-tallet og slutter rundt 1660, da de ble avløst av stiftamtsturegnskapene og fogderegnskapene. Alle utgiftene i hovedregnskapene og fogderegnskapene i lensregnskapene for hele Norge er gjennomgått. De for Bergenhus len er gjennomgått nøyere enn de andre, slik at det kan være relevante utgifter som kan være oversett i enkelte regnskaper. Noen ganger finner man også vedlegg til utgiftene. Noen av disse er gjennomgått, men ikke alle. Hvis det har vært henvisninger i utgiftene til kvitteringer i vedleggene, er de gjennomgått. I motsetning til fogderegnskapene under Akershus len, er ikke utgiftspostene i fogderegnskapene for Bergenhus len bevart fra starten av 1600-tallet. Utgiftene trer først fram på 1630-tallet, men de begynner ikke å opptre jevnlig før midten av 1640-tallet. Det er altså snakk om hele utgiftsdelen i regnskapet, ikke bare utgiftsvedleggene. Inntekten fra sakefallet er gjennomgått i fogderegnskapene i Bergenhus len fram til ca. 1620. Her finner man sporadisk opplysninger om henrettelser, men ikke noe om skarpretterne. Det er derfor ikke lest lenger enn til ca. 1620. Utgiftene i hovedregnskapene er bevart fra denne perioden, men de gir svært få opplysninger om skarprettere. Dette har gjort at det er et stort gap på 76 år mellom skarpretterne Holger og Adam Kordt (se «Figur 1» side 8), hvor det ikke er gjort noen funn av skarpretternes navn i denne perioden. Vi hører at en skarpretter i Bergen døde i 1636, men vi vet ikke hva han het. Det var også andre skarprettere i byen i disse årene, blant annet i 1600, men ingen navn er nevnt.¹⁰⁵

Rundt 1660 starter stiftamtsturegnskapene, hvor det også finnes et hovedregnskap for stiftamtet og fogderegnskap for fogderiene. På 1670-tallet slutter fogderegnskapene i stiftamtsturegnskapene, men sikt- og sakefallregnskaper og ekstraktregnskaper for fogderiene begynner hvor fogderegnskapene slutter, slik at man fortsatt kan få informasjon fra skarpretternes arbeid rundt i fogderiene. Rundt 1690 slutter stiftamtsturegnskapene, men fogderegnskapene fortsetter deretter som separate regnskaper, som ble sendt direkte til Rentekammeret for revisjon.¹⁰⁶ Det finnes derimot unntak, eksempelvis Ryfylke, Jæren og Dalane, Lista og Mandal, hvor fogderegnskapene ble separate allerede rundt 1660. Alle utgiftene i hovedregnskapene for Bergen stiftamt i stiftamtsturegnskapene er gjennomgått. Hovedregnskapene for de andre stiftamtene er ikke gjennomgått, fordi de ikke gir mye informasjon om skarprettere. Alle utgiftene i fogderegnskapene, ekstraktregnskapene og sikt- og sakefallsregnskapene i stiftamtsturegnskapene for fogderiene i Bergen stiftamt fram til 1690, er også gjennomgått. I de andre stiftamtene er de gjennomgått fram til rundt 1670. Etter dette er det mindre informasjon man får ut av regnskapene, slik at det ikke har vært nødvendig

¹⁰⁵ Hofnagels optegnelser, s. 273.

¹⁰⁶ Johannessen, K., Kolsrud, O. og Mangset, D. (1992) *Håndbok for Riksarkivet*, s. 58-60.

å bruke tid på dem etter 1670. Fogderegnskapene for Ryfylke, Jæren og Dalane og Lista, er som nevnt separate fra de andre regnskapene fra 1660. Alle utgiftene i disse regnskapene er gjennomgått fram til ca. 1690. I resten av fogderegnskapene i Norge er det gjort sporadiske undersøkelser i perioden ca. 1678-1697.

Sikt- og sakefallregnskapene (ligger i byregnskapene) og fogderegnskapene etter ca. 1695, ligger på Riksarkivet i Oslo og er ikke tilgjengelig digitalt. Alle utgiftene i hovedregnskapet i sikt- og sakefallsregnskapene for Bergen by er gjennomgått fram til 1762. I likhet med fogdregnskapene i Bergenhus len, er ikke utgiftspostene her bevart før 1640-tallet og det er mange som er gått tapt etter 1640-tallet også. I Stavanger by starter de i 1662, hvor de er gjennomgått fram til 1743. I likhet med Bergen, er det mange regnskap som er gått tapt. Utgiftene i fogderegnskapene for fogderiene Sunnhordland og Hardanger, Nordhordland og Voss, Sogn, Sunnfjord og Nordfjord, Sunnmøre, Romsdal, Nordmøre, Ryfylke, Jæren og Dalane og Lista og Mandal, er gjennomgått noe sporadisk i de kommende årene. Det meste er gjennomgått fram til 1700, men det er ikke gjennomgått noe etter 1720, hvis ikke det har vært spesielle tilfeller hvor andre kilder har gitt informasjon om henrettelser enkelte år. Utover 1700-tallet gir fogderegnskapene langt mindre nyttig informasjon. Troverdigheten til alle de overnevnte regnskapene som historiske kilder er høy og de har utvilsomt vært den viktigste kilden til denne oppgaven.

Tingbøker er også brukt til oppgaven. Det er søkt på relevante ord i alle de transkriberte tingbøkene som ligger digitalt tilgjengelig på digitalarkivet.no, hvor blant annet Sunnhordland, Nordhordland, Indre Sogn og Nordfjord er representert. De transkriberte tingbøkene for Ryfylke og Jæren og Dalane er også gjennomgått. Disse kildene gir ikke mye relevant informasjon, men den har gitt opplysninger om terminologi og om en av skarpretternes inntekter – skarprettertollen.¹⁰⁷

Noen personlige nedskrivelser, som *Absalon Pederssøns Dagbog*, *Bergen fundats* og *Mikel Hofnagels optegnelser*, har kunnet gi informasjon om skarprettere, som man ellers ikke finner i de mer formelle kildene. Absalons dagbok står blant annet som den viktigste kilden til det ellers kildefattige 1500-tallet. Det er derimot viktig å påpeke at disse kildene er de mest usikre av alle kildene som er brukt i oppgaven. De har ikke vært ment som offentlige formelle kilder, hvor det blant annet er funnet tvilsom informasjon i både *Bergen fundats* og *Hofnagels optegnelser*. I *Bergen fundats* står det blant annet at i 1575 ble det henrettet en person med sverd for første gang. Absalon skriver derimot at halshugging med sverd forekom allerede i 1566.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Skarprettertollen vil bli diskutert senere i oppgaven.

¹⁰⁸ Bergen fundats, 1580-1583, s. 564. Absalons dagbog, s. 129.

Hofnagel skriver at Jon Jempt ble henrettet i 1599, men den mer troverdige kilden *Norske Herredags-Dombøger* viser at den samme mannen opptrer i den samme saken i 1604.¹⁰⁹ Dette er selvsagt forstyrrende, men det er flere eksempler senere på 1600-tallet, som kan se ut til å stemme. Det kan derfor tenkes at kilden, som strekker seg fra 1596 til 1676,¹¹⁰ er mer troverdige utover på 1600-tallet, fordi de første årene av kilden ikke var opplevd av Hofnagel personlig.

Diverse dombøker, domsprotokoller og Bergen rådstueprotokoll er det også funnet informasjon i. Fra slutten av 1600-tallet blir kirkebøker, manntall og folketellinger også sentrale kilder, som gir informasjon om skarpretternes opptreden i de kristne ritualene, bosted og familie. Arkivet for stiftamtmanden i Bergen har også gitt informasjon om skarpretternes begravelser. Arkivet for Magistraten i Bergen gir informasjon om ansettelser av skarprettere, lønn og klager innsendt til Magistraten. Kongebrev, lover, reskripter og forordninger har gitt informasjon om skarpretteryrket generelt, men også om spesifikke situasjoner angående Bergen. Aviser har også kunnet gi nyttig informasjon fra slutten av 1700-tallet og utover og skifteprotokollene viser hva skarpretterne etterlot seg etter at de døde. Til slutt er det verdt å nevne nettsiden til Ersland og Solli, *BerGIS – Kartportalen til fortida*, som sammen med rodenummer og husnummer fra kirkebøker, folketellinger og aviser, gir god oversikt over skarpretternes bosteder på 17- og 1800-tallet.

Det er brukt flere forskjellige typer kilder. På den ene siden kan man si at det er positivt, fordi man får informasjon om forskjellige aspekter av skarpretteryrket og skarpretternes liv, fra forskjellige deler av samfunnet. På den andre siden kan det ses som en utfordring i forhold til problemstillingen for oppgaven – utvikling i yrket. Regnskapene er de viktigste kildene for 1600-tallet, men på 17- og 1800-tallet blir blant annet kirkebøkene sentrale kilder. Disse to kildetyper gir oss forskjellig informasjon. Hvordan kan man da se hvordan utviklingen har vært? Eksempelvis får man mye informasjon om lønn, arbeidsoppgaver og arbeidsområde på 1600-tallet, mens man på 1700-tallet får mer informasjon om bosted, dåp, giftemål, begravelse, legevirkosomhet og familieforhold. Det er altså problematisk i forhold til problemstillingen, men ikke umulig. Det er prøvd å få til en så objektiv diskusjon som mulig med de historiske kildene som er bevart og som kan gi informasjon om yrket. Det er vanskelig å finne ut noe om skarpretteryrkets utvikling i Bergen på andre måter.

¹⁰⁹ Hofnagels optegnelser, s. 178. NHD, Første Række (1578-1604) 6:1 Dombok for 1604, s. 25-26 og 30-32.

¹¹⁰ I originalen strekker den seg enda lenger tilbake i tid, men mannen som har transkribert den – Nicolaysen, har ikke tatt med dette, fordi det kun er gjengitt det som står i Absalons dagbog og Bergen fundats.

2. Skarpretteryrket i perioden 1531-1627

2.1 Skarpretterne

Av kildene som er gjennomgått, er det kun *Absalon Pederssöns dagbog* og et regnskap for Bergenhus len, som gir opplysninger om skarpretternes navn i denne perioden. Den første vi hører om er Clemmed. Han halshugde en bonde på Nordnes 18. januar 1564. 26. februar samme år hengte Clemmed også en tyv. Siste gang vi hører om han er i desember 1567, da han bandt hendene til en som het Caspar og skulle til å føre han ut til retterstedet. Fangen ble derimot løslatt for noen penger, før han kom så langt.¹¹¹ Den neste som trer frem i kildematerialet er den svenske skarpretteren Sven. 1. august 1566 halshugget han tre menn med sverd «... inne paa Spitals engen innen fore stættten».¹¹² I regnskapet for Bergenhus len samme år, får vi se at Sven fikk lønn.¹¹³ Dette er det eneste året vi hører om denne skarpretteren. Han har kanskje vært skarpretter tidligere, men ikke senere. I marginen til den originale dagboken til Absalon Pederssön, står det at han døde samme år i november.¹¹⁴ Den tredje og siste skarpretteren vi hører om på 1500-tallet, er Holger. Det er også en skarpretter som ble kalt Odger, men dette er trolig en annen skrivemåte eller transkriberingsfeil for Holger. Han opptrer med navn først 12. mai 1570, da han halshugde to personer på Nordnes med en bile (øks). I april 1571 henrettet han fogden Dynnes og i juni 1571 halshugde «Odger» en mann på Nordnes.¹¹⁵ Det er beskrevet flere andre henrettelser og kakstrykninger i Absalons dagbok, men skarpretterne er ikke da nevnt med navn. De tre skarpretterne som er nevnt her, har antakeligvis vært i yrket lenger enn det årstallene ovenfor viser.

Det som er bemerkelsesverdig her, er at Clemmed opptrer som skarpretter før og etter Sven. Det kan være flere grunner til dette. Det kan ha arbeidet to skarprettere samtidig i Bergen. En annen grunn kan være at Clemmed sluttet i skarpretteryrket, av alder eller andre grunner, og at Sven dermed gikk inn i yrket. Da Sven derimot døde etter kort tid i yrket, måtte Clemmed igjen opptre som skarpretter, fordi de ikke hadde noen andre som ville være skarpretter. En tredje grunn kan være at det var to forskjellige skarprettere som het Clemmed.

To andre indikator finnes også for at det i perioder kan ha vært to skarprettere samtidig i Bergen. I 1618 får vi høre at Nils Henningsen ble levende partert på Nordnes av to skarprettere og i 1624 var det to skarprettere som opptrådte som vitner i en sak mot en kvinne som ble

¹¹¹ Absalons dagbog, s. 58, 64 og 152.

¹¹² Absalons dagbog, s. 129-130.

¹¹³ Norske lensrekneskapsbøker 1548-1567. B 5: Rekneskap for Bergenhus len 1566-1567 Utgift. C, Dei nordlandske lena og Finnmark. D, Ekstrakt, s. 44.

¹¹⁴ Absalons dagbog, s. 129.

¹¹⁵ Absalons dagbog, s. 190, 229-230 og 246.

anklaget for hor.¹¹⁶ En av skarpretterne kan ha kommet utenbys fra, men det er muligheter for at begge arbeidet i Bergen samtidig. I Stavanger hører vi også om to skarprettere som henrettet samme år – 1633.¹¹⁷ Ingen av disse opplysningene gir derimot noen sikker informasjon om dette anliggendet. Det kan være andre grunner til at det var slik og det vil være for dristig å antyde at det faktisk *var* to skarprettere som arbeidet side om side i byene.

2.2 Arbeidsområde

Hvor stort arbeidsområde skarpretterne i Bergen hadde i denne perioden finnes det ikke informasjon om i dette kildematerialet. Slik informasjon får man stort sett av regnskapene, men det er ingen bevarte utgiftsposter i regnskapene fra fogderiene rundt Bergen i denne perioden. Vi får derfor ikke sett om skarpretterne reiste rundt og utførte straffer og henrettelser. Den eneste opplysningen om arbeidsområde på 1500-tallet, finner vi på Østlandet. Her får vi høre at skarpretteren Hans fra Oslo reiste for å brenne to antatte trollkvinner i Bratsberg len i 1586.¹¹⁸ Han reiste altså langt fra sitt hjemsted. Når dette er den eneste informasjonen om skarpretternes arbeidsområde, er det for lite til å si noe sikkert om arbeidsområdet til skarpretterne på 1500-tallet. Det kan være et unntakstilfelle at Hans reiste så langt, men det kan også være at det var få skarprettere i Norge på denne tiden og at de derfor hadde et stort arbeidsområde. Spørsmålet om hvor mange skarprettere det var i Norge på 1500-tallet, er her viktig, men uvisst.

Fra tidlig 1600-tallet er det imidlertid flere bevarte utgiftsposter i fogderegnskapene fra Hedmark og bort til Rogaland. Her ser det ut til at Fredrikstad, Oslo, Tønsberg, Mandal og Stavanger i perioder har hatt egne skarprettere. Halvor Rimer (skarpretter: ca. 1606-23) fra Fredrikstad utførte arbeidet sitt i dagens Østfold-området. Osloskarpretterne Laurits (skarpretter: ca. 1602-14) og Jon Pedersen (skarpretter: ca. 1620-44), hadde imidlertid et større arbeidsområde, hvor alle fogderiene rundt Oslo tilhørte dem, fra Hedmark og Østerdalen i nord til Eiker og Bragernes i sør, men også turer til Fredrikstad og Tønsberg da det var nødvendig. Lenger sør hadde Morten (skarpretter: ca. 1622-67) fra Tønsberg sitt område, hovedsakelig Tønsberg og Telemark, men også noen turer over Oslofjorden etter at Halvor Rimer var ferdig. Elling (skarpretter: ca. 1605-1629) fra Mandal len hadde sannsynligvis hele Sørlandet, men også en tur til Stavanger. I Stavanger ser det ut til å ha vært skarprettere i det meste av denne perioden i starten av 1600-tallet. Skarpretteren deres rømte rundt 1615, men i årene 1620-21

¹¹⁶ NHD 1622, s. 107, Hofnagels optegnelser, s. 182. Bergens domkapitels forhandlingsprotokoll 1605-1624, s. 234.

¹¹⁷ RA. Lr., Stavanger len, 1633-34, pk. 17.

¹¹⁸ RA. Lr., Bratsberg len, 1586-87, pk. 1. Trollkvinnene er ikke registrert i de norske trolldomsprosessene.

hører vi at den lokale skarpretteren Lever henrettet igjen.¹¹⁹ Skarpretterne reiste altså relativt langt for å utføre sitt arbeid, særlig gjelder dette skarpretterne fra Oslo. Fredrikstads skarpretter hadde derimot et langt mindre arbeidsområde. Var et stort arbeidsområde noe skarpretterne fra de største byene i Norge hadde til felles? Da burde i tilfelle skarpretterne i Bergen også ha hatt et stort arbeidsområde. Regnskapene fra senere på 1600-tallet forteller oss derimot at skarpretterne i Oslo faktisk *hadde* et større arbeidsområde enn de i Bergen. Det blir derfor vanskelig å overføre kunnskapen om skarprettere fra andre steder i Norge til skarpretterne i Bergen i denne perioden.

2.3 Arbeidsoppgaver

Av de arbeidsoppgavene skarpretterne hadde i Bergen, er det oftest henrettelser man hører om. Man hører også om merking av kriminelle,¹²⁰ som kunne komme i form av brennmerking eller avskjæring av øret. Tyver ble som oftest hengt, trollfolk og de som ble dømt for bestialitet ble gjerne brent og mordere ble halshugget og i noen tilfeller ble de i tillegg partert. I Bergen fundats kan man lese at lagmannen Jens Pederssön ble rettet med sverd i 1575. «Denne lagmand var den förste, som blev rettet med sverd, thi tilforn have rettet med tömmeröx.»¹²¹ Denne informasjonen er derimot problematisk, fordi Absalon Pederssön skriver at da Sven henrettet de tre fangene i 1566, var dette utført med sverd.¹²² Halshugging foregikk hovedsakelig med øks i store deler av 1500-tallet, men på 1600-tallet ble sverd langt vanligere å bruke.¹²³ Henrettelse med sverd var også den minst uverdige måten å bli henrettet på. I regnskapene hører vi ofte at forbryterne ble «benådet under sverdet».¹²⁴ I dagboken til den tyske skarpretteren Franz Schmidt ser vi også flere ganger at forbryterne ble benådet under sverdet, også tyver. Setningen «A thief beheaded as a favour and not hanged.»¹²⁵, viser også den tydelige forskjellen mellom å bli hengt og halshugget.

I forskningslitteraturen er det vist at det var en forskjell på det å «kakstryke» og det å «hudstryke» eller «å miste sin hud». I 1568 hudstrøk Oluff Finn slotstjeneren Lasse

¹¹⁹ RA. Lr., Akershus len, 1602-03, pk. 14, 1614-15, pk. 35, 1620-21, pk. 54, 1622-23, pk. 61, 1624-25 pk. 69, 1643-44 pk. 170. RA. Lr., Tønsberg len, 1611-12, pk. 1, 1622-23 pk. 6. RA. Lr., Eiker len, 1624-25, pk. 3. RA. Fr., Øvre og Nedre Telemark, 1667, pk. 2057. RA. Lr., Stavanger len, 1615-16, pk. 5, 1616-17, pk. 6, 1620-21, pk. 8, 1621-22, pk. 9. Sødal, T. (2008) Dødsstraffen og de ti bud. Henrettelser på Agder 1604-1663. *Agderseminaret 2007. Egdene og de ti bud – Mentalitetshistorisk tilnærming til moral og rettsfølelse ca. 1600-2000*, s. 38.

¹²⁰ Absalons dagbog, s. 144.

¹²¹ Bergen fundats, 1580-1583, s. 564.

¹²² Absalons dagbog, s. 129.

¹²³ Basert på alle regnskapene i referanselisten.

¹²⁴ Se f.eks.: RA. Lr., Akershus len, 1635-36, pk. 122.

¹²⁵ Keller, A. (red.) (2015) *A Hangman`s Diary. The Journal of Master Franz Schmidt, Public Executioner of Nuremberg, 1573-1617*, s. 113.

Klammer.¹²⁶ Dette ble altså ikke gjort av skarpretteren. Skarpretteren utførte kakstrykingen i offentligheten, slik at andre kunne se, men hudstryking kunne foregå inne i fengselet og ble ikke utført av skarpretteren. Kakstrykingen var den verste av disse, fordi den ble utført av skarpretteren og gikk dermed utover æren.¹²⁷ Man har derimot flere eksempler på 1600-tallet hvor folk ble «hudstrøket», hvor skarpretteren utførte straffen.¹²⁸ Også på 1700-tallet ser man at en tyv ble dømt til «å miste sin hud i fengselet». Dette skulle også gjøres av skarpretteren.¹²⁹ Kakstryking hører vi om i Absalons dagbok, men det står ikke nevnt hvem som utførte dette.¹³⁰ Siden dette var skarpretterens domene, var det etter all sannsynlighet han som utfører denne straffen også på 1500-tallet. Skarpretteren skulle også følge forviste kriminelle bort, slik vi hører det i Bergen rådstueprotokoll i 1592: «... fulgede Bødellenn hannom aff Byenn epher gamell sedwanne ...».¹³¹

I år 1600 fikk skarpretteren 4 skilling for hver ulydig hund han avlivet.¹³² Dette arbeidet forekom også andre steder, blant annet i Helsingør. Troels-Lund påpeker hvor ufysiske og plagsomme alle løshundene kunne være i bysamfunnet på denne tiden. I 1582 i Helsingør avlivet skarpretteren hele 175 hunder i perioden fra 1. september til 16. oktober. I de to kommende årene var antallet i samme periode 185 og 160 hunder.¹³³ Hvis hundeproblemet var like stort i Bergen som i Helsingør, kunne dette arbeidet ha medført en god inntekt for skarpretteren.

Det kan være at de utførte flere av de arbeidsoppgavene som er listet opp på side 6, men det får vi ikke informasjon om i kildene om Bergen. I forskningslitteraturen er det nevnt flere steder at skarpretterne fikk høyere status da 1700-tallet nærmet seg, mye fordi de da sluttet med rakkerarbeidet.¹³⁴ Det kan altså tenkes at skarpretterne i Bergen i denne perioden også utførte det typiske rakkerarbeidet, men det er ikke noe vi kan si med sikkerhet. En indikator for at de faktisk gjorde det, er at skarpretteren avlivet hunder. Fra Østlandet er det flere eksempler på at skarpretteren måtte begrave selvmordere, noe som er forbundet med rakkerarbeid. Skarpretteren Jon måtte også hugge ned og brenne galgen i Aker i 1625, antakelig fordi den var smittet med uærlighet.¹³⁵ At skarpretterne begravde selvmordere ser vi i Bergen fra 1630-årene

¹²⁶ Absalons dagbog, s. 153.

¹²⁷ Erichsen, B. C. (1993) *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet*, s. 94.

¹²⁸ F.eks.: RA. Lr., Akershus len, 1593-94, pk. 5 og 1621-22, pk. 57.

¹²⁹ SAB. Tb., Nordhordland, 1731-1733.

¹³⁰ Absalons dagbog, f.eks. s. 170.

¹³¹ Bergen rådstueprotokoll 1592-94, fol. 58a.

¹³² Hofnagels optegnelser, s. 273.

¹³³ Troels-Lund, T. (1939) *Daglig liv i Norden i det sekstende århundre*. 1. Norsk utgave ved Haakon Shetelig, s. 210-211.

¹³⁴ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 19.

¹³⁵ RA. Lr., Akershus len, 1617-18, pk. 42, 1620-21 pk. 54, 1623-24, pk. 65, 1624-25 pk. 69, 1626-27, pk. 77.

også. Hvis det var bevarte regnskaper fra begynnelsen av 1600-tallet i Bergen, ville det ikke overrasket om man fant at dette forekom også i denne perioden. Det kan være at skarpretterne ble satt til helt andre jobber også. Skarpretteren i Oslo fikk lønn for å vokte slaktefeet.¹³⁶

2.4 Inntekt¹³⁷

Første gang vi hører om skarprettere i Bergen i dette kildematerialet, er i 1531. I kildeserien *Diplomatarium Norvegicum* er det en brevtekst med de som daglig fikk kost på slottet – Bergenhus. Blant landsknekter, kokker, stuekoner, bakere o.l., er det også oppført en skarpretter. Setningen «Thette effterne er slots folch som dagligenn ære tiill kost paa slotthett ...»,¹³⁸ gir oss to viktige indikatorer. Skarpretteren fikk daglig kost på slottet og han var en av «slottsfolkene», noe som kan bety at han bodde på slottet eller i tilknytning til slottet. På 1500-tallet i Oslo, ser vi også at skarpretterne bodde i tilknytning til slottet, på Akershus slotts ladegård i Akershage.¹³⁹ Skarpretteren var dermed alltid sikret en levevei, med fri mat og sannsynligvis fri bolig. Lønningen de fikk i tillegg kan imidlertid se ut til å være lav. Det ser ut til at denne ordningen kan ha holdt seg et godt stykke videre på 1500-tallet, for i 1566 ser vi at skarpretteren Sven står oppført under «Suennelønenn paa Bergennhuss tiill sanctj Michaelis anno 1566».¹⁴⁰

Da Sven fikk lønn i 1566, var det 2 daler og 6 alen engelsk tekstil.¹⁴¹ Han fikk altså utbetalt noe i penger og noe i naturalia. Av de andre som fikk lønn dette året under overskriften «Suennelønenn paa Bergennhuss tiill sanctj Michaelis anno 1566»,¹⁴² var det kun Margrete Fadeburtz pike som fikk mindre lønn enn Sven. Det var tre andre personer (uvisst hvilket yrke de hadde), som fikk lik lønn. Det var i alt 122 arbeidere som fikk lønn under denne overskriften, som vil si at 117 av 122 arbeidere fikk høyere lønn enn skarpretteren. I denne sammenhengen ser derfor skarpretterens lønn dårlig ut. Vi må imidlertid spørre om dette var den eneste inntekten skarpretteren hadde? Kildene gir ikke svar.

I lensregnskapet for Bergenhus 1597-98, ser vi at skarpretteren fikk 1 daler for å henrette en mann. Det samme fikk han i 1613, men det er uvisst om dette var skarpretteren fra Bergen, da henrettelsen antakelig foregikk i Sunnfjord.¹⁴³ Som det vil bli vist i neste kapittel, som

¹³⁶ Norske lensregnskapsbøker 1548-1567. 1: Rekneskap for Akershus len 1557-1558, s. 237.

¹³⁷ I oppgaven vil det bli brukt tall, *ikke* bokstaver, da det diskuteres om penger. Selv om det er mer riktig å skrive «to riksdaler» enn «2 riksdaler», blir det mer oversiktlig å bruke tall.

¹³⁸ *Diplomatarium Norvegicum*, nr. 582.

¹³⁹ Moberg, H. (1986) Skarpretterens historie: dømt til øks eller galge. *St. Hallvard*, 1/1986, s. 8.

¹⁴⁰ Rekneskap for Bergenhus len, 1566-1567, s. 42.

¹⁴¹ Rekneskap for Bergenhus len, 1566-1567, s. 44.

¹⁴² Rekneskap for Bergenhus len, 1566-1567, s. 42.

¹⁴³ RA. Lr., Bergenhus len, 1597-98, pk. 1, 1613-14, pk. 14.

omhandler 16- og 1700-tallet, så var 1 daler for en henrettelse dårlig betalt. Et viktig spørsmål, men et vanskelig et, er hvor mye inflasjon det har vært over årene?

De andre kildene fra denne perioden gir ikke noen opplysninger om skarpretternes inntekt i Bergen. Vi kan imidlertid sammenligne denne lønnen opp mot lønnen andre skarprettere har fått i perioden, for å se om det er noen likheter eller forskjeller. I de bevarte regnskapene fra 1500-tallet, er det funnet opplysninger for Akershus len, Trondheim len, Vardøhus len og Bratsberg len. I Akershus len for årene 1557-58 og 1560-61, ser vi flere utgifter til slottsmestermannen Henning. I regnskapet for 1557-58, fikk han 1,5 mark og 6 skilling i lønn som arbeider på slottet, 1 daler for å henrette en mann og ei ku for å vokte slaktefeet på engen den sommeren. Han fikk også $3\frac{3}{4}$ alen skotteklede og 8,5 alen vadmel.¹⁴⁴ I regnskapet for 1560-61, fikk han 3 mark i lønn som arbeider på slottet, 9 alen vadmel og ei ku for å vokte slaktefeet igjen. Til underholdning for å holde seg mett, fikk han 1 tønne øl, 1 fjerding brød, 1 fjerding kjøtt og $\frac{1}{2}$ woll sild.¹⁴⁵ Senere, på 1580- og 1590-tallet, ser vi at Hans Langhus var skarpretter i Oslo. I 1586 reiste han til Bratsberg len for å brenne to antatte trollkvinner, noe han fikk 7 daler for. Tilbake i Akershus len kan vi se at han i 1593 fikk $\frac{1}{2}$ daler for å kakstryke, i 1597 fikk han 1 daler for å henrette og 1,5 daler for å partere en bonde. I 1599 fikk han også 1 daler for en henrettelse i byen og 2 daler for en hengning i Hadeland fogderi.¹⁴⁶ I Trondheim er det skrevet opp den årlige lønnen til skarpretteren Trond. Både i 1590 og i 1592 fikk han 12 daler i årslønn.¹⁴⁷ Skarpretteren Mogens i Vardøhus, fikk i årene mellom 1593 og 1595, 8 daler, samt 6 alen ferdug¹⁴⁸, 14 alen westerfarleridt¹⁴⁹ og fire par sko hvert år.¹⁵⁰ I Oslo ser man at ordningen hvor skarpretterne fikk kost av slottet, minst holdt seg til 1603, da skarpretteren Laurits arbeidet der. I de følgende årene fikk han en årlig lønn, noe i daler og noe i mat. Honorarer for kroppslige straffer kom i tillegg.

Av de registrerte henrettelsene, var det altså 1 daler som var vanlig. Det har skarpretteren fått på Vestlandet og både Henning og Hans fått i Oslo. Når det er snakk om andre måter å straffe eller henrette forbryterne på, kunne det komme andre takster inn. Hans Langhus fikk en halv daler ekstra for å partere en person, men fikk hele 7 daler for å brenne to trollkvinner. At lønnen for denne brenningen var så høy i forhold til de andre lønningene, var fordi brenning

¹⁴⁴ Regnskap for Akershus len 1557-1558, s. 180, 194, 237, 255, 256 og 312.

¹⁴⁵ Norske lensregnskapsbøker 1548-1567. 2: Regnskap for Akershus len 1560-1561, s. 233, 274-275, 285 og 304. Det er usikkerhet rundt hva «woll» betyr. En mulighet er at det er en transkriberingsfeil for «wogher», et mål for fisk. 1 vog = 18 kg.

¹⁴⁶ RA. Lr., Bratsberg len, 1586-87, pk. 1. RA. Lr., Akershus len, 1593-94, pk. 5, 1597-98 pk. 8, 1599-00, pk. 9.

¹⁴⁷ RA. Lr., Trondheim len, 1590-91, pk. 1, 1592-93, pk. 1.

¹⁴⁸ Det må være en form for duk. Usikkert hvilken type det er.

¹⁴⁹ Det er antakelig en type lerret. Usikkert hvilken type det er.

¹⁵⁰ RA. Lr., Vardøhus len, 1593-94, pk. 1, 1595-96, pk. 1.

ofte ga høyere lønn, men enda viktigere er at skarpretteren måtte reise helt fra Oslo til Bratsberg. Det er mindre utgifter til Sven generelt enn tilfellet med Henning i Oslo. Enten var han dårligere betalt enn sin kollega i Oslo, eller så var det fordi Sven døde samme år og dermed ikke fikk noe annet i lønn. Lønningen er uansett langt lavere enn den man kan se i Trondheim for skarpretteren Trond og i Vardø for Mogens. Det kan være flere grunner til dette: 1) at skarpretterne i Bergen fikk dårligere betalt enn i Trondheim og Vardø, 2) at Trond og Mogens fikk lønn ca. 25 år etter Sven, som kan vise at det har vært en utvikling i skarpretternes lønn, 3) at regnskapene og måten å betale skarpretterne på er forskjellige, slik at det ikke trer godt nok fram i kildene hva de faktisk fikk i lønn og 4) at skarpretterne i Bergen hadde fri bolig og mat, slik at lønningen utenom ble lav. Den fjerde grunnen er trolig viktigst, men etter å ha lest flere regnskaper fra 1600-tallet er det sannsynlig at den tredje grunnen også kan spille inn. Den andre grunnen kan selvsagt også ha betydning. Ut ifra lønningene på 1600-tallet, ser den første grunnen ut til å være minst troverdig, fordi skarpretterne i nord hovedsakelig fikk dårligere lønn enn i sør. Lønnsforskjellen kan imidlertid ha forandret seg over tid.

I perioden 1600-1626 ser det ut til å ha vært en økning i henrettelseshonorarene i forhold til 1500-tallet. I resten av landet varierte det stort i hvor stor denne lønningen var. Geografi, lengden på reisen skarpretteren måtte foreta og hvilken type henrettelse det var snakk om, hadde betydning for taksten. Noen ganger er det spesifiserte utgifter, hvor utgiftene til selve henrettelsen står oppført, utgifter for skarpretterens reise, utgifter for skarpretterens kost og eventuelt skjerpning av sverd og alkohol til fangen og skarpretteren. Andre ganger er utgiftene mindre spesifikke, hvor det kun står oppført «skarpretterens lønn». Det kan derfor være vanskelig å se hva lønningen var for selve henrettelsen, men rundt 2-6 riksdaler ser ut til å ha vært den vanlige lønningen. Nord for Trøndelag var det lavest lønn med 1-2 riksdaler for en henrettelse.¹⁵¹ At en av skarpretterne på Vestlandet kun fikk 1 riksdaler for å henrette i 1613 ser derfor lavt ut. Vi kan derimot ikke anta at dette var skarpretteren fra Bergen, fordi det ikke er nevnt slik informasjon og henrettelsen foregikk antakelig i Sunnfjord. Hvis han hadde reist helt fra Bergen, hadde han trolig fått et større honorar. Skarpretterne på Nord-Vestlandet fikk utover 1600-tallet relativt lave honorarer. Det kan derfor være en lokal skarpretter derfra.

Skarpretterne skulle ha lønn for de enkelte kroppslige straffene de utførte. Som det vil bli diskutert i større grad under neste kapittel, er det stor sannsynlighet for at de også hadde andre økonomiske inntekter, men det får vi ikke svar på i kildene. Det er likevel muligheter

¹⁵¹ Basert på alle regnskapene i lensregnskapet i perioden 1600-1626, som er oppført i referanselisten.

for at skarpretterne i Bergen på 1500-tallet hadde høyere inntekt enn de 2 daler og 6 alen engelsk tekstil, som Sven fikk i 1566 og at den økte i begynnelsen av 1600-tallet.

2.5 Status

Som det ble vist i kapittel 2.3, kan det se ut som at skarpretterne i Bergen på denne tiden ikke var særlig godt lønnet. Informasjonen er dog usikker og det blir derfor vanskelig å bruke inntekten som indikator for skarpretternes status i forhold til resten av samfunnet. Det man kan si med større sikkerhet, er at skarpretterne var dårligere lønnet i denne perioden enn det de ble senere. Om man da bruker inntekt som en indikator for status, kan man si at inntekten peker på at skarpretterne i denne perioden hadde lavere status enn deres etterfølgere på 16-, 17- og 1800-tallet.

En annen indikator som kan si noe om status på denne tiden, finner vi i Absalons dagbok. Her forteller han om tre menn som ble kastet i fengsel, som straks begynte å planlegge flukten deres. Da de var i fengselet traff de på en annen fange – skarpretteren Sven, som hadde blitt kastet i fengsel fordi han hadde slått til kokken på slottet. De tre mennene fortalte Sven alt om planen deres, men Sven så en annen mulighet i dette og meldte fra om fluktplanen. Sven ble dermed løslatt og henrettet de tre fangene i ettertid.¹⁵² Hva sier denne fortellingen oss om skarpretterens status? Sven var i fengsel for å ha slått kokken. Var Sven en bråkmaker? Hvis det stemmer, virket det i tilfelle ikke positivt med tanke på skarpretterens status. Uten at vi kan si noe med sikkerhet, er det også nærliggende å tenke at Sven kunne være rekruttert blant kriminelle, slik tilfellet har vært mange andre steder på 15- og 1600-tallet.¹⁵³

I en annen historie fra Absalon i 1570, får vi også viktig informasjon om skarpretternes bakgrunn. Her var det en fange som ble tatt for tyveri. Han ble dømt til å henges på Tyveholmen, men han tilbød seg å være skarpretter. Hans øre var allerede avskåret og han var brent på kinnet. Andre steder har dette vært kjennetegn på skarprettere.¹⁵⁴ Han fikk imidlertid ikke ønsket oppfylt og ble hengt. Dagen han skulle bli henrettet kunne han ikke prate og var halvdød før han kom til galgen.¹⁵⁵ Tyven fikk altså ikke bli skarpretter, kanskje fordi Holger allerede var satt til stillingen. Historien forteller oss uansett om rekrutteringen av skarprettere og hvor lite ettertraktet yrket var. Kanskje var det normen å rekruttere skarprettere i Bergen på 1500-tallet blant dødsdømte og andre kriminelle? Også i 1567 hører vi en lignende historie. Per brygger

¹⁵² Absalons dagbog, s. 129-130.

¹⁵³ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 62.

¹⁵⁴ Ljungström, *Skarprättare*, s. 14.

¹⁵⁵ Absalons dagbog, s. 198.

ble dømt for tyveri. «... di merkte bödelen hannom, men han rettete aldrig nogen.»¹⁵⁶ Han døde nemlig kort tid etter. Det ser derfor ut til at tyven Per ble merket for å bli skarpretter, men at han døde før han kom så langt. Disse hendelsene sier oss at det antakelig var vanlig å rekruttere skarpretterne fra kriminelle i Bergen på 1500-tallet, gjerne tyver. Yrket må derfor ha hatt lav status.

I Absalons dagbok, får vi også høre om en dårlig utført hending i 1566, sannsynligvis utført av Clemmed eller Sven. En bonde som hadde drevet med tyveri på Bryggen skulle bli hengt, men da det først skjedde, røk tauet. Som Absalon, kanskje noe overdrevet beskriver, slo han ut øyet og knakk lårbeinet i to da han falt ned. I håp om at han nå skulle slippe å bli henrettet, ble han fortsatt hengt opp igjen, denne gangen vellykket.¹⁵⁷ Andre steder har man eksempler på at tyven ble sluppen fri hvis tauet røk, fordi det kunne bli sett på som Guds inngripen.¹⁵⁸ Slike store feil av skarpretteren kunne ikke være godt likt blant den skuelystne folkemassen. Denne fortellingen kan derfor peke på lite trening eller ferdigheter i yrket og dermed lav status.

Skarpretteren avlivet ulydige hunder. Dette er ikke noe som forbindes med skarpretterarbeidet, men rakkerarbeidet. Denne informasjonen peker derfor på at skarpretterne på denne tiden faktisk drev med rakkerarbeid. Dette argumentet bygges også opp av dette forekom flere andre steder i Skandinavia på denne tiden.¹⁵⁹ Utførelse av rakkerarbeid peker mot lav status, noe som kan ha vært tilfelle i Bergen.

I 1624 var det to skarprettere som vitnet i en sak mot en hore.¹⁶⁰ Hvis man følger Sandmos tolkninger av begrepet uærlig, at uærlige ikke kunne snakke sant, virker det i denne saken som om skarpretterne ble sett på som ærlige folk, fordi de kunne vitne. Det kan dog være at de kunne vitne, men at vitnesbyrdet ikke stod like sterkt som hos andre ærlige folk. Det er også usikkert hvor disse skarpretterne kom fra. Det står kun «Sa Vel som oc tuende bødel.»¹⁶¹

En siste, men kanskje beste indikator for status, får vi da Nils Henningsen ble henrettet i 1618. Hofnagel forteller at Nils ble levende partert og lagt på steile. I ettertid ble det klart at han var blitt henrettet uten endelig dom. Han ble dermed tatt ned fra steilene av fire ærlige menn og dermed begravet på Domkirkens kirkegård.¹⁶² Vi hører om den samme saken i Norske rigsregistrarer, hvor:

¹⁵⁶ Absalons dagbog, s. 144.

¹⁵⁷ Absalons dagbog, s. 121.

¹⁵⁸ Sandén, *Bödlar*, s. 51.

¹⁵⁹ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 19.

¹⁶⁰ Bergens domkapitels forhandlingsprotokoll, 1605-1624, s. 234.

¹⁶¹ Sandmo, *Voldssamfundnets undergang*, s. 161.

¹⁶² Hofnagels opptegnelser, s. 182-183.

... ham udi saa Maader ubarmhjerteligen imod al christelig Lov uden Dom og Ret har ladet henrette og lagt paa Steiler, igjen hans Legeme af Steilerne om lys Dag, dog ikke ved Bøddelen, lader nedtage og gjøre ham udi en af Kirkegaardene der udi forne vor Kjøbsted Bergen en ærlig Begravelse ...¹⁶³

At Hofnagel spesifiserer at det var *ærlige* menn som tok ned kroppsdelene og at det i *Norske rigs-registranter* er påpekt at skarpretteren *ikke* skulle gjøre det, gir sterke indikasjoner på skarpretterens status. Den henrettede skulle altså bli tatt ned igjen med større verdighet enn ved skarpretterens hender. Skarpretteren ble antakelig ansett som uærlig og ikke egnet til dette arbeidet, noe som peker mot lav status.

Også andre steder i Norge ser vi at skarpretterne hadde lav status og at folk ikke vill ha noe med dem å gjøre.

I 1599 i Stavanger, «... tiltalede m: Jørgen her Peder Henricksøn skolemester for sin vlydighed imod sin biscop, for hand vilde icke lade skoledegnene siunge rettermandens m: Chrestens liig till graffue ...». ¹⁶⁴

2.6 Delkonklusjon

Det er lite hensiktsmessig å komme med en konklusjon om skarpretterne i denne perioden i lys av problemstillingen – utvikling i skarpretteryrket i Bergen, fordi kildematerialet gir for lite informasjon til å skjelne likheter eller forandringer over tid. Dette kapittelet vil derfor stå som et utgangspunkt for resten av oppgaven, slik at man i den avsluttende konklusjonen sammenligner de andre periodene med denne.

En kort oppsummering kan likevel være nyttig. Det er viktig å påpeke at det er svært få kilder fra denne tiden, slik at det ikke finnes mye informasjonen om skarpretterne. Dette betyr igjen at vi får lite sikker informasjon. Det vi kan si med større sikkerhet, er at skarpretterne fikk fri mat på slottet og at de trolig også fikk fri bolig i tilknytning til slottet på store deler av 1500-tallet. De gangene vi får opplysninger om inntekt til skarpretterne i Bergen er den ikke høy sammenlignet med andre skarprettere på denne tiden, noe som kan ha flere grunner. At de hadde fri bolig og mat er antakelig en viktig faktor. Det antas at de utførte rakkerarbeid og at det var vanlig å rekruttere dem fra kriminelle. Derfor hadde de også lav status. At to skarprettere opptrer som vitner i en rettssak, kan derimot peke på at de ikke ble sett på som uærlige. Det vi ikke vet *noe* om, er hvor stort arbeidsområdet deres var.

¹⁶³ NRR, fjerde bind, 1603-1618, s. 739.

¹⁶⁴ Stavanger Domkapitels protokoll 1571-1630.

3. Skarpretteryrket i perioden 1628-1760

Et sitat fra Hugo Matthiessen, viser den rådende tanken i forskningslitteraturen angående skarpretterne i denne perioden:

Omtrent samtidig med Enevældens Indførelse i Danmark 1660 ophørte den gamle, hjemlige Bøddels Saga; hans Person afløstes af en faglært, tyskfødt Skarpretter, hans Virkekreds voksede territorialt, innskærpende sig tillige mere og mere til det rene Skarpretteri, og hans hele embedsmandsmæssige Stilling ændrede Karakter.¹⁶⁵

Om det faktisk var slik i Bergen vil bli diskutert i de følgende delkapitlene.

3.1 Skarpretterne

Adam Kordt (1) kan ha etterfulgt den ukjente skarpretteren som døde i 1636, men vi hører ikke om Kordt før 1647. Det er derfor muligheter for at det var enda en skarpretter mellom han og den ukjente.

Navn	Periode
Ukjent	Døde 30. desember 1636
Adam Kordt (1)	Mellom 1637 og 1647 – 1654
Ernst	1655 – 1662
Casper Engel	1663 – 1664
Adam Kordt (2)	1665 – ca. 1686
Hans Kordt	ca. 1686 – 1688
Augustus Høcker	1689-1721
Johan Henrich Helmschläger	1721-1760

Figur: 2¹⁶⁶

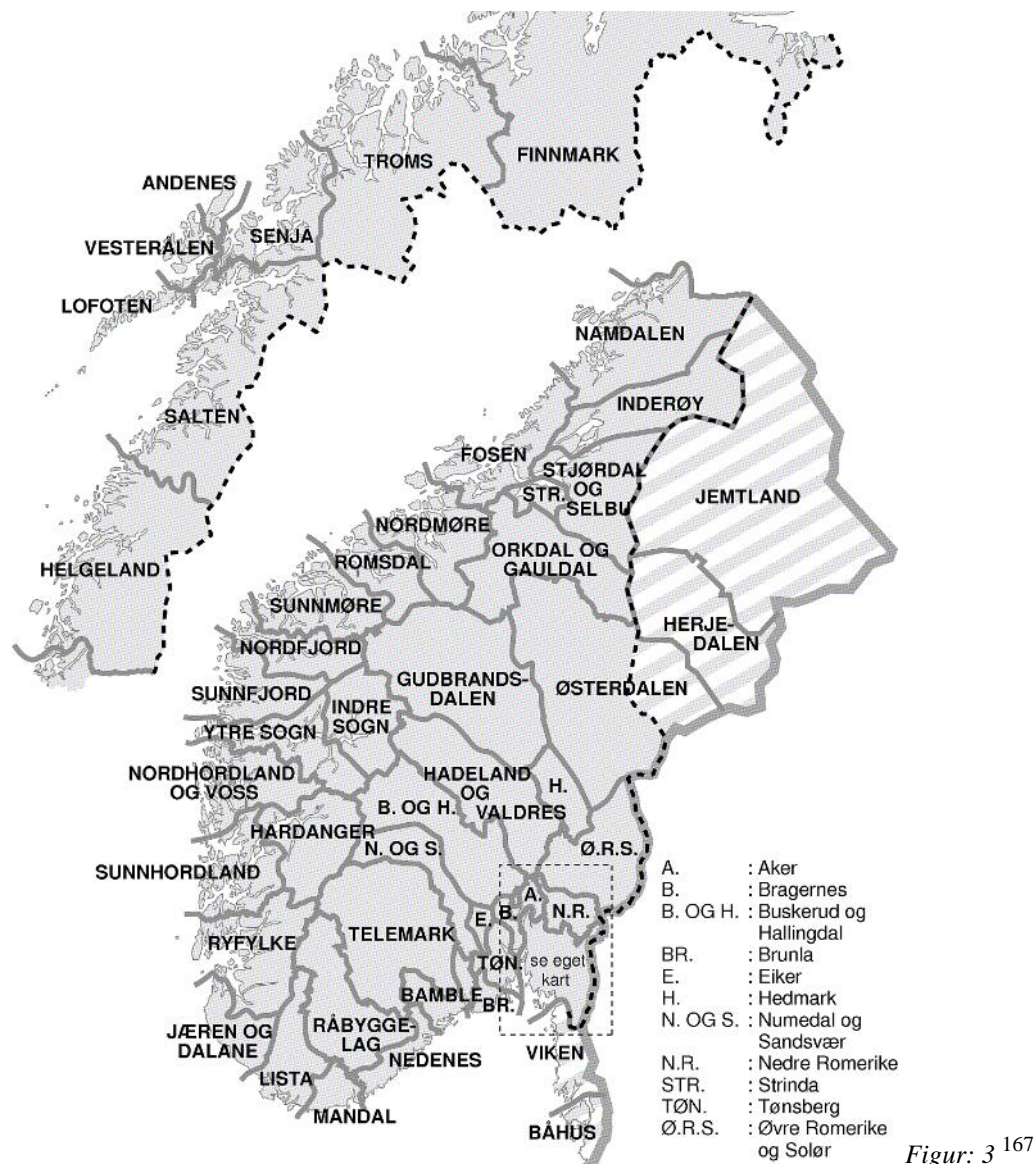
3.2 Arbeidsområde 1628-1760

Vi har relativt gode kilder angående skarpretternes arbeidsområde. Spesielt fogderegnskapene gir viktig informasjon. Her får vi flere ganger høre hvor skarpretteren reiste fra og noen ganger ble han i tillegg nevnt med navn. Det må derimot påpekes at slik informasjon oftest *ikke* er nevnt. Det er derfor perioder vi har færre sikre opplysninger enn andre. Som skrevet under 1.6, er det også få opplysninger i perioden fram mot 1650-tallet, fordi de fleste utgiftene i regnskapet ikke er bevart.

¹⁶⁵ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 122.

¹⁶⁶ Begrunnelsen for denne tabellen er lagt til som et vedlegg i slutten oppgaven.

Før den kommende diskusjonen vil det være nødvendig å ha kontroll over fogderiene rundt Bergen, slik at man får forståelse for skarpretternes reiseruter. De to fogderiene som lå rundt Bergen, var Sunnhordland og Nordhordland og Voss. Lenger nord begynte Indre- og Ytre Sogn, deretter Sunnfjord, Nordfjord og Sunnmøre. Her sluttet Bergenhus len/stiftamt. Nord for Sunnmøre lå Romsdal og Nordmøre. Sunnhordland grenset i sør til Stavanger len/amt, med fogderiene Ryfylke og Jæren og Dalane.

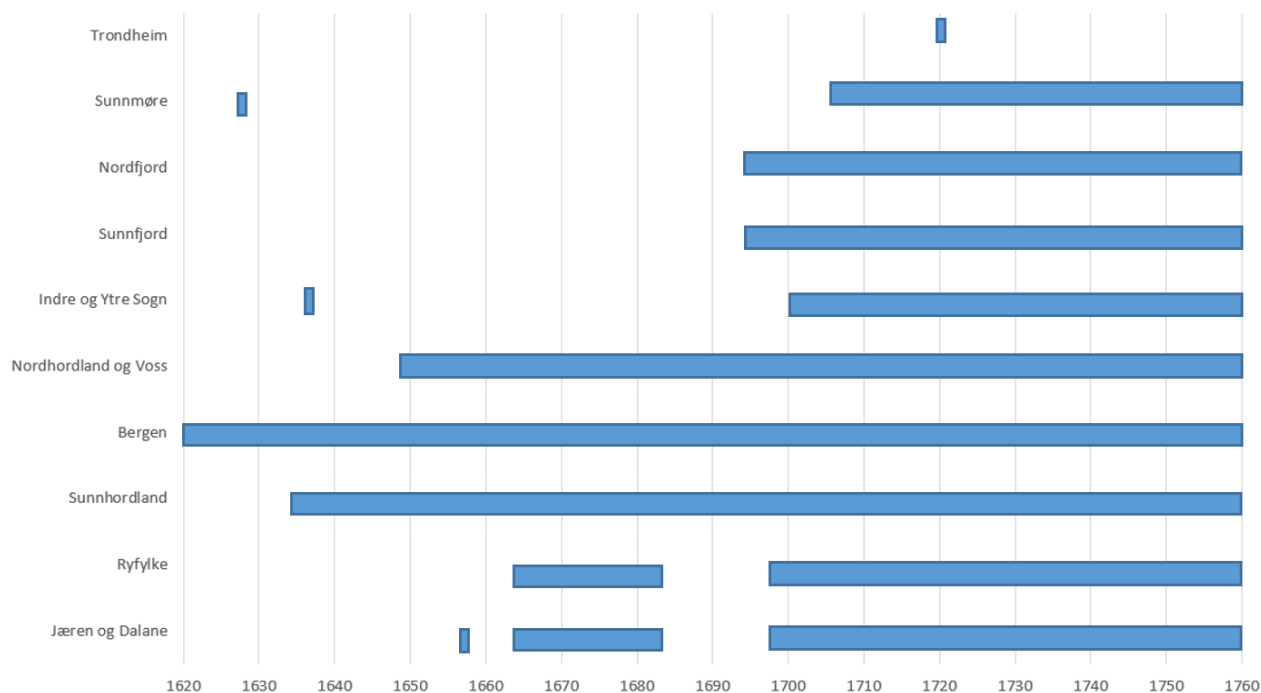

Figur: 3 ¹⁶⁷

3.2.1 Arbeidsområde for skarpretterne i Bergen

For å gjøre den kommende diskusjonen lettere å forstå, er det her gitt en oversikt over hvor skarpretterne fra Bergen reiste for å utføre sitt arbeid.

¹⁶⁷ Imsen, S. og Winge, H., red. (2004) *Norsk historisk leksikon*, 3. utgave, s.v. «fogderi». Kartet er brukt med tillatelse fra Cappelen Damm forlag. Bildet er kopiert fra: <https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Fil:C.png>

Figur: 4

Første gang vi hører om reiser foretatt av bergenske skarprettere, er i 1628. To ganger dette året reiste han til Sunnmøre for å henrette to personer.¹⁶⁸ Denne opplysningen er oppsiktsvekkende i forhold til de senere opplysningene om deres arbeidsområde. I de følgende årene ser det ut som Sogn, Sunnfjord, Nordfjord, Sunnmøre og kanskje Romsdal i perioder har hatt egne skarprettere. I praksis betydde dette at hvis et av fogderiene ikke hadde skarpretter for en periode, fikk de tilsendt en fra et nærliggende fogderi. Hvorfor reiste da den bergenske skarpretteren helt til Sunnmøre i 1628? Ikke bare én gang, men to. Betyr det at fogderiene fra Bergen og opp til Romsdal ikke hadde skarprettere på denne tiden? Eller var det en tilfeldighet at det akkurat dette året ikke var noen ansatte skarprettere, men at de har hatt det tidligere? Hadde vi hatt flere bevarte utgifter i regnskapene før og etter dette, hadde vi trolig fått svar på spørsmålene. Hvis det er tilfelle at det ikke var skarprettere i de nevnte fogderiene på denne tiden, kan det bety at antallet skarprettere i Norge enda ikke hadde nådd sin topp. Det kan også tenkes at den bergenske skarpretteren ble hentet fordi han var dyktigere enn sine kollegaer til det arbeidet som skulle utføres. Vi får imidlertid ikke høre noe annet enn at han henrettet to forbrytere. Vi får altså ikke noe endelig svar på dette. Det kan uansett ikke være lenge det var tomt for skarprettere i fogderiene. Allerede i 1632 fikk Sunnfjord tilsendt skarpretteren fra Sogn.¹⁶⁹

¹⁶⁸ RA. Lr., Bergenhus len, 1628-29, pk. 47.

¹⁶⁹ RA. Lr., Bergenhus len, 1632-33, pk. 60.

I 1634 reiste den bergenske skarpretteren til Sunnhordland for å henrette, som fram og tilbake var 14 mil, og to år senere reiste han til Indre Sogn.¹⁷⁰ At han reiste til Sogn, ser ut til å være et engangstilfelle. Ikke før år 1700 ser vi at Sogn fikk tilsendt skarpretter fra Bergen igjen.¹⁷¹ Hvorfor han reiste til Sogn forblir også uvisst. Vi ser at Sogn hadde skarpretter i 1632 og antakelig i 1637.¹⁷² I slike tilfeller er det nærliggende å tenke at den lokale skarpretteren ikke var tilgjengelig da henrettelsen skal skje, enten grunnet sykdom eller at han var på reise andre steder. Vi har flere eksempler av slike grunner andre steder, hvor fangene må sitte unødvendig lenge i fengsel i vente på at skarpretteren skal bli hentet til stedet.¹⁷³ At skarpretteren reiste til Sunnhordland er derimot vanlig. I alle de følgende årene var det skarpretterne fra Bergen som utførte de kroppslige straffene her.¹⁷⁴

Vi må fram til 1648 før vi hører om andre reiser foretatt av skarprettere fra Bergen. Da reiste skarpretteren Adam Kordt til Nordhordland og Voss fogderi. De andre gangene vi hører om fysiske straffer i dette fogderiet før 1648, hører vi ikke noe om hvem som utførte dem. I saken mot Isak Pedersen og Mathias Bjørnsen, som Kordt i 1648 henrettet, får vi høre at Isak kom til «... lille Sanduigh hoes den gammel bøedell ...», hvor han fikk en daler for å kjøpe krutt. Skarpretterens navn var Jacob.¹⁷⁵ Det kan derfor være at Nordhordland og Voss fogderi hadde en egen skarpretter, men at han nå var blitt gammel og lite egnet til yrket. Skarpretteren fra Bergen – Adam Kordt, ble derfor tilsendt. I likhet med Sunnhordland, var det skarpretterne fra Bergen som utførte alle straffene framover i dette fogderiet også. Det eneste unntaket var i 1654, men det var fordi det ikke var noen skarpretter i Bergen på den tiden.¹⁷⁶

Angående fogderiene Sogn og Sunnfjord, ser vi at den bergenske skarpretteren Augustus Høcker henrettet i Sunnfjord i 1698 og i Sogn i 1700.¹⁷⁷ Det er muligheter for at Høcker hadde ansvaret for disse fogderiene før også. Siste gang vi hører om en lokal skarpretter i Sogn, er i 1688 da Ytre Sogn fikk tilsendt skarpretteren fra Indre Sogn. I 1664 var Chrispinus Haug skarpretter i Sunnfjord, men det er sannsynlig at de har hatt skarpretter lenger fram i tid enn det. I 1690 fikk de tilsendt skarpretteren fra Nordfjord.¹⁷⁸ Skarprettervirksomheten i

¹⁷⁰ RA. Lr., Bergenhus len, 1634-35, pk. 66, 1636-37, pk. 72.

¹⁷¹ RA. Fr., Sogn, 1700-01, pk. 3311.

¹⁷² RA. Lr., Bergenhus len, 1632-33, pk. 60, 1637-38, pk. 76.

¹⁷³ F.eks. NRR, 1635-40, syvende bind, s. 128-129.

¹⁷⁴ Med forbehold om at det var den bergenske skarpretteren som utførte straffene da ikke noe informasjon om skarpretterens reise eller navn er nevnt. Da slik informasjon er nevnt, var det alltid skarpretteren fra Bergen.

¹⁷⁵ RA. Lr., Bergenhus len, 1648-49, pk. 111.

¹⁷⁶ RA. Lr., Bergenhus len, 1654-55, pk. 127. Med forbehold om at det var den bergenske skarpretteren som utførte straffene da ikke noe informasjon om skarpretterens reise eller navn er nevnt. Da slik informasjon er nevnt, var det alltid skarpretteren fra Bergen.

¹⁷⁷ RA. Fr., Sunnfjord og Nordfjord, 1697-98, pk. 3423. RA. Fr., Sogn, 1700-01, pk. 3311.

¹⁷⁸ RA. Sr., Bergen stiftamt, 1688, pk. 88, 1690, pk. 93. RA. Lr., Bergenhus len, 1664, pk. 15.

fogderiene ble uansett overført til den i Bergen da århundreskiftet nærmet seg. I likhet med Sunnhordland og Nordhordland og Voss, ser det ut til at det fortsatte slik framover til man sluttet med fysiske avstraffelser. Høcker fikk i 1694 utbetalt skarprettertoll av Nordhordland, Sunnhordland, Hardanger, Lyse kloster gods, Sunnfjord og Nordfjord.¹⁷⁹ Det ser altså ut til at Sunnfjord var underlagt den bergenske skarpretteren allerede i 1694, men at Sogn antakelig fortsatt hadde egen skarpretter. Foruten året 1636, ser det for øvrig ut til at Sogn heller benyttet seg av skarpretterne fra Sunnfjord enn Bergen tidligere på 1600-tallet, hvis de ikke selv hadde skarpretter tilgjengelig. Det gjorde Ytre Sogn i 1656 og Indre Sogn med Dale prestegjeld i 1661.¹⁸⁰

Det er ikke noen funn av skarprettere i Hardanger og Lyse kloster gods, men fogderiene var antakelig underlagt den bergenske skarpretteren i 1694, fordi han da fikk skarprettertoll derfra. I utgiftene til regnskapene for Halsnøy kloster får vi heller ingen informasjon om skarprettere. Det samme gjelder regnskapene for Dale prestegjeld, foruten året 1661, men da var regnskapet sammen med Indre Sogn.

Nordfjord hadde egen skarpretter i 1690. Fogderiets skarprettervirksomhet gikk sannsynligvis over til Augustus Høcker i de følgende årene, fordi han fikk utbetalt skarprettertoll her i 1694. Sunnmøre hadde skarpretter enda en stund. I 1705 reiste skarpretteren fra Sunnmøre for å kakstryke en mann i Romsdal.¹⁸¹ Året etter, i 1706, sendte imidlertid Høcker inn en klage til stiftamtmanden om at fogden på Sunnmøre ikke hadde utbetalte pengene hans.¹⁸² Også i 1737 var det skarpretteren fra Bergen, denne gang Johan Henrich Helmschläger, som reiste til Sunnmøre for en henrettelse.¹⁸³ Sunnmøre har derfor antakelig vært underlagt skarpretterne fra Bergen siden 1706. Noe usikkerhet er det derimot. I 1720 ble Helmschläger tilkalt for en henrettelse i Trondheim, fordi den forrige skarpretteren der døde tidligere samme år. Stiftamtmanden i Trondheim påpekte at det måtte skaffes skarpretter «fra Sundmøer, Bergen eller andensteds».¹⁸⁴ Det kan altså være at Sunnmøre fikk ansatt enda en skarpretter i fogderiet etter 1706, fordi stiftamtmanden mente det kunne være en der. Hvis Sunnmøre hadde hatt skarpretter i 1720, er det dog nærliggende å tenke at de hadde tilkalt denne, fordi den var nærmere. Kanskje var det en skarpretter der, men at han var for gammel eller uegnet til å foreta seg reisen og henrettelsen i Trondheim? Det er ingen registrerte forekomster av bergenske

¹⁷⁹ SAB. Tb., Nordhordland, 1694-95.

¹⁸⁰ RA. Lr., Bergenhus len, 1656-57, pk. 133. RA. Sr., Bergen stiftamt, 1661, pk. 2.

¹⁸¹ RA. Fr., Romsdal, 1703-05, pk. 3656.

¹⁸² Stiftamtmanden i Bergen, kopibok, a: 2: 29. september 1705 – 9. oktober 1706 og 12. februar 1707 – 31. desember 1707, s. 52.

¹⁸³ RA. Fr., Sunnmøre, 1737, pk. 3591.

¹⁸⁴ Sørnes, *Bøddel*, s. 100-101.

skarprettere i Romsdal og fogderiene ovenfor. Turen til Trondheim ser ut til å ha vært et engangstilfelle. De gangene fysiske straffer er registrert i kildematerialet for Romsdal, er de enten sendt fra Sunnmøre eller Trondheim, men det er også muligheter for at de har hatt en egen skarpretter.¹⁸⁵

For reiser lenger sør, ser vi at Jæren og Dalane måtte skaffe skarpretter fra Bergen i 1657, fordi det ikke var noen skarpretter på stedet.¹⁸⁶ At skarpretteren fra Stavanger henrettet i 1657 og 1658 i Ryfylke,¹⁸⁷ som er nærmere Bergen enn Jæren og Dalane, kan bety at Stavanger len ikke hadde noen skarpretter tidlig i 1657, men at skarpretteren Casper ble ansatt i lenet før henrettelsen i 1657 i Ryfylke. Vi vet at Steffen Paulsen ble ansatt som skarpretter i lenet i 1653 eller 1654, men ikke hvor lenge han var i yrket. Casper sluttet etter all sannsynlighet tidlig i 1663 og ble deretter skarpretter i Bergen.¹⁸⁸ Paulsen kan derfor ha sluttet i yrket i 1656, mens Casper gikk inn i yrket senere på året i 1657. Fra 1663 og fram til 1683 (da Jørgen Rasmussen ble ansatt som skarpretter i amtet) er det antatt at de bergenske skarpretterne utførte alle straffene i Stavanger amt, kanskje utenom én. Den siste gangen vi eksplisitt hører at han kom fra Bergen før 1683, er dog ikke senere enn 1675.¹⁸⁹ I 1664 døde skarpretteren i Bergen, slik at da det skulle henrettes en fange i Jæren og Dalane i 1665, ble det sendt brev til Christiansand etter skarpretteren der. Vi hører ikke noe mer om denne skarpretteren faktisk utførte henrettelsen. Samme år var det imidlertid to andre fanger som måtte henrettes i fogderiet. Det var da den nye skarpretteren fra Bergen som utførte henrettelsene.¹⁹⁰ Det kan bety at Stavanger len, hvis de hadde mulighet, heller brukte Bergen sin skarpretter enn Christiansand sin fra 1665 og i årene framover. I årene før 1657, fikk Rogalandsområdet tilsendt skarprettere fra Mandal og Christiansand om de ikke selv hadde noen tilgjengelig.¹⁹¹ Neste gang vi ser at skarpretteren i Bergen henrettet i Stavanger amt, er i 1697.¹⁹² Etter dette hadde ikke Stavanger egen skarpretter lenger og amtet ble underlagt de bergenske skarpretterne. Sør for Jæren og Dalane lå Lista, men her var det skarpretterne fra Flekkerøy og Christiansand som utførte sitt arbeid.¹⁹³

¹⁸⁵ Basert på alle regnskapene fra Romsdal i referanselisten.

¹⁸⁶ RA. Lr., Stavanger len, 1657-58, pk. 36.

¹⁸⁷ Det står ikke eksplisitt at han ble sendt fra Stavanger her, men det var en langt lavere lønn enn det den bergenske skarpretteren fikk for reisene til Stavanger len. I 1658 står det at han blir hentet fra «byen», som etter all sannsynlighet betyr Stavanger. Her er også lønnen lav i forhold til det den bergenske skarpretteren skulle hatt. Vi kan derfor anta at det var skarpretteren fra Stavanger som ble brukt, ikke skarpretteren fra Bergen. Kildene er: RA. Lr., Stavanger len, 1657-58, pk. 36, 1658-59, pk. 38.

¹⁸⁸ RA. Lr., Stavanger len, 1653-54, pk. 35. RA. Br., Stavanger, 1662, pk. 316. Tb., Jæren og Dalane, 1641-45/1650-54, s. 348 i transkribert versjon av Hans Eyvind Næss.

¹⁸⁹ RA. Lr., Stavanger len, 1663, pk. 45. RA. Br., Stavanger, 1662, 1664, 1675, 1683, pk. 316.

¹⁹⁰ RA. Fr., Jæren og Dalane, 1664, pk. 47, 1665-67, pk. 2709.

¹⁹¹ RA. Lr., Stavanger len, 1615-16, pk. 5, 1653-54, pk. 35.

¹⁹² RA. Fr., Jæren og Dalane. 1697-98, pk. 2729.

¹⁹³ Basert på alle regnskapene for Lista i referanselisten.

3.2.2 Sammenlignet med andre steder i Norge

Denne sammenligningen vil bære preg av hvilket kildemateriale som er lest. Det er hovedsakelig regnskaper fram til 1680-tallet som er brukt, slik at sammenligningen med resten av landet vil være i perioden 1628-1680-tallet.

Slik det ble skrevet i innledningen, var det antakeligvis rundt 13-14 skarprettere spredd rundt i Norge på midten av 1600-tallet. Christiania, Bergen og Trondheim hadde sannsynligvis alltid skarprettere fra 1500-tallet til 1800-tallet.¹⁹⁴ Fredrikstad og Mandal hadde skarprettere før 1628, men de ser ikke ut til å ha hatt noen i denne perioden.¹⁹⁵ Tønsberg, Christiansand, Stavanger, Indre Sogn, Sunnfjord, Nordfjord og Sunnmøre har alle hatt skarprettere i deler av denne perioden.¹⁹⁶ Det er muligheter for at Ytre Sogn og Romsdal også har hatt, men det kommer ikke eksplisitt fram i kildene. Ingebret Olsen ble skarpretter i «Søe-lenene», som antakelig betyr Nordmøre og Romsdal. Nord for Trøndelag hører man sjelden hvor skarpretterne ble sendt fra. Finnmark hadde sin egen skarpretter og i områdene mellom Finnmark og Trøndelag var det sannsynligvis to eller tre.¹⁹⁷ Grunnen til at det nå er nevnt hvor det var skarprettere, er fordi man på den måten lettere kan utelukke steder hvor skarpretterne reiste. Der det var færrest skarprettere, hadde skarpretterne større arbeidsområde. Ut ifra de nevnte fogderiene, er det tydelig at det var Vestlandet hvor tettheten av skarprettere var størst, noe som tilsier mindre arbeidsområde for dem. En stund hadde skarpretterne i Bergen ikke større arbeidsområde enn selve byen, Sunnhordland og kanskje Nordhordland og Voss. Hvis vi sammenligner dette med skarpretterne fra de to andre største byene i Norge – Christiania og Trondheim, var dette et lite arbeidsområde. Skarpretterne i Christiania ser ut til å ha hatt ansvar for nærmere tyve forskjellige fogderier/len/byer i perioden 1628-1680-tallet.¹⁹⁸ I Trøndelag hører vi ikke om andre skarprettere enn den fra Trondheim, foruten nevnte Ingebret Olsen som ble skarpretter i «Søe-lenene» i 1638.¹⁹⁹ Det kan bety at de trondheimske skarpretterne hadde

¹⁹⁴ Se i vedlegget med tabellen over skarprettere i Norge. For Bergen og Trondheim er det flere år vi ikke får noe informasjon om skarprettere, fordi utgiftene i regnskapene ikke er bevart. Da vi får informasjon om skarprettere, var det alltid skarprettere i alle disse tre byene.

¹⁹⁵ Skarpretter Elling fra Mandal len, hører vi sist om i 1629, se: Sødal, Dødsstraffen, s. 38. Halvor Rimer fra Fredrikstad hører vi sist om i 1622, se: RA. Lr., Akershus len, 1622-23, pk. 61.

¹⁹⁶ Basert på alle lensregnskapene fra Tønsberg til Sunnmøre.

¹⁹⁷ Basert på lensregnskapene, kan se ut til at Helgeland, Salten, Troms, Vardøhus og kanskje Senja og Lofoten/Vesterålen til tider har hatt egne skarprettere. Utgiftspostene i regnskapene for Nord-Norge gir ofte dårlig informasjon om dette.

¹⁹⁸ Basert på regnskapene på Østlandet i referanselisten. Eksplisitt nevnes det at disse områdene har brukt skarpretteren i Christiania: Verne kloster len, Eiker og Brunla len, Tønsberg, Telemark, Fredrikstad, Hadeland og Valdres, Hedmark og Østerdalen, Moss, Øvre Romerike, Nedre Romerike, Heggen og Frøland, Gudbrandsdalen, Buskerud, Lier og Lista. Selv om det ikke nevnes eksplisitt, har sannsynligvis også resten av områdene på Østlandet vært underlagt skarpretteren i Christiania, foruten Tønsberg og Telemark.

¹⁹⁹ RA. Lr., Trondheim len, 1638-39, pk. 62.

ansvar for alle fogderiene i lenet, som tilsvarte rundt ti stykker.²⁰⁰ Det må påpekes at fogderiene lengst sør i Trondheim len – Romsdal og Nordmøre, også kunne bruke skarprettere fra Sunnmøre.²⁰¹ Helberg viser at det forble uendret utover 1700-tallet, inkludert Romsdal og Nordmøre.²⁰²

Det er forskjellige størrelser på fogderiene, men det er fortsatt tydelige forskjeller i areal angående arbeidsområdet for skarpretterne i Bergen og skarpretterne i Christiania og Trondheim. Hvorfor var det slik? Hvorfor hadde skarpretterne i Bergen mindre arbeidsområde enn sine kollegaer i Christiania og Trondheim? Var det på grunn av terrenget med alle fjordene og fjellene på Vestlandet som gjorde det vanskeligere å transportere folk? Antakelig ikke, fordi båttransport kunne være like aktuelt. Kan det ha vært mer å gjøre for skarpretterne på Vestlandet? Det ser ikke slik ut med tanke på informasjonen regnskapene gir oss. Eller var det forskjellige tankeganger angående nødvendigheten av skarpretterne i sitt eget fogderi? Var det enklest og billigst å slippe å ha sin egen skarpretter og heller hente han inn fra andre byer da det var nødvendig? I Stavanger får vi en mening om dette i 1683 da den nye skarpretteren Jørgen Rasmussen ble ansatt:

Og som en scharp Retter her Ved Stedet Nødvendig behøfuedis for byen, Saauelsom Lehnit, Aarsagen, Mand til farn Maatte koste paa dendz Reise fra Bergen: foruden Meere med dobbelt Løn: 16 Rdlr. Endten det War til kagstryggelse eller andet, da J Wnderdz henserende fanger til Mindste bekostning, har Ieg Anvendt yderste flid, at hid bringe dend Verende Bødel, Jørgen Rasmussøn, og til ham kjøbt hius Sampt i Andre maader bekostet in January og Martz – 12 rdlr²⁰³

Også i fogderegnskapet for Jæren og Dalane klages det over den store bekostningen som fulgte med å leie skarpretteren fra Bergen:

... Er nu antaget En Mestermænd udj Stavanger at boe, for Byen och Lennet til at lade Sig bruge, for dend Stoere bekostning at foere kommer med at Leie scharpRigteren aff Bergen, da J fordum tide her ingen til Slig hand werdj Kunde faaes, maatte Mand J dyre dom betalle bødel løn Saa meget forrige Jndgifuet Regenschaber Wduiser, Saa erfares Wel desse trende fangers heden Rettelser Jche Saa Ringe Kunde bekostes ...²⁰⁴

²⁰⁰ Basert på alle regnskapene for Trondheim len/stiftamt. Grunnen til at det skrevet «rundt ti stykker», er fordi det ut ifra fogderegnskapene ser ut til å variere hvor mange fogderier det var til forskjellig tid.

²⁰¹ F.eks.: RA. Fr., Romsdal, 1695, pk. 3652. RA. Lr., Trondheim len, 1646-47, pk. 86.

²⁰² Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 86.

²⁰³ RA. Br., Stavanger, 1683, pk. 316.

²⁰⁴ RA. Fr., Jæren og Dalane, 1684, pk. 2724.

Her ser det altså ut til å være lønnsomt å ha sin egen skarpretter. Noe som vil bli diskutert senere i oppgaven, er at lønnen for å henrette andre steder enn i hjembyen var svært høy. Eksempelvis fikk skarpretteren fra Bergen i 1665 hele 50 daler for sin reise, mat og for å henrette to fanger i Jæren og Dalane, men kun 4 daler for en henrettelse i Bergen i 1680.²⁰⁵ Begge gangene var det sannsynligvis den samme skarpretteren – Adam Kordt (2).

Som grafen i starten av dette delkapittelet viste, fikk skarpretterne i Bergen et større arbeidsområde rundt år 1700. Området ble nå nærmere i størrelse til det skarpretterne i Christiania og Trondheim hadde.

3.2.3 Delkonklusjon

Vi ser tydelig at det har vært utvikling i skarpretternes arbeidsområde utover i denne perioden. Selv om vi ikke får eksplisitt informasjon om at skarpretterne fra Bergen hadde ansvaret for Sunnhordland før 1634, er det gode muligheter for at de hadde det før dette året også. Fogderiet Nordhordland og Voss ble underlagt de bergenske skarpretterne senest i 1648, men også her kan det være de utførte oppdrag tidligere. Det er foretatt én tur til Stavanger len i 1657, men området ble ikke underlagt skarpretterne fra Bergen før 1663, før det ble borte igjen på 1680-tallet. Det var på 1690-tallet at det største bruddet kom, hvor Sogn, Sunnfjord, Nordfjord og Stavanger amt ble innlemmet. Før 1690-tallet hadde skarpretterne i Bergen sitt arbeidsområde stått i skyggen av sine kollegaer i Christiania og Trondheim, men utover 1700-tallet ble det lengre reiser for de bergenske skarpretterne, hvor Sunnmøre også ble innlemmet tidlig på 1700-tallet.

Den store usikkerheten ligger i reisene til Sunnmøre i 1628. Ikke før 1706 hadde skarpretterne fra Bergen ansvar for dette området igjen.²⁰⁶ Kildematerialet gir ikke svar på hvorfor denne reisen ble foretatt, men det er nærliggende å tenke at det var færre skarprettere på Vestlandet på den tiden og at skarpretterne fra Bergen dermed hadde et større arbeidsområde enn det de fikk senere på 1600-tallet.

3.3 Arbeidsoppgaver 1628-1760

En av metodene for å finne ut hvilke arbeidsoppgaver skarpretterne hadde, er først å utelukke noen arbeidsoppgaver man kan tenke seg at tilhørte dem, fordi det var forbundet med urent og skittent arbeid. Kapittelet vil derfor begynne å se på andre yrkesutøvere som utførte slike

²⁰⁵ RA. Br., Bergen, 1680-81, pk. 411. RA. Fr., Jæren og Dalane, 1665-67, pk. 2709.

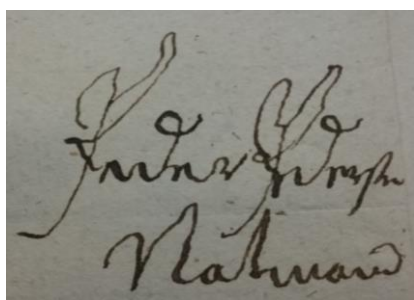
²⁰⁶ Den neste registrerte henrettelsen i fogderiet, utført av en skarpretter fra Bergen, er i 1737. Det er ikke brukt mange kilder i den perioden for dette området, slik at det kan være flere reiser foretatt tidligere på 1700-tallet av enten Høcker eller Helmschläger.

oppgaver og deretter gå over til hvilke arbeidsoppgaver skarpretterne utførte. Skarpretternes legevirkosomhet vil her få sitt eget kapittel, fordi det finnes relativt god informasjon om dette på 1700-tallet.

3.3.1 Skorsteinsfeierens, rottefangerens og nattmannens arbeidsoppgaver

I hvert lensregnskap for Bergenhus len fra 1619 til 1660 og i stiftamtsturegnskapene fra 1661 til 1678, ser vi at skorsteinsfeieren fikk sin årlige lønn. Fra 1627 ser vi det samme med rottefangeren, begge under overskriften «slottets tjenerne». Fram til 1648 fikk de 4 riksdaler hver og deretter 9 riksdaler hver fram til 1678. Skorsteinsfeieren skulle rengjøre skorsteinene på slottet og rottefangeren skulle holde slottet fri for rotter og andre skadedyr.²⁰⁷ Tidlig på 1600-tallet var skarpretteren i Oslo også skorsteinsfeier,²⁰⁸ men dette er det ikke funnet noen beviser for i Bergen. Det er derfor sannsynlig at skarpretterne i denne perioden ikke feiet skorsteinene. Siden det var en rottefanger på slottet, er det også sannsynlig at skarpretterne i Bergen ikke arbeidet med å holde slottet rent for skadedyr.

Hva med nattmannen? Slik det ble forklart under kapittel 1.4, kan det være vanskelig å operere med disse yrkesgruppene på 16- og 1700-tallet, fordi det er muligheter for at en yrkesutøver «skjuler» seg under andre yrkestitler. Et slikt eksempel får man fra 1717 i Stavanger da Peder Pedersen fikk lønn for å begrave legemet til en som ble henrettet og deretter for å begrave en selvmorder. I selve regnskapet er Peder begge gangene oppført som skorsteinsfeier, men i marginen er det henvisning til *nattmannens* kvittering. På selve kvitteringen skrev Peder selv under med «Peder Pedersen Natmand».

Figur: 5²⁰⁹

Det kan derfor tenkes at nattmennene i Bergen også kunne være skorsteinsfeiere. Det er dog ikke gjort noen funn om dette i kildematerialet. De gangene vi hører eksplisitt om nattmenn og rakkere i Bergen i dette kildematerialet, er det oftest i sikt- og sakefallsregnskapene. Den eldste

²⁰⁷ Basert på alle lens- og stiftamtsturegnskapene (hovedregnskapene, *ikke* fogderegnskapene) i perioden 1619-1678. I noen av regnskapene står det at skorsteinsfeieren og rottefangeren fikk 18 riksdaler til sammen. Fordi de alltid fikk lik lønn da det ble spesifisert, er det sannsynlig at det også her var 9 riksdaler hver de fikk.

²⁰⁸ F.eks. RA. Lr., Akershus len, 1605-06, pk. 20, 1606-07, pk. 22.

²⁰⁹ RA. Br., Stavanger, 1717, pk. 318.

opplysningen om en av disse yrkesutøverne er fra 1662, da rakkeren brente ei påstått trollkvinne på bålet. Kvinnen var allerede død, da hun hadde hengt seg selv i fengselet. Det er noe overraskende at ikke skarpretteren tok for seg denne brenningen, men forklaringen ligger i at skarpretteren Ernst ble halshugget åtte dager i forveien.²¹⁰ At det ikke ble tilkalt en skarpretter fra et annet fogderi, men at rakkeren utførte brenningen, kan bety at rakkeren hadde en nær forbindelse med skarpretteren og henrettelsene, og visste hvordan det skulle utføres. Hadde det vært en halshugging av en levende person, kan det være at en skarpretter måtte bli tilsendt. Man kan også stille seg spørsmålet om hvem som halshugget Ernst? Var det den lokale rakkeren eller ble det tilsendt en skarpretter fra et nærliggende fogderi? Kildene gir ingen svar. Også da skarpretteren skulle kakstryke ser vi at rakkeren er relatert, hvor han flere ganger fikk betalt for risene.²¹¹

En av de arbeidsoppgavene man hører mest om, er i tilknytning til de urene døde. Eksempelvis fikk rakkeren 1 riksdaler for å kjøre ut og begrave en fange som døde i fengselet i 1666. Denne arbeidsoppgaven ser ut til å ha tilhørt denne yrkesgruppen i årene framover, hvor nattmannen fikk lønn for å slepe ut en selvmorder fra fengselet i 1703 og i 1731 måtte han hente ut et lik fra fengselet og begrave det under galgen. I 1731 måtte han også slepe bort og begrave en henrettet forbryter under galgen.²¹² I 1687, da Bergen måtte skaffe skarpretter fra Indre Sogn, ble nattmannen betalt for å hjelpe til med å kjøre fangen til retterstedet.²¹³ Denne yrkesutøveren ser derfor ut til å være nært tilknyttet skarpretteren og hans arbeidsoppgaver, noe forskningslitteraturen også gir et bilde av.²¹⁴

Renhold var også en av arbeidsoppgavene, særlig tilknyttet fangenes arenaer. Man kan se at fengselet, dårekisten og kaken ble rengjort av nattmannen.²¹⁵ En av de verste tilfellene hører vi om i sikt- og sakefallsregnskapet for 1668-69: «Giffuet Natmanden for fengselet, som i mange aar iche har werit Reengiort at Rense – 3 Rdlr.»²¹⁶ Det må ha vært en svært lite ettertraktet arbeidsoppgave, men nattmannen var altså personen som utførte den. Nattmennene gjorde antakelig annet rengjøringsarbeid også, som *ikke* var tilknyttet fangenes arenaer, men som gjerne hadde med vond lukt å gjøre. Det gjorde nattmenn andre steder.²¹⁷

²¹⁰ Hofnagels optegnelser, s. 219. Hofnagel skriver at denne opplysningen står i sikt- og sakefallsregnskapet 1662-63. Dette regnskapet er ikke bevart til i dag.

²¹¹ Flere sikt- og sakefallsregnskaper, f.eks. for Bergen: RA. Br., Bergen, 1664-65, pk. 410, 1667-68, pk. 410, 1668-69, pk. 410.

²¹² RA. Br., Bergen, 1666-67, pk. 410, 1703, pk. 414, 1731, pk. 426.

²¹³ RA. Br., Bergen, 1687, pk. 412.

²¹⁴ F.eks.: Krogh, Bødlens og natmandens, s. 31.

²¹⁵ RA. Br., Bergen, 1689-90, pk. 412, 1690, pk. 412.

²¹⁶ RA. Br., Bergen, 1668-69, pk. 410.

²¹⁷ Dyrland, *Tatere og natmandsfolk*, s. 79.

Renhold var også noe nattmenn hadde som arbeid andre steder i Norge. Her ser vi flere ganger at det ble rengjort på slottet eller i fengselet, men også andre oppgaver, som hjelp til skarpretteren og å slepe bort døde hester.²¹⁸ Å grave graven til den henrettede eller å grave ned den henrettede, ser heller ikke ut til å være en ettertraktet oppgave, hvor det er eksempler på at rakkeren, stodderkongen,²¹⁹ vakter og kullgraveren har utført oppgaven.²²⁰ Det kan også se ut til at nattmannen kunne ta bort urenheter. I Aker i 1641 fikk nattmannen lønn «... for wrennelighed hand bort toeg paa Hoffuit Stanngenn der som dennd Nye Wold bleff graffuett.»²²¹ Om det var snakk om vanlig rengjøring eller om han tok bort «den overtroiske urenheten», er uvisst.

Renhold og håndtering av de urene døde, var altså nattmannens område. Første gang vi hører om yrkesutøverne i disse kildene, er imidlertid ikke lenger tilbake i tid enn 1662. Hva med tiden før dette? Fantest det nattmenn i Bergen i første halvdel av 1600-tallet? Det følgende kapittelet gir i det minste svar på at noen av de overnevnte rakkeroppgavene ble utført av skarprettere. Var skarpretterne på denne tiden både skarpretter og rakker?

3.3.2 Skarpretternes arbeidsoppgaver

Dette delkapittelet vil ikke ha fokus på de åpenbare oppgavene skarpretterne hadde, som henrettelser og andre kroppslige straffer, men andre oppgaver de har utført og oppgaver de *kanskje* har utført. Verdt å nevne er derimot et reskript fra 1741, hvor det ble bestemt at de som ble dømt for «ringe tyveri» heretter ikke skulle bli pisket av skarpretteren, men av slutteren (fangevokteren) i kjøpstedene og av stodderfogden på landet.²²²

Hvis vi nå begynner der forrige delkapittel sluttet, kan vi se at skarpretterne utførte oppgaver som senere ser ut til å ha blitt utført av nattmennene. I 1632 får vi en relativt god beskrivelse da en kvinne og en pike ble dømt for trolldom:

Blev en pige greben, som havde faaet borgermester Rasmus Lauritssens skib til at forgaa. Da hun var dømt og blev pint, bekjente hun, at Herlefs Anne havde gjort det. Derfor blev Herlefs Anne anholdt, og der fremkom saa mange vidner mod henne, at hun blev dømt og pint Slottet Den 19 Juni Tirsdagsnatt blev hennes hals omdrejet i fængselet. Onsdags eftermiddag lagde bøddelen henne paa en sløde, i en sandkiste med hennes underseng og en dyne over, og kjørte henne med en hest til Nordnes, hvor hun

²¹⁸ RA. Lr., Trondheim len, 1657-58, pk. 128. RA. Lr., Akershus len, 1631-32, pk. 105, 1640-41, pk. 151, 1641-42, pk. 157.

²¹⁹ Stodderkongen var en vakt på landet, en lavt ansett person som innehadde politimyndighet. Se: Eek-Larsen, Bøddelen og hans uærlighet, s. 119. Eek-Larsen mener stodderkongen også ble sett på som uærlig.

²²⁰ RA. Fr., Jæren og Dalane, 1665-67, pk. 270. RA. Lr., Bratsberg len, 1642-43, pk. 27, 1653-54, pk. 39. RA. Lr., Bergenhus len, 1648-49, pk. 111.

²²¹ RA. Lr., Akershus len, 1641-42, pk. 157.

²²² SAB. Tb., Nordhordland, 1742.

blev nøgen bunden til stigen og lagt paa ilden og brent. Dagen efter blev pigen halshuggen paa Nordnes og lagt i en kiste.²²³

Det var altså skarpretteren, *ikke* nattmannen, som førte ut liket fra fengselet. Det har vi eksempler på i de kommende årene også. I sikt- og sakefallsregnskapet for 1649-50, måtte skarpretteren Adam Kordt to ganger bære ut og kjøre bort likene til fanger som tok sitt eget liv i fengselet. Han førte dem bort til retterstedet og galgen og gravde dem ned der. I samme regnskap ser man også at fem døde kroppar var blåst ned fra galgen. Disse måtte også bli gravd ned av skarpretteren.²²⁴ Neste gang vi hører om døde fanger som måtte bli kjørt bort og begravet i Bergen, er i 1666 og arbeidet ble da utført av rakkeren.²²⁵ I 1656 måtte skarpretteren Ernst reise til Nordhordland og Voss fogderi for å kutte ned og begrave Mari Olsdatter som hadde hengt seg selv på en gård. I 1665 i samme fogderi, var det rakkeren som utførte denne arbeidsoppgaven.²²⁶ Det ser derfor ut til at skarpretterne i Bergen sluttet med slikt rakkerarbeid omkring 1660. Som skrevet i forrige delkapittel, var det nattmennene som oftest utførte dette arbeidet fra 1666 og utover. Det er ikke gjort noen funn av at skarprettere fra Bergen har utført slikt arbeid etter 1656. Det kan derfor se ut som det har vært et betydelig skille for skarpretteryrket i Bergen rundt 1660, da de kvittet seg med dette arbeidet og overførte det til nattmennene. Skillet kom altså ved innføringen av eneveldet, på samme tid som skarpretterne skulle bli embetsmenn.²²⁷ Det er også interessant å se lønnen Kordt (1) fikk da han kjørte ut og begravde likene fra fengselet. Den ene gangen fikk han 5 riksdaler, deretter 10 riksdaler og for å grave ned de fem nedblåste likene fra galgen, fikk han 4 riksdaler. I samme regnskap fikk han 3 riksdaler for å pine og halshugge en person.²²⁸ Den ene gangen fikk altså Kordt over tredoblet lønn for å grave ned et lik i forhold til å pine og henrette en person. Hvorfor? Til sammenligning fikk rakkeren 1 riksdaler for den samme jobben i 1666.²²⁹ Kan det være at Kordt forhandlet seg til den høye lønnen og nektet å ta imot mindre, fordi arbeidet var under hans verdighet? Det er muligheter for dette, hvor lønnen for arbeidet er bemerkelsesverdig høy. At det ikke var noen rakker i Bergen før sent på 1600-tallet, strider derimot med påbudet fra 1522 om at alle kjøpsteder skulle ha en skarpretter og en rakker. På den andre siden kan det tenkes at man kombinerte yrkene i en og samme person.

²²³ Hofnagels optegnelser, s. 196.

²²⁴ RA. Br., Bergen, 1649-50, pk. 410.

²²⁵ RA. Br., Bergen, 1666-67, pk. 410.

²²⁶ RA. Lr., Bergenshus len, 1656-57, pk. 133, 1665, pk. 18.

²²⁷ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 122.

²²⁸ RA. Br., Bergen, 1649-50, pk. 410.

²²⁹ RA. Br., Bergen, 1666-67, pk. 410.

Foruten skarpretternes legevirkosomhet, som blir diskutert under 3.3.4, er det ikke gjort andre funn om skarpretternes arbeidsoppgaver i denne perioden. Skarpretterne kunne drive med salg av menneskedeler, men det vil bli tatt opp i delkapittelet om inntekt og blir ikke sett på som en «arbeidsoppgave» i dette kapittelet. At det ikke finnes informasjon om andre arbeidsoppgaver i kildene, trenger ikke å bety at de ikke hadde andre arbeidsoppgaver. Det kan tenkes at de fortsatte å utføre oppgavene nevnt i kapittelet om den foregående perioden, som å bortvise folk fra byen og å fange og drepe ulydige hunder. Hvis skarpretterne kvittet seg med rakkerarbeidet rundt 1660, er det imidlertid sannsynlig at de også sluttet å drepe hundene på den tiden. Det kan også være at noen av skarpretterne drev med helt andre arbeidsoppgaver i hjemmet. Eksempelvis etterlot Augustus Høcker seg fire kuer og en hest etter hans død.²³⁰

I sin avhandling om trolldomsprosessene på Østlandet, tar Gunnar Knutsen opp skarpretternes rolle i prosessene. Han argumenterer for at det var få skarprettere på Østlandet og at de, mer enn noen andre aktører i trolldomsprosessene, fikk god kjennskap til dem. De få skarpretterne reiste rundt på store områder og var dermed borti flere prosesser enn de andre mer stasjonære aktørene. Kunne skarpretterne påvirke utfallet i trolldomssakene? Han mener det er gode muligheter for det, da han pinte dem og skulle få frem tilståelser. Han hadde kunnskap om trollfolk og hadde antakelig økonomiske interesser av at de ble dømt.²³¹ I Hedmark i 1619 hadde skarpretteren «forsøkt og klart å lokke frem en utleggelse gjennom falske løfter under et pinlig forhør».²³² Det finnes også et eksempel fra Rendalen 1673/74, hvor skarpretteren var med på selve forhøret.²³³ Også Matthiessen og Levander viser til eksempler på at noen skarprettere hadde ry på seg for å være sakkyndige i trolldomssaker. De kunne bli hentet fra andre steder grunnet sin kunnskap på området. Skarpretterne kom ofte i kontakt med trollfolk, enten gjennom henrettelser og tortur, turer i fengselet eller at hans bolig ble besøkt av slike folk. I tillegg kunne han selv være kjent for å utføre trolldomskunster.²³⁴ Dette kunne også være tilfelle i Bergen, men kildene gir ikke svar på dette. Det kan altså tenkes at skarpretterne var sakkyndige i trolldomssaker, men kanskje i enda større grad på Østlandet enn Vestlandet, hvis man følger Knutsens argument om at det var få skarprettere. Det var færre skarprettere på Østlandet enn Vestlandet.

²³⁰ Byfogd og byskriver i Bergen: Bergen skifterett, registreringsprotokoller, VI.A.a. 22., 1720-1722.

²³¹ Knutsen, G. W. (1998) *Trolldomsprosessene på Østlandet. En kulturhistorisk undersøkelse*, s. 176-179.

²³² Knutsen, *Trolldomsprosessene på Østlandet*, s. 176.

²³³ Næss, H. E. (2014) *Fiat justitia! Lagmennene i Norge 1607-1797*, s. 368.

²³⁴ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 104-107. Levander, L. (1933/1975) *Brottsling och bödel*, s. 232.

3.3.3 Sammenlignet med andre steder i Norge

Av den informasjonen man får ut av lensregnskapene, stiftamtstuerregnskapene og fogdere-
 gnskapene fram til rundt 1680-tallet, får man se at skarprettere andre steder også utførte
 rakkerarbeidet med å slepe ut og begrave selvmordere eller begrave de henrettede. På Østlandet
 forekommer dette i fogderiene Aker, Moss og Gudbrandsdalen. I Mandal og i Strinda hører vi
 også om dette.²³⁵ I Aker skjedde det så sent som i 1662 og i Mandal i 1660. Det må derimot
 påpekes at skarpretteren og rakkeren utførte oppgaven sammen i Aker i 1631 og rakkeren
 utførte den alene i 1629 i fogderiet Øvre Romerike og Solør.²³⁶ Helberg viser også at
 skarpretteren i Trondheim så sent som i 1717 kuttet ned personer som hadde hengt seg og
 deretter begravde dem.²³⁷ Det er dog ikke overraskende, fordi her var det fortsatt tyven Bård
 Jacobsen som var skarpretter.²³⁸ I Aker har det utvilsomt vært rakkere tidligere på 1600-tallet
 også. Interessant er det derfor at skarpretteren fortsatt var med på arbeidet i 1631. Hvorfor ikke
 overlate hele dette arbeidet til rakkeren? Det kan derfor tenkes at det fantes rakkere i Bergen
 også på denne tiden, men at de ikke utførte disse oppgavene før 1660-tallet eller at de forble
 «usynlige» i kildematerialet som skarpretternes hjelpere.

3.3.4 Legevirkosomhet

De bergenske skarpretternes legevirkosomhet er nevnt flere ganger i forskningslitteraturen. Av
 skarpretterne som er nevnt i denne perioden, er det Augustus Høcker og Johan Henrich
 Helmschläger som drev med legevirkosomhet. Spesielt artiklene til Sollied og Sollied,
 Scharffenberg og Carøe er verdt å nevne her. Andre har også latt seg fascinere av dette, blant
 annet Hugo Matthiessen.²³⁹ Før diskusjonen går videre, er det viktig å vite at legevirkosomheten
 på denne tiden ikke kan sammenlignes med den statusen en lege i nåtidens samfunn innehar. I
 middelalderen og framover til og med 1700-tallet, var kirurgi og legekunst lavt ansett, hvor
 barteskjærerne og barbererne var de som utførte slikt arbeid. Som Matthiessen påpeker, var
 ikke standsforskjellen stor mellom kirurg og skarpretter på 1700-tallet.²⁴⁰

²³⁵ RA. Lr., Akershus len, 1631-32, pk. 105, 1631-32, pk. 105, 1636-37, pk. 128. RA. Sr., Akershus stiftamt, 1662, pk. 10. RA. Lr., Trondheim len, 1648-49, pk. 92, 1656-57 pk. 125. RA. Lr., Nedenes len, Mandals len, Råbyggelag, 1660-61, pk. 49.

²³⁶ RA. Lr., Akershus len, 1629-30, pk. 95.

²³⁷ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 82.

²³⁸ RA. Lr., Trondheim len, 1659-60, pk. 140.

²³⁹ Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 161-162, 173-177, 187. Scharffenberg, J. (1900) Skarpretteren som kirurg. *Bibliotek for læger*, 92, s. 161-182. Carøe, Bøddel og kirurg, s. 38-43. Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 114-115.

²⁴⁰ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 110 og 115.

Sollied nevner at Høcker tok en hollender i behandling etter en skade i hånden i 1707. Slikt ble ikke godt mottatt av barberlauget og barteskjæerne, da dette var deres arbeidsfelt. En skarpretter skulle ikke ta fra dem arbeid. Disse konfliktene preget resten av 1700-tallets legevirksomhet og er en av grunnene til at det finnes gode kilder om emnet. Både Høcker og Helmschläger ble stevnet av barberlauget. Høcker søkte kongen om bevilgning til å kunne hjelpe de som var forlatt av barteskjæerne i 1710, men søknaden ble avslått.²⁴¹ Med Helmschläger gikk det bedre, hvor han allerede i 1718 hadde flere pasienter i Bergen. Året etter ble imidlertid han også stevnet av barberlauget for brudd på amtets privilegier.²⁴² Ut ifra bevarte brev, ser man at Helmschläger hadde ry på seg for å være en dyktig lege. I 1725 skrøt fogden Oluf Larsen og kontrolløren Mouritz Luft av hans dyktighet i forhold til barberlauget. Fogdens kone fikk sin hånd leget og Lufts fikk sin fot leget. I noen utdrag fra brevet fra Luft, ser vi dette tydelig:

... Hvad mig og min foeds Lægning angaar, da kand jeg i all Guds Sanhed med en god Samvittighed attestere, at da Jeg fich Skade i min foed, og jeg var saa forderved, at jeg tvivlede om i mine dage meere at faa min Helbred, da blef mig berettet at Mester Johan Hendrich skulle være Dend der kunde læge min foed, saa fremt dend var at hielpe, derpaa reiste Jeg fra mit hiem til Bergen 7 Miile ...²⁴³

... men da Mester Johan Hendrich fornam mit forsætt og besaag Skaden at være vanskelig at ieg slet intet vilde antage nogen Barberer ynchedes hand over min Svaghed og antog mig under sin tilsuun, og saaledes i kort tid imod baade mine egne tancher og mange Menniskers Meening helbredede min foed, saa jeg Gud skee ære blef frisch og Sund, som aldrig hafde skeed saa fremt Bergens Barberere mig hafde antaget, dette kand Jeg Vidne i ald Guds Sandhed ved min Eed om fornøden Giøres.²⁴⁴

Da Helmschläger i 1728 bestemte seg for å søke om kongelig tillatelse for kirurgisk praksis, skrev han blant annet til biskop Müller for hans anbefaling, fordi han hadde behandlet tjeneren hans. I biskopens svar får vi blant annet høre følgende:

... imod mange Menniskers tanche og tale, ved sin fliid og Vindskibelighed reddet ham fra døden, men og inden een utrolig kort tid, saaledis og saa vell helbredet ham, at mand ikke kand see ringeste tegn til den skade, saa ieg ikke andet kand end maa i allermaader

²⁴¹ Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 187.

²⁴² Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 173.

²⁴³ Scharffenberg, Skarpretteren som kirurg, s. 170-171.

²⁴⁴ Scharffenberg, Skarpretteren som kirurg, s. 171.

admirere bemelte Mester Johan Hendrich Helmslæger`s ey allene i denne men i Mange Andre tilfælde ofver alt her ved Stæden befundne og bekiendte dygtighed, fliid og agtsomhed ...²⁴⁵

Han fikk av stiftbefalingsmannen lov til å utøve praksisen samme år og i 1732 ble bevilgningen konfirmert av kong Christian 6.²⁴⁶

Vi sitter dermed igjen med et sentralt spørsmål – har skarpretterne i Bergen utført kirurgarbeid før Augustus Høcker også? Det finnes beviser for at det har vært tilfelle. Sollied og Sollied ser ut til å ha gjengitt noe fra en søknad fra Høcker i 1710:

I 1710 søkte han kongen om at han likesom hans formænd fra gammel tid av maatte ha lov til at hjelpe dem, der var forlatte av bartskerne, men det blev avslaat.²⁴⁷

Hans forgjengere fra gammel tid drev altså med legevirkosomhet. Betyr dette at det var vanlig for skarpretterne før ham i Bergen? Eventuelt hvor langt tilbake i tid har praksisen forekommet? Den andre kilden vi har om dette, er et sikt- og sakefallsregnskap fra 1648-49. 17. februar 1649 ble det brukt 2 riksdaler for kosten i fjorten dager til en båtsmann på majestetens skip, fordi han hadde fått en skade i det ene benet. Rett under er det oppført: «Giffuet Mestermanen som legte samme Skaede, Penge – j Rxdr.»²⁴⁸ På denne tiden var det Adam Kordt (1) som var skarpretter i Bergen. Kordt drev altså med legevirkosomhet. Var det noe som nærmest fulgte med det å være skarpretter? Eller var det kun noen få skarprettere som drev med det, fordi de tilegnet seg kunnskapen gjennom henrettelser og tortur og ønsket seg en ekstra inntekt og høyere status? Det er ingen andre funn om legevirkosomhet fra 1600-tallet, noe som er forventet. På 1700-tallet ser det ut til å være en privat praksis, slik at skarpretterens lønn ikke ble skrevet ned i et regnskap. Det er heller overraskende å finne en slik utbetaling i et sikt- og sakefallsregnskap.

Ut ifra forskningslitteraturen fra tidlig 1900-tallet (Scharffenberg, Matthiessen, Carøe og Sollied og Sollied), ser ut til at det var i Bergen at legevirkosomhet blant skarprettere i Norge var mest utbredt, men det var ikke nødvendigvis slik, hvor fantes flere andre også. Særlig hovedoppgaven til Helberg fra 1987 viser dette. I Trondheim har skarpretterne Johan Gottlieb Heintze (1729-37), Johan Goffried Helmkampf (1738-44), Johan Caspar Øhlstein (1744-68), Frantz Wilhelm Stengel (1768-96) og Erik Pettersen (1796-) alle drevet med legevirkosomhet. Øhlstein, som var nevø til Helmschläger, arbeidet som lærling hos ham i ni år og lærte dermed legekunsten fra ham. Berg viser at en skarpretter i Christiania – Nicolai Flüg, utførte

²⁴⁵ Scharffenberg, Skarpretteren som kirurg, s. 172.

²⁴⁶ Scharffenberg, Skarpretteren som kirurg, s. 175-176.

²⁴⁷ Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 187.

²⁴⁸ RA. Br., Bergen, 1648-49, pk. 409.

legehåndlinger på 1690-tallet og Carøe viser at Johan Christopher Witt i Christiansand gjorde det samme i 1779.²⁴⁹ I 1776 klagde kirurgene i Christiania over at flere tok fram dem arbeidet, blant annet skarprettere.²⁵⁰ Rasmus Ingebrigtsen, skarpretter for Helgeland og Salten på 1720- og 1730-tallet, praktiserte også som lege.²⁵¹ Det er ikke gjort flere funn i denne forskningslitteraturen, men det trenger ikke å bety at det ikke var flere skarprettere som utøvde praksisen i Norge. En av grunnene til at vi ser det er i Bergen og Trondheim at praksisen var mest utbredt, er fordi det er skrevet noe om emnet i disse byene. Helberg har gjort en grundig undersøkelse om skarpretterne i Trondheim på 1700-tallet. I Oslo er det også gjort noen undersøkelser, men dette er kun mindre artikler og er ikke like detaljerte som Helbergs studie.²⁵² Det er derfor mulig at legevirkosomheten blant skarpretterne i Norge var mer utbredt enn det man får inntrykk av å lese den nåværende forskningslitteraturen på emnet. Det må imidlertid påpekes at Helmschläger var den eneste blant de overnevnte skarpretterne, som fikk kongelig bevilgning til å utøve praksisen.²⁵³

Hvorfor drev noen skarprettere med legevirkosomhet? På den ene siden høres det overraskende ut, som to sterke motsetninger, hvor de den ene gangen henrettet og pinte folk og andre gangen legte folk. På den andre siden er det nærliggende å tenke seg at de fikk kirurgiske kunnskaper, kanskje mer enn noen andre, da de henrettet og parterte folk. Visse anatomiske kunnskaper måtte de ha tilegnet seg. Hvis de kuttet av en hånd, uten at forbryteren skulle dø, måtte det kunnskaper til for å lege såret igjen. Matthiessen mener også overtroen rundt skarpretterne, at noen ble forbundet med magi, var viktig for etableringen av skarpretternes legevirkosomhet.²⁵⁴ At de kunne få en ekstra inntekt, uten at det var forbundet med rakkerarbeid, var antakeligvis noe de ettertraktet. Da fulgte sosialt avansement.

3.3.5 Delkonklusjon

Skarpretternes arbeidsoppgaver er vanskeligere å få en god oversikt over i forhold til deres arbeidsområde, fordi de forskjellige arbeidstypene ikke har gitt fra seg like mye informasjon i kildene. Et av de mest sentrale spørsmålene i denne sammenhengen, er hvor mye rakkerarbeid de utførte og når de sluttet med det? Ut ifra diskusjonen ovenfor kan man se et skille rundt

²⁴⁹ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 76, 225 og 232. Berg, *Litt om skarpretterne*, s. 144. Carøe, *Bøddel og kirurg*, s. 43.

²⁵⁰ Carøe, *Bøddel og kirurg*, s. 43.

²⁵¹ Jakobsen, M. (1922) *Alstahaug Kanikgjeld, eller nu Hatfjelddalen, Vefsen, Tjøtta, Alstahaug, Herø, Nesne Hemnes, Mo sognekald. En historisk statistisk beskrivelse efter originale utrykte og trykte kilder fra ældste tider indtil MDCCCXIV (1914)*, s. 132.

²⁵² Artiklene til Berg, Moberg og Schou.

²⁵³ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 225.

²⁵⁴ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 107-108.

1660, da skarpretterne sluttet helt med å slepe ut døde fanger fra fengslene og deretter begrave dem. Å begrave selvmordere og de som ble henrettet, er også noe de overlot til nattmennene på denne tiden. Det blir også sentralt å stille spørsmålet om *hvorfor* de utførte rakkerarbeid før 1660? Var det fordi det ikke var noen rakkere i byen?

Skarpretternes legevirkosomhet er det skrevet noe om tidligere, men det er aldri nevnt noe om skarpretterne før Augustus Høcker. Det kan imidlertid se ut som at praksisen var utbredt blant skarpretterne i Bergen før Høcker også. Vi ser blant annet at skarpretteren Kordt leget en skade i 1649. Det kan gi indikasjoner på at det var flere skarprettere som praktiserte innenfor legefeltet. Vi kan derimot ikke si noe om *hvor* utbredt praksisen har vært før Høcker ble tilsatt i skarpretterstillingen.

3.4 Inntekt 1628-1760

Regnskaper er noen av de mest omfangsrrike kildene historikere har fra 1600-tallet. Derfor er lønninger for fysiske straffer det mest sikre temaet vi har om skarpretterne fra denne tiden. Her kan man følge lønningenes utvikling gjennom årene, samt sammenligne opp mot skarpretternes lønninger andre steder. Honorarene for de enkelte straffene kan derfor fint knyttes til oppgavens problemstilling. Det finnes dog noen utfordringer knyttet til skarpretternes inntekt og dens utvikling, særlig tre sentrale: 1) hvilke andre inntektskilder hadde skarpretterne og hvor mye tjente de på disse? 2) Måtte skarpretterne dele inntekten om de hadde hjelpere? 3) Hvor mye inflasjon har det vært gjennom årene? De to første problemene vil bli diskutert under. Det er vanskelig å se hvor mye inflasjon det har vært over årene. Det hersker imidlertid liten tvil om at 1 daler for en henrettelse i 1628 var mer verdt enn 1 daler for en henrettelse i 1760, slik tidsavgrensningen er for kapittelet.

3.4.1 Inntektskilder og inntektsutgifter

Skarpretterne i Bergen fikk ikke bare honorarer for hver enkelt straff de utførte. Dette var en av flere inntektskilder. Det kan argumenteres for at følgende inntektskilder var utbredt blant flere av dem:

1. Arbeidshonorarer, inkludert reisegodtgjørelser
2. Inntekt for rakkerarbeid
3. En fast årslønn fra byen
4. Skarprettertoll/mestermannspenger (fra byer og fogderier)
5. Fri bolig/husleiegodtgjørelse og fritak fra skatt
6. Inntekt fra legevirkosomhet

7. Inntekt fra salg av menneskedeler

Det må påpekes at det kan være vanskelig å se hva det eksakt ble betalt skarpretterne for å utføre kroppslige straffer. Hvis skarpretteren reiste bort fra sitt eget hjemsted til et annet fogderi, står det ofte en enkelt sum skarpretteren fikk betalt. Det er sannsynlig at denne summen ikke bare inkluderte arbeidshonoraret, men kan ha andre utgifter «skjult» i seg, slik Sødal har påpekt.²⁵⁵ Skarpretterens reise, kost og alkohol før henrettelsen, er antakelig ofte «skjult» på denne måten. Andre ganger får man disse utgiftene spesifisert, slik at man vet hva hver enkelt utgift ble.

Det er tre funn av forskjellige årsinntekter fra byen, i årene 1662, 1663 og 1687. Den faste årlige lønnen fra byen ser derfor ut til å være utbredt i siste halvdel av 1600-tallet. Det er ikke funnet spor etter denne inntekten i Bergen før 1662, men det vil ikke være usannsynlig at den forekom også da.²⁵⁶

Skarprettertollen, eller mestermannspenger som den også ble kalt, var sannsynligvis den største inntektskilden for skarpretterne i Bergen. Rundt 1660-tallet skulle hver mann betale 2 skilling hvert år til skarpretteren.²⁵⁷ Denne inntektskilden holdt seg sannsynligvis i alle de følgende årene fram til 1836, da den ble avskaffet.²⁵⁸ 1694 er dog det eneste året vi hører summen av hele tollene.²⁵⁹ Ifølge tidligere forskning har den flere steder vært utbredt allerede fra 1500-tallet.²⁶⁰ Man hører også om tollene i Agder i 1635, hvor hver gård skulle betale 2 eller 3 danske skilling til skarpretteren og i fogderiet Jæren og Dalane var det et eget manntall på mestermannspenger i 1668.²⁶¹ Den kan imidlertid se ut til å ha vært en mindre fastsatt lønn tidligere. I Nordhordland i 1652 ble det klagd over skarpretterens uortodokse innkreving av tollene:

Mestermannen tager og en fisch af huer baad, som roer till byen, og vnder tiden dermed lader sig iche nøye, hvilchen told hand udj lang tid saaledes haver oppebaaren, formedelst hand lader sig bruge naar behøves, her i Nordhørs fougderj, da bede wj vnderdanigst, at saadant maatte afschafis, og derimod maatte tilleggis saadan løna af

²⁵⁵ Sødal, *Dødsstraffen*, s. 38.

²⁵⁶ Hofnagels optegnelser, s. 382. RA. Br., Bergen, 1663-64, pk. 410. Wessel-Berg, første bind, 1660-1746, s. 156.

²⁵⁷ Norske supplikker 1660-1662, annet bind, s. 283.

²⁵⁸ Schmidt, andre bind, 1832-1848, s. 173.

²⁵⁹ SAB. Tb., Nordhordland, 1694-95.

²⁶⁰ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 34.

²⁶¹ NRR, 1635-40, syvende bind, s. 128-129. Skattemanntall 1668 over mestermannspenger for Jæren og Dalane fogderi.

allmuen i dette fougderj, saa som andre mester mænd udj de andre fougderier nyder, og er wj da vnderdanigst erbødig, woress anpart at udlegge.²⁶²

Fordi det nevnes at tollen var blitt innkrevd i lang tid, kan det se ut til at den har vært en inntektskilde i hele denne perioden, men at den kan ha variert gjennom årene. Også i Sunnhordland hører vi at skarpretterne kunne få utbetalt tollen i «veed, fisch eller andet».²⁶³ Vi hører også at det ble innkrevd skarprettertoll fra selve byen Bergen på 1750-tallet.²⁶⁴ Dette var også tilfellet for Stavanger by på midten av 1700-tallet.²⁶⁵ Det kan derfor tenkes at det også forekom i hele perioden. Vi kan imidlertid ikke ta det for gitt at befolkningen i fogderiene og i byene på Vestlandet, alltid har betalt tollen. På Østlandet var det flere krangler om tollen og det varierte hvor tollen ble krevd inn.²⁶⁶ Eksempelvis fikk skarpretteren August Lædel i Christiania kun innkreve tollen i Christiania og Bragernes fogderi. Han fikk i stedet en fast inntekt av alle byene ned til og med Kragerø.²⁶⁷

Det er vanskelig å få informasjon om fri bolig eller husleiegodtgjørelse for skarpretterne i Bergen før slutten av 1600-tallet. Fra 1680 til 1686, fikk Adam Kordt 16 riksdaler i årlig husleiegodtgjørelse. Augustus Høcker (skarpretter: 1689-1721) skal derimot ikke ha hatt et slikt privilegium. Det får vi høre i en klage fra enken hans til magistraten.²⁶⁸ Det ser ikke ut til at ordningen om fri bolig har holdt seg, fordi den neste skarpretteren – Helmschläger, flyttet inn i Høckers bolig etter hans død.²⁶⁹ Man hører også at skarpretteren Jørgen Rasmussen fikk fri bolig i Stavanger i 1683 og Helberg viser at det forekom blant flere skarprettere i Trondheim på 1700-tallet.²⁷⁰ Det finnes også flere eksempler i forskningslitteraturen på at skarprettere var fritatt for skatter.²⁷¹ Det er ikke funnet noen kilder om dette i Bergen.

De neste tre oppførte inntektskildene er det vanskelig å si noe sikkert om. Sent på 1640-tallet fikk Kordt 1 daler for å lege en skade. Hvor utbredt legepraksisen var blant skarpretterne og hvor mange pasienter hver enkelt skarpretter hadde, er vanskeligere å si.

I 1636 hører vi at skarpretteren i Bergen døde og:

²⁶² NHD, tillegg til 1.-4. rekke, s. 529.

²⁶³ Norske supplikker 1660-1662, annet bind, s. 283.

²⁶⁴ Sollied og Sollied, Bergenske barteskjerere, s. 177.

²⁶⁵ Fogtman, femte del, første bind, 1746-1754, s. 320.

²⁶⁶ Schou, A. (1945) Av skarpretterens historie i Oslo. *St. Hallvard*, 1945:22.

²⁶⁷ Berg, Litt om skarpretterne, s. 146.

²⁶⁸ BAB. Magistratens resolusjonsbok, 1725-1731, C. f. 3. SAB. Grunnbok for Bergen, 1686.

²⁶⁹ Wiesener. A. M. (1924) Bergens topografi. II. Emmaus. *Bergens historiske Forenings Skrifter*, nr. 29/30, s. 100.

²⁷⁰ RA. Br., Stavanger, 1683, pk. 316. Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 119.

²⁷¹ F.eks.: Hornum, *The Executioner*, s. 76.

Et aar iforvejen havde han hængt en tyv, som næsten alle fingre og alt kjød blev skaaret af. Den 7 Septbr. 1636 var en kone, ved navn Margrete, paa Raadstuen, fordi hun have kjøbt noget deraf bøddelen og hængt det i øl, som hennes pige udsolgte. Hun kom bort.²⁷²

Skarpretteren drev altså med salg av menneskedeler. Om praksisen var utbredt senere, hører vi ikke om. Carøe nevner at menneskefett finnes i de tre eldste danske apotektakster som offisielt preparat, fra 1619, 1645 og 1672. I alle takstene kostet det 2 mark for 15 gram. I taksten fra 1672 fikk man en remme av menneskehud for 16 mark og for en hjernesalle 8 skilling for loddet.²⁷³ Det er flere eksempler på at tyvefingre ble brukt til magi andre steder, blant annet på Østlandet.²⁷⁴ Da nærmest alt på kroppen til tyven i Bergen var brukt, kan det ha vært en god biinntekt for skarpretteren.

Arbeidet skarpretterne i Bergen alene eller fikk de hjelp av andre? Fordi det sjeldent blir nevnt noe om hjelperne hans da han fikk lønn, kan det se ut til at han arbeidet alene. Det finnes derimot kilder som sier at han også hadde hjelpere. Hvem som hjalp skarpretterne, er vanskeligere å si. Flere titler er nevnt i denne sammenhengen, som rakker, nattmann, svenn, bøddelsvenn, knekt, skarpretterknekt og gesell. I noen tilfeller hører vi bare om «skarpretteren og hans folk».²⁷⁵ For å gjøre det ytterligere komplisert, ser det ut til at nattmennene også kunne ha underordnede, hvor «nattmannens folk» eller «nattmannens knekt» er nevnt.²⁷⁶ Begrepene kan hovedsakelig skilles i to, hvor rakkere og nattmenn kunne hjelpe skarpretterne, men i tillegg hadde annet rakkerarbeid å gjøre. De andre begrepene som er nevnt, var arbeidere som jobbet for skarpretteren som hans medhjelpere og trengte ikke å ha noe å gjøre med annet rakkerarbeid. Eek-Larsen skiller også mellom disse yrkesutøverne. I tillegg påstår han at det kun var noen av medhjelperne som avanserte og ble skarprettere etter den daværende skarpretterens død. Disse mente han i tilfelle var innvandrere fra Danmark eller Tyskland. Norske medhjelpere kom aldri så langt.²⁷⁷ Hvor vanlig det var for skarpretterne å ha medhjelpere, er usikkert. Vi hører at Adam Kordt (1) hadde svenn i 1652 og på 1700-tallet hører man om praksisen flere ganger.²⁷⁸ Det kan derfor tenkes at det var normalt, men at han forble lite synlig i kildene, noe som igjen kan bety at han fikk betalt lønnen sin gjennom skarpretteren.

²⁷² Hofnagels optegnelser, s. 201.

²⁷³ Carøe, Bøddel og kirurg, s. 10-11.

²⁷⁴ Knutsen, *Trolldomsprosessene på Østlandet*, s. 106.

²⁷⁵ SAB. Tb., Sunnhordland, 1704.

²⁷⁶ Schou, fjerde del, 1746-1765, s. 284 og femte del, 1766-1774, s. 73.

²⁷⁷ Eek-Larsen, Bøddelen og hans uærlighet, s. 110.

²⁷⁸ RA. Br., Bergen, 1652-53, pk. 410, 1702, pk. 414, 1720, pk. 419.

Det viktige spørsmålet i denne sammenhengen er nettopp det. Hvordan ble hjelperne, om det var nattmannen eller bøddelsvennen, betalt sin lønn? Var det en ekstra utgift byene eller fogderiene måtte betale eller var det skarpretterne som betalte dem av sin egen lønn? Helberg peker på at det var nattmannen som gjorde arbeidet med de døde kroppene i Trondheim, som å sette hodet på en stake og han fikk dermed en egen lønn etter taksten fra 1698 (som vil bli diskutert videre under 3.4.3). Hvis det var kakstryking derimot og nattmannen var involvert, måtte skarpretteren selv betale ham av egen lomme.²⁷⁹ Det ser derfor ut til at skarpretterne delte lite av lønnen sin. Eek-Larsen viser imidlertid til forskjellen på nattmannen som jobbet for byen og medhjelpere til skarpretterne, som kun jobbet for ham.²⁸⁰ Nattmannen fikk annen betaling av byen i tillegg, men skarpretterne måtte selv betale hjelperne sine godt nok. Det kan derfor være at skarpretterne betalte en viss sum av sin årsinntekt til hjelperne sine. I Danmark ser man at skarpretteren Ingemar måtte skaffe seg en egen helper, da nattmennene ikke drev med eksekusjoner. Hjelperen måtte da betales av skarpretterens egen inntekt for eksekusjonene.²⁸¹

Sikt- og sakefallsregnskapene for Bergen viser fra 1680 en viktig detalj. I nærmest alle utgiftene til skarpretteren er det oppført antall riksdaler, som varierte, men i tillegg 1 ort og 8 skilling, om det var henrettelser eller pisking. I regnskapet for 1720 ligger forklaringen, hvor skarpretteren fikk 10 for å rette en fange, mens «skarpretterens knekt» fikk 1 ort og 8 skilling. Dette forekommer nærmest hver gang fram til 1723.²⁸² Også før 1680 var det vanlig med utgifter til rakkeren ved kakstrykninger, men da fikk han kun 1 ort og det var spesifisert at han fikk dem for risene skarpretteren brukte. Dette forekom flere ganger mellom 1664 og 1668.²⁸³ Da Helmschläger reiste til Stavanger i 1717, ser det derimot ut som han arbeidet selv, hvor han skrev følgende på sin kvittering: «... annammet 2 rdlr for samme delinquentes hovet at sættis paa stage, som alt af mig er sched ...».²⁸⁴ Det ser derfor ut til å variere om skarpretterne brukte hjelpere eller ikke. Det er da vanskelig å si hvor store utgifter skarpretterne måtte ut med til sine hjelpere, men man kan anta at det var en relativt liten sum.

3.4.2 Inntektens utvikling

Hvis vi nå begynner med den faste årslønnen fra byen, er det som nevnt tre årstall vi får slik informasjon. I *Hofnagels optegnelser* får vi se Bergens budsjett og utgifter for 1662. Her er

²⁷⁹ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 193-194.

²⁸⁰ Eek-Larsen, *Bøddelen og hans uærlighet*, s. 110.

²⁸¹ Fogtman, sjettedel, ellefte bind, s. 366-367.

²⁸² RA. Br., Bergen, 1680-81, pk. 411, 1691-92, pk. 413, 1701 og 1704 pk. 414, 1710, pk. 415, 1713, pk. 416, 1715 og 1717, pk. 417, 1720, pk. 419, 1723, pk. 421.

²⁸³ RA. Br., Bergen, 1664-65, 1667-68, 1668-69, alle i pakke 410.

²⁸⁴ RA. Br., Stavanger, 1717, pk. 318.

skarpretteren oppført med en årlig inntekt på 60 riksdaler.²⁸⁵ Året etter, i 1663, får man også nyttig informasjon, men den må behandles med omhu. I sikt- og sakefallsregnskapet for 1663-64, er det oppført «en halv årslønn» til Casper Engel på 40 slettdaler. Rett under er det oppført 26 riksdaler «til den førige Scharp Richter M: Erenst Quinde som hannem paa sin Løhnn Alhtered».²⁸⁶ At skarpretterens enke fikk betalt en viss sum etter hans død, er noe vi ser senere i Bergen også.²⁸⁷ I 1663 kan den årlige lønnen fra byen se ut til å være på 80 slettdaler. Det kan være riktig, men den slutningen vil være for hurtig å ta. Vi kan ikke anta at «en halv årslønn» i dette tilfellet, *nøyaktig* er en halv årslønn. Eksempelvis er det muligheter for at Casper hadde arbeidet i syv måneder, som han fikk betalt for, men at det i regnskapet ble «forenklet» til «en halv årslønn». Informasjonen man mer trygt *kan* få ut her, er at denne årsinntekten ikke ser ut til å ha minket, men har holdt seg på noe av det samme som året før eller økt. Neste gang man hører om årsinntekten fra byen, er i 1687. Magistraten i Bergen fikk bekreftelse på sitt forslag om statens årlige visse utgifter til diverse arbeidere, hvor skarpretteren ble oppført med 76 riksdaler.²⁸⁸ Denne inntekten økt altså i tidsrommet 1662-1687. Hvordan inntekten var før 1662, vet vi ikke. Den har derimot ikke holdt seg i de kommende årene. Siste gang den ble utbetalt i Bergen var antakelig i 1699. I 1725 sendte Barbra Kordt, enken til Høcker, inn klage til magistraten. Hun ville ha erstatning for den årlige inntekten fra byen Høcker ikke hadde fått utbetalt siden 1699. Søknaden ble avslått.²⁸⁹ I 1814 får vi også høre at skarpretteren «aldri har vært lønnet av byen».²⁹⁰ Det ser dermed ut til at den ikke var utbredt etter 1699.

Inntekten fra legevirkosomhet, rakkerarbeid og salg av menneskedeler, vil ikke bli diskutert, fordi det ikke finnes systematisk informasjon om disse. Det er imidlertid verdt å nevne at inntekten fra rakkerarbeidet antakelig forsvant rundt 1660. Vi kan anta at de fikk noen ekstra riksdaler for disse inntektskildene, men at de utgjorde en mindre del av den totale årsinntekten.

Det eneste året vi hører om summen av skarprettertollen er i 1694 og den var da på 141 riksdaler. Da var den krevd inn i fogderiene Sunnhordland, Nordhordland, Hardanger, Lyse kloster gods, Sunnfjord og Nordfjord. Da er ikke Bergen by nevnt, som også kan ha vært et område han kunne innkreve toll fra på denne tiden. Man kan gå ut ifra at skarprettertollen økte proporsjonalt med utviklingen i skarpretternes arbeidsområder. Da ble det flere mennesker å innkreve toll fra. Det vil si at skarprettertollen må ha vært lavere før 1690-tallet, da Sunnfjord

²⁸⁵ Hofnagels optegnelser, s. 382.

²⁸⁶ RA. Br., Bergen, 1663-64, pk. 410.

²⁸⁷ Blir tatt opp i kapittel 4.4.

²⁸⁸ Wessel-Berg, første bind, 1660-1746, s. 156.

²⁸⁹ BAB. Magistratens resolusjonsbok, 1725-1731, C. f. 3. SAB. Byfogd og byskriver i Bergen, Bergen skifterett, registreringsprotokoller, VI.A.a.22, 1720-1722.

²⁹⁰ ASUIB. Wiesener, Ms. 959/9. Skarprettere i Bergen.

og Nordfjord lå utenfor de bergenske skarpretternes arbeidsområde. På begynnelsen av 1700-tallet må de derimot ha økt, hvor Sogn, Ryfylke, Jæren og Dalane og Stavanger by sannsynligvis ble innlemmet som tollområder for de bergenske skarpretterne. Noen år senere ble også Sunnmøre innlemmet. Denne inntekten har derfor antakelig økt med årene. Det er ikke utenkelig at den lå over 200 riksdaler i begynnelsen av 1700-tallet. Hvis Høcker tjente over 200 riksdaler kun på denne ene inntektskilden utover 1700-tallet, kan det ha vært grunnen til at de lokale myndighetene sluttet å gi Høcker den årlige lønnen fra byen i 1699?

Honorarene for de enkelte kroppslige straffene er lettere å diskutere, hvor man kan diskutere med bakgrunn i et rikt kildemateriale. Først kan man nevne at skarpretterens lønn for å kakstryke i byen, alltid var 2 riksdaler fra 1650 til 1680. Etter dette variert den noe, men i årene 1691, 1704, 1713 og 1717 ser man fortsatt at skarpretteren ikke fikk mer enn 2 riksdaler for dette arbeidet.²⁹¹ Angående henrettelser i byen, fikk Adam Kordt i 1649 3 riksdaler for å pine og dermed halshugge en fange. I 1667 ser vi at lønnen økte til 6 riksdaler for en henrettelse, men at den deretter gikk ned til 4 riksdaler i 1677 og 1680.²⁹² At lønnen var høyere i 1667 enn i 1677 og 1680, kan ha forskjellige grunner, hvor det blant annet er muligheter for at henrettelsene var utført på forskjellig vis, noe som ofte ga forskjellige honorarer. I 1680 hører vi at det var halshugning, men det er ikke spesifisert i de andre årene. Å halshugge var en vanlig måte å henrette på og en av de rimeligste måtene, i motsetning til for eksempel brenning eller å bli lagt på steile og hjul, som var dyrere og kan ha vært tilfelle i 1667. Etter 1680 er det neste funnet av en henrettelse i Bergen i år 1700, hvis man ser bort ifra henrettelsen i 1687, da Bergen måtte få tilsendt skarpretteren fra Indre Sogn. Skarpretteren fra Indre Sogn fikk da 11 riksdaler og 2 ort for kost og eksekusjon. Da Augustus Høcker fikk 8 riksdaler for å halshugge en fange i 1700, ble han lønnet etter den faste skarprettertaksten fra 1698, som var felles for Danmark og Norge:

1. For et hoved med Sværd at afhugge10 Rd.
2. For et hoved med Øxe at afhugge8 Rd.
3. For en haand eller Fingre at afhugge4 Rd.
4. For et hoved og en haand at sætte paa Steile, for hver 2 Rd., er4 Rd.
5. For En at hænge10 Rd.
6. For En igjen af Galgen at nedtage4 Rd.
7. For en heel Krop at lægge paa Steile og Hjul, og Pælen at nedgrave og sætte7 Rd.

²⁹¹ RA. Br., Bergen, 1650-51, 1652-53, 1659-60, 1663-64, 1664-65, 1667-68, 1668-69, alle i pakke 410, 1680-81, pk. 411, 1691-92, pk. 413, 1704, pk. 414, 1713, pk. 416, 1717, pk. 417.

²⁹² RA. Br., Bergen, 1649-50 og 1667-68 pk. 410, 1677-78 og 1680-81, pk. 411.

8. For En at Slaae Arme og Been i Stykker paa, og lægge paa Steile	14 Rd.
9. For en Krop at nedgrave i Jorden	3 Rd.
10. For en død Krop at udføre af Byen	2 Rd.
11. For En at partere og lægge paa Steile	12 Rd.
12. For hvert Knib med gloende Tænger	2 Rd.
13. For et Brændemærke	4 Rd.
14. For Kagstrygning	5 Rd.
15. For at pidske En af Byen	7 Rd.
16. For En at vise af Byen eller Herredet	4 Rd.
17. For at brænde en Krop	10 Rd.
18. For Pasqviller eller andet deslige at brænde	3 Rd.
19. For at slaae Navne paa Galgen	2 Rd.

Gryder eller Kjedler, Tænger, Brændmærker, Blokke, Øxer, Pæle, Steiler, Søm, Sluffer med tilhørende hefte, Tavl, Strikker og andre deslige Instrumenter forskaffe Skarpreterne sig selv imod den sædvanlige aarlige Løn, de nyde af Kjøbstædernes Indbyggere samt af Bønder og Huusmænd paa Landet.²⁹³

Taksten ser ut til å ha holdt seg gjeldende i hele denne perioden.²⁹⁴ Man ser likevel at i de første årene etter 1698, er det ikke alltid taksten ble fulgt i Bergen. Eksempelvis var det oftest 4 riksdaler som ble gitt for en kakstrykning, ikke 5, slik det stod i taksten. Først fra 1734 ser man at 5 riksdaler ble vanlig. Henrettelseshonorarene ser derimot ut til å ha holdt seg mer tro til taksten i årene framover.²⁹⁵

Inntekten for de lokale straffene i Bergen, har altså økt smått før den faste taksten kom 1698. Da taksten fra 1698 kom, ble det enda en økning fra de tidligere honorarene, som heretter holdt seg forholdsvis faste. Et noe annet bilde blir det derimot hvis man ser på arbeidet de bergenske skarpreterne foretok seg i fogderiene. I starten av denne perioden var ikke lønnen overraskende høy da de reiste rundt i fogderiene. Eksempelvis fikk skarpreteren 12 riksdaler for å henrette to personer på Sunnmøre i 1628, fordelt på to separate turer og 6 riksdaler for sin reise og for en henrettelse i Sunnhordland i 1634.²⁹⁶ Først på 1640-tallet begynte honorarene å øke. I 1644 fikk han 25 riksdaler for å rette to i Sunnhordland, fordelt på to turer. I fogde-

²⁹³ Wessel-Berg, første bind, 1660-1746, s. 257.

²⁹⁴ F.eks.: RA. Br., Bergen, 1745, pk. 437.

²⁹⁵ RA. Br., Bergen, 1699 og 1700, pk. 413, 1701 og 1704, pk. 414, 1710, pk. 415, 1713, pk. 416, 1715 og 1717, pk. 417, 1720, pk. 419, 1723, pk. 421, 1726, pk. 422, 1729, pk. 424, 1733, pk. 427, 1734 og 1735, pk. 428, 1737, pk. 430, 1739, pk. 431, 1745, pk. 437.

²⁹⁶ RA. Lr., Bergenhus len, 1628-29, pk. 47, 1634-35, pk. 66, 1643-44, pk. 95.

regnskapet for Nordhordland og Voss 1646-47, ser man at Kordt fikk 14 riksdaler for å halshugge en med sverd ved papegøyestangen i Bergen. Andre ganger ser man at lønnen gikk ned igjen til 6-7 riksdaler, som i 1649 i Nordhordland og Sunnhordland, før den gikk opp igjen til 16 riksdaler for å brenne ei påstått trollkvinne i Sunnhordland i 1650. Reise og mat er antatt medregnet i alle de overnevnte beløpene.²⁹⁷

Slik fortsatte lønnen å øke og minske i de kommende årene, hvor det ser ut til at det var skarpretterne selv som forhandler seg til det eksakte honoraret. Slik får man i det minste inntrykk av på Jæren i 1657, da den bergenske skarpretteren reiste ned og henrettet en person. Han fikk da 30 riksdaler for reise, kost og henrettelse, hvor det blir beskrevet:

Giffuidt och betalt ScharpRichteren, som maate hentes fra Bergen, Och der foruden Sette han /: Stor Taxtion ...²⁹⁸

Det var altså skarpretteren selv, antakelig Ernst, som satte taksten så høy. De høye takstene får man fortsatt se i noen av de følgende årene. I 1665 fikk Kordt hele 50 riksdaler for sin reise, kost og henrettelse av to fanger på Jæren. Andre år gikk den ned igjen, som i 1667, da han fikk 16 riksdaler for én fange.²⁹⁹ I 1668 reiste han til Nordhordland og Voss fogderi, hvor han først rettet Nils Johansen for deretter å legge på steile, som han skulle ha 18 riksdaler for, pluss hans reisepenger, som var 8 riksdaler og 26 til sammen. Samme år henrettet og brente han Johan Knudsen og Ragnhild Svendsdatter, som han fikk 20 riksdaler hver for, pluss hans reise, som var 6 riksdaler, som blir 46 til sammen. For alle de tre henrettelsene i dette fogderiet, tjente Kordt hele 72 riksdaler.³⁰⁰ Grunnen til de høye honorarene, har mye med hvilken type henrettelse som ble utført, hvor langt skarpretteren måtte reise og hvor lenge han måtte oppholde seg der, men det ser ut til at skarpretternes egne forhandlerevner også spilte inn her. Fra 1660-tallet og fram mot den faste taksten i 1698, var det imidlertid mer vanlig med et honorar på rundt 9-20 riksdaler for reise, kost og henrettelse, hvis det ikke var snakk om å legge på steile eller å brenne, da den gjerne var høyere.³⁰¹ Honorarene forandret seg hele tiden, men det kan se ut som det har vært en gradvis økning før den stagnerte og kanskje til og med minsket litt igjen da Augustus Høcker ble skarpretter i 1689.³⁰² Høckers honorarer varierte relativt mye

²⁹⁷ RA. Lr., Bergenhus len, 1644-45, pk. 99, 1646-47, pk. 103, 1649-50, pk. 113, 1650-51, pk. 116.

²⁹⁸ RA. Lr., Stavanger len, 1657-58, pk. 36.

²⁹⁹ RA. Fr., Jæren og Dalane, 1665-67, pk. 2709. Det står ikke at det var Adam Kordt som henrettet, men etter diskusjonen i det siste vedlegget i oppgaven, ser det ut til at det må ha vært ham. RA. Fr., Jæren og Dalane, 1667-67, pk. 2710.

³⁰⁰ RA. Sr., Bergen stiftamt, 1668, pk. 29.

³⁰¹ RA. Sr., Bergen stiftamt, 1661, pk. 1, 1663, pk. 10, 1667, pk. 25, 1670, pk. 31, 1680 pk. 57, 1680, pk. 58, 1687, pk. 83. RA. Fr., Nordhordland og Voss, 1691-92, pk. 3181. RA. Fr., Jæren og Dalane, 1671-72, pk. 2713.

³⁰² RA. Sr., Bergenhus stiftamt, 1689, pk. 89, 1690, pk. 92. RA. Fr., Nordhordland og Voss, 1691-92, pk. 3181.

og i 1702, da han to ganger reiste til Sunnhordland og Hardanger fogderi for å henrette to forbrytere, tok han ikke imot betaling for henrettelsene i det hele tatt. To ganger dette året er det oppført:

Skarprigtereren for executionen, betalte ieg ei nogid, effterdj hand intet prætenderit men for hans fortæring frem og til bage, maade ieg betale med – 2 rdlr.³⁰³

Denne opplysningen er oppsiktsvekkende. Hvorfor ville ikke Høcker ta imot betaling? Hadde han fått utbetalt nok i toll? Det forblir uvisst, men det gir i det minste antydninger til at han ikke slet økonomisk.

Etter at taksten fra 1698 ble innført, ble det mer faste honorarer for de enkelte henrettelsene, men noe overraskende er det at den faktisk minsket honorarene for noen av de overnevnte eksemplene. Vi kan derfor konkludere med at 1698-taksten førte til en økning i honorarene for straffene i byen, men i fogderiene ble den både høyere og lavere enn det som var tilfelle tidligere. Den ble mer fast, slik at skarpretterne ikke fikk like store friheter til forhandlinger lenger.

Utover 1700-tallet var trolig honorarene fastsatte i forhold til 1698-taksten, men det er ofte vanskelig å se, fordi reise- og kostutgiftene ofte var inkludert i honorarene. Det kan derfor tenkes at honoraret for selve straffen ikke overgikk den faste taksten, men at lønnen for reisene fortsatt kunne variere stort. Derfor kunne fortsatt skarpretterne selv forhandle om lønnen sin. Eksempelvis fikk Helmschläger i 1737 46 riksdaler for en henrettelse på Sunnmøre og hans reiseomkostninger.³⁰⁴ Hvis dette var en halshugging med sverd, betyr det at han fikk 10 riksdaler for arbeidet og 36 riksdaler for selve reisen. Man kan dermed konkludere med skarpretterne fra Bergen fikk langt bedre betalt for arbeidet de utførte i fogderiene enn i byen.

Da det er usikkerhet rundt flere av inntektskildene, vil det være vanskelig å komme fram til en nøyaktig sum av årsinntekten for skarpretterne. Man kan imidlertid forsøke å vise en omtrentlig årsinntekt for Augustus Høcker i 1694. Han fikk da 141 riksdaler i skarprettertoll. Hvor stor tollen av byen var og om den faktisk fantes på denne tiden, vet vi ikke. I Trondheim var den på 1730-tallet i overkant av 50 riksdaler, men senere sank den.³⁰⁵ Da Bergen var en større by enn Trondheim, er det muligheter for at tollen derfor også ble større. Det er ikke gjort noen funn av kroppslige straffer dette året, men det betyr ikke at det ikke forekom. Eksempelvis kan vi si at han fikk 20 riksdaler av denne inntektskilden, noe som er langt mindre enn det noen

³⁰³ RA. Fr., Sunnhordland og Hardanger, 1702, pk. 2980. Den andre gangen fikk han betalt 2 daler og 4 ort for kost fram og tilbake.

³⁰⁴ RA. Fr., Sunnmøre, 1737, pk. 3591.

³⁰⁵ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 108.

skarprettere tjente noen år, men også mer enn andre enkelte år. I 1687 ble den faste lønnen fra byen i Bergen bestemt til 76 riksdaler.³⁰⁶ Til sammen blir dette 237 riksdaler. I tillegg kunne det ha vært andre inntekter, slik som Høckers legevirkosomhet. Det kan derfor tenkes at Høckers årsinntekt på denne tiden lå rundt 220-260 riksdaler. Hvis Høcker i tillegg fikk innkrevd toll fra byen, kunne den totale årsinntekten være over 300 riksdaler. I 1699 forsvant de 76 riksdalerne som ble utbetalt i fast årslønn fra byen. Omtrent på samme tid, økte imidlertid skarpretternes arbeidsområde, slik at skarprettertollen antakelig også økte. Stavanger len og fogderiet Sogn ble da innlemmet. Det er ikke utenkelig at dette området kunne gi skarpretterne tilsvarende betaling i toll, som den tidligere faste lønnen på 76 riksdaler. Før Høcker kan årsinntekten ha vært noe lavere, fordi arbeidsområdet var mindre. De hadde dog den faste årslønnen fra byen og flere honorarer enn Høcker, fordi det var flere henrettelser. Fri leie eller leiegodtgjørelse forekom også før Høcker. Fordi Helmschläger fortsatte med det samme arbeidsområdet Høcker hadde, er det grunn til å tro at han hadde en tilnærmet lik lønn som han. Han hadde bevilgning på å drive legevirkosomhet, slik at denne inntekten kan ha vært høyere. Det ble dog færre henrettelser å utføre, så den inntekten må ha minsket.

3.4.3 Regionale og nasjonale forskjeller

Hvis man først begynner å sammenligne lønnen for de lokale straffene i byene Christiania og Trondheim, ser man en del likheter med Bergen. For Christiania er det ikke gjennomgått byregnskaper etter 1630-31,³⁰⁷ men i slutten av 1620-tallet og fram til 1630 fikk skarpretteren Jon Pedersen 3-4 riksdaler for hver henrettelse og 1 riksdaler for å kakstryke.³⁰⁸ Man har ikke sammenligningsgrunnlag for Bergen i denne perioden, men lønnen i Christiania er omtrent lik den som var i Bergen i perioden 1650-1680, foruten kakstrykingene, som var 2 riksdaler i Bergen. I lensregnskapet for Trondheim finner man nyttige opplysninger i sakefallsregnskapet for Trondheim by fra 1636 til 1657. Her fikk de forskjellige skarpretterne vanligvis 3-4 riksdaler for en henrettelse, men også 5 et fåtall ganger. Kakstrykingene lå på 1-1,5 riksdaler.³⁰⁹ Her var altså lønningene også tilnærmet like det skarpretterne i Bergen fikk.

³⁰⁶ Wessel-Berg, første bind, 1660-1746, s. 156.

³⁰⁷ Fordi de ikke ligger tilgjengelig digitalt. Fram til 1630-31, ligger byregnskapene for Oslo i lensregnskapet for Akershus len, som er digitalt tilgjengelige.

³⁰⁸ RA. Lr., Akershus len, 1627-28, pk. 80, 1629-30, pk. 94, 1630-31, pk. 99.

³⁰⁹ RA. Lr., Trondheim len, 1636-37, pk. 58, 1638-39, pk. 62, 1641-42, pk. 70, 1642-43, pk. 73, 1643-44, pk. 77, 1644-45, pk. 81, 1646-47, pk. 86, 1648-49, pk. 92, 1651-52, pk. 102, 1652-53, pk. 107, 1653-54, pk. 111, 1654-55, pk. 115, 1655-56, pk. 119, 1656-57, pk. 125, 1657-58, pk. 128.

For reiser til fogderier i hele Norge, var det svært store variasjoner. Lavest var honorarene i Nord-Norge og i perioder også i fogderiene Nordfjord, Sunnmøre og Romsdal.³¹⁰ De laveste honorarene som er funnet, var i 1638 i Salten fogderi, hvor skarpretteren fikk 4 riksdaler for å henrette tre finner og to finnekvinner og i 1649 i Stjørdal og Selbu fogderi, hvor det kun ble utbetalt 1 riksdaler til skarpretteren for å henrette to personer.³¹¹ Ingen andre steder, til hvilken som helst tid, er det funnet honorarer for en henrettelse under 1 riksdaler. Det var ikke høye honorarer i Trondheim len, men at det var så lavt i Stjørdal og Selbu, gir et feilaktig bilde av honorarene her. De var generelt lavere i Nord-Norge. De høyeste honorarene er funnet i Lista fogderi, som brukte skarpretteren fra Christiansand, hvor det høyeste var i 1667, da det ble utbetalt 62 riksdaler for å pine og brenne en trollkvinne, samt for reisen og maten til skarpretteren. To år etter utførte skarpretteren tre straffer i Lista fogderi, fordelt på to eller tre turer. Først hengte han en tyv, som han fikk 40 riksdaler for, inkludert reise, mat og utstyr til hengningen som skarpretteren måtte stå for. Deretter fikk han 43 for å henge en annen tyv. Denne gangen var det vinter, noe som kan forklare de ekstra tre riksdalerne. Til slutt fikk han 24 riksdaler for å kakstryke og brenne en fange på kinnet.³¹² I 1669, for straffene i dette ene fogderiet, tjente altså skarpretteren, antakelig Nils Engebretsen fra Christiansand,³¹³ hele 107 riksdaler. Andre steder hører man også om høye lønninger, som da skarpretteren fra Tønsberg i 1655 måtte reise helt til Gudbrandsdalen, fordi skarpretteren i Christiania lå død etter pesten. Han fikk da 40 riksdaler for en hengning.³¹⁴ Var reisen lang, ble lønnen høyere. Honorarene for skarpretterne i Bergen var langt nærmere det Nils Engebretsen fikk enn det kollegaene fikk lenger nord i landet. I likhet med de bergenske skarpretternes honorarer, varierte de andre honorarene i landet svært mye. Eksempelvis var honoraret for å halshugge en kvinne i 1663 i Lista fogderi, kun på 5 riksdaler.³¹⁵ Også denne henrettelsen ble trolig utført av Engebretsen. Hvorfor honoraret steg drastisk bare noen få år etter, er uvisst.

Interessant er det å sammenligne de bergenske skarpretternes honorarer opp mot det de andre skarpretterne på Vestlandet fikk, da med tanke på fogderiene i Bergenhus len/Bergen stiftamt og Stavanger len/amt. Ofte er det vanskelig i si noe om hvem som utførte straffene, fordi det ikke er spesifisert i regnskapet. Det kan derfor være vanskelig i si noe om hvor langt

³¹⁰ Basert på alle regnskapene i lensregnskapet for Nordlandenes len og alle regnskapene for Nordfjord, Sunnmøre og Romsdal i referanselisten.

³¹¹ RA. Lr., Nordlandenes len, 1638-39, pk. 28. RA. Lr., Trondheim len, 1648-49, pk. 92.

³¹² RA. Fr., Lista, 1667, pk. 2524, 1669-70, pk. 2525.

³¹³ Basert på regnskapene til Lista fogderi i referanselisten. Hvis det ble spesifisert, fikk de alltid tilsendt skarpretteren fra Christiansand/Flekkerøya (før denne perioden brukte de skarpretteren fra Mandal len) og i 1669 var det Nils Engebretsen som var skarpretter i Christiansand. Se også: Sødal, Dødsstraffen, s. 38.

³¹⁴ RA. Lr., Akershus len, 1654-55, pk. 221, 1655-56, pk. 226.

³¹⁵ RA. Fr., Lista, 1663-64, pk. 2523.

skarpretterne reiste for å utføre straffene. Det er uansett bemerkelsesverdige forskjeller, som gjør at man kan se noen relativt klare mønstre. I hele denne perioden skiller honorarene til de bergenske skarpretterne seg ut i forhold til de andre, særlig fra 1643 og utover. De er lavest i fogderiene Nordfjord og Sunnmøre. Eksempelvis fikk skarpretteren på Sunnmøre kun 2 riksdaler for en henrettelse i 1659 og det samme året etter. I 1690 var den på 3 riksdaler for en henrettelse og 1 riksdaler for en kakstryking. I Nordfjord fikk skarpretteren Jacob 3 riksdaler for en henrettelse i 1660.³¹⁶ Noe høyere var honorarene i Sunnfjord, Indre og Ytre Sogn, Ryfylke og Jæren og Dalane, men Sunnhordland og Nordhordland og Voss skilte seg relativt klart ut, med høyere honorarer enn de andre fogderiene. Disse fogderiene var underlagt skarpretterne fra Bergen. Da Ryfylke og Jæren og Dalane også ble innlemmet som arbeidsområde for skarpretterne fra Bergen, ble det høyere honorarer også her.³¹⁷ Mens skarpretterne fra Bergen stort sett etter 1698 fikk lønn etter den faste taksten som ble satt samme år, ser det ikke nødvendigvis slik ut for Sunnmøre, som enda ikke var underlagt skarpretterne fra Bergen. I 1700 og 1702 fikk skarpretteren her kun 4 riksdaler for en henrettelse.³¹⁸ Hvis taksten ble fulgt, skulle den minimum vært doblet. Da skarpretteren Johan Pedersen fra Sunnmøre reiste til Romsdal for å kakstryke en forbryter i 1705, fikk han ikke mer enn 2 daler og 40 skilling. Vi har også eksempel fra Nordmøre, hvor skarpretteren Bård Jacobsen fra Trondheim ble tilsendt i 1703. Også han fikk ikke mer enn 5 riksdaler for å henrette en fange for deretter å sette hodet på en stake.³¹⁹ Honorarene for kroppslige straffer på Sunnmøre, Romsdal og Nordmøre, fulgte ikke den faste taksten fra 1698. Dette var en takst som skulle være fast for alle skarprettere i Danmark-Norge. Hvorfor ble den ikke fulgt i disse fogderiene? Det er ikke funnet svar på dette i kildene, men det er stor sannsynlighet at dette hadde å gjøre med hvem som var skarprettere her. Vi vet at Bård Jacobsen var en tidligere dødsdømt tyv. Dette kan ha vært tilfelle med de andre skarpretterne på Sunnmøre også. At taksten i større grad ble opprettholdt ved utbetalingene til embetsmannen Høcker i Bergen, enn de kriminelle skarpretterne lenger nord, er ikke overraskende. Det kan også være at de lokale myndighetene holdt taksten hemmelig for skarpretterne, slik at det skulle bli rimeligere å holde dem i yrket. Eller var skarpretterne vitende om denne taksten, men klarte ikke å forhandle seg til noe mer? Skarpretterne fra Bergen fikk altså høyere honorarer enn de andre skarpretterne på Vestlandet fikk.

³¹⁶ RA. Lr., Bergenhus len, 1658-59, pk. 141, 1659-60, pk. 144. RA. Sr., Bergen stiftamt, 1690, pk. 92.

³¹⁷ Basert på alle regnskapene til Sunnfjord, Indre Sogn, Ytre Sogn, Nordhordland og Voss, Sunnhordland, Ryfylke og Jæren og Dalane i referanselisten.

³¹⁸ RA. Fr., Sunnmøre, 1700, pk. 3558, 1702, pk. 3559.

³¹⁹ RA. Fr., Romsdal, 1705, pk. 3656. RA. Fr., Nordmøre, 1703, pk. 3740.

Hvordan den samlede inntekten til skarpretterne var andre steder enn Trondheim og Christiania, kan man ikke si ut ifra dette kildematerialet. Man hører at skarprettertollen til skarpretterne i Finnmark i 1741, ikke skulle overskride 50 riksdaler i året, men ikke noe mer om resten av lønnen.³²⁰ I Christiania på 1730-tallet, fikk skarpretteren August Anton Lædel 200 riksdaler årlig for å være skarpretter for militære, byen Christiania og fogderiene i nærheten. Honorarene for arbeidet han utførte, kom i tillegg.³²¹ Helberg viser at skarpretterne i Trondheim i perioden 1720-1796 fikk rundt 200 riksdaler i årlig inntekt, ca. 15 riksdaler til og fra. Da har han tatt for seg alle inntektskildene, som var lønn fra byen, toll av Trondheim, toll av fogderiene, fri bolig og honorarer for arbeidet de utførte.³²² Inntekten ser dermed lik ut som det skarpretteren i Christiania fikk på 1730-tallet. Det kan tenkes at det i Christiania kunne bli enda noe høyere, hvis det var flere kroppslige straffer enkelte år. Den årlige samlede inntekten til skarpretterne i Bergen, ser imidlertid ut til å være høyest av dem alle. Slik det ble diskutert ovenfor, kunne Augustus Høckers inntekt ha ligget rundt 220-260 riksdaler i året. Det er derimot vanskelig å si noe sikkert om dette, da det er usikkerhet rundt størrelsen på tollene. Da det var flere kranter om skarprettertollen andre steder, hvor den til tider ikke ble innkrevd, ser denne inntekten ut til å være svært usikker.³²³ Det kan også ha vært tilfelle i Bergensområdet.

3.4.4 Delkonklusjon

Kildegrunnlaget gir ikke en god oversikt over den samlede inntekten til skarpretterne i Bergen over tid, men den antatte årlige inntekt rundt år 1700, til skarpretteren Augustus Høcker, ser ut til å være høyere enn kollegaene sine inntekter i Trondheim og Christiania.

Honorarene for de enkelte henrettelsene i byen økte noe framover mot den faste taksten i 1698 og ble ytterligere økt relativt kraftig som følge av taksten. Reisene til fogderiene ser derimot noe annerledes ut, hvor honorarene økte jevnlig utover 1600-tallet, men det var svært store svingninger i disse lønningene, slik at det ikke automatisk var høyere lønn i for eksempel 1690 enn i 1660. Honorarene var langt høyere i fogderiene enn i byen, slik at da den faste taksten kom, ble resultatet en mer fastsatt lønn, som kunne være både høyere og lavere enn det som var tilfellet tidligere. Inntekten for reise og mat kunne dog variere i større grad.

Sammenlignet med de nærliggende fogderiene, var honorarene til skarpretterne fra Bergen høyere enn det de andre skarpretterne på Vestlandet fikk. Honorarene var mer like det

³²⁰ Schmidt, første bind, 1660-1784, s. 245.

³²¹ Schmidt, første bind, 1660-1784, s. 203. Berg, Litt om skarpretterne, s. 146.

³²² Helberg, *Skaprettervesenet*, s. 91 og 94.

³²³ F.eks.: Berg, Litt om skarpretterne, s. 146.

skarpretterne på Østlandet og Sørlandet fikk, men honorarene i Lista fogderi skiller seg ut som de høyeste av dem alle, hvor skarpretteren fra Christiansand opererte.

Av de opplysningene kildene har gitt oss, ser man at den faste lønnen fra byen økte i perioden 1662-1687, men sluttet i 1699. Honorarene økte gjennom hele perioden, men stagnerte i større grad etter 1690. Det kan også tenkes at skarprettertollen økte i samhold med utvidelsen av arbeidsområdet skarpretterne hadde. Inntekter for legevirkosomhet kan ha forekommet i hele perioden, mens inntekter for rakkerarbeid trolig forsvant rundt 1660. Inntekten ser derfor ut til å ha økt gjennom denne perioden. Det har uten tvil vært inflasjon over disse årene, men hvor mye, er vanskelig å si. Honorarene økte kraftig gjennom perioden, og overgikk antakelig inflasjonen. Skarpretternes inntekt ser ut til å ha vært god og de eventuelle utgiftene til deres hjelpere ser ikke ut til å ha vært særlig store.

3.5 Status 1628-1760

Det er i overkant enkelt å snakke om skarpretterne som en egen gruppe mennesker, som nærmest handlet likt og ble behandlet likt. Ofte gir forskningslitteraturen et slikt forenklet bilde. Men hver skarpretter var et eget individ, unikt fra andre individer i yrket, noe som kan gjøre at det enkelte individet handlet og ble behandlet helt ulikt fra andre skarprettere. Det kan dermed være misvisende å snakke generelt om skarpretternes status. Yrket i seg selv ga en viss status, men den kunne påvirkes av personen i yrket. Det vil si at skarpretternes status var avhengig av to hovedfaktorer; 1) selve yrkets utvikling og 2) individets styrker eller svakheter til å bevege seg utenfor de sosiale normene for yrket. Det betyr at selv om skarpretteryrket hadde en gradvis økning i status, betyr det ikke nødvendigvis at skarpretter B hadde høyere status enn skarpretter A.

Slik det ble diskutert under kapittel 1.4, er det flere forskjellige indikatorer for skarpretternes status. Yrkets stillingsnivå, arbeidstype, signatur, bruk av ærestitler, begravelse, dåp, giftemål, inntekt, bosted og bakgrunn vil bli tatt opp i denne diskusjonen. Det vil bli mer fokus på kronologi, fremfor grupperinger av indikatorer. Fordi skarpretteren selv kunne være påvirke sin egen status, vil det være viktig å ta for seg hver enkelt skarpretter. Det kan være en utfordring å se en utvikling i status, da man får ulike indikatorer fra kildematerialet gjennom perioden. Vi må derimot ta det kildene gir en.

Det er ett åpenbart problem ved å diskutere hver skarpretter for seg. Navnet Adam Kordt opptrer i to forskjellige perioder. Det er usikkert om dette er den samme personen. Dette vil bli diskutert under, men i utgangspunktet vil den kommende diskusjonen skille mellom dem og diskutere dem hver for seg. I kronologisk rekkefølge, vil følgende skarprettere dermed bli

diskutert: «ukjent», Adam Kordt (1), Ernst, Casper Engel, Adam Kordt (2), Hans Kordt, Augustus Høcker og Johan Henrich Helmschläger. Det vil si åtte skarprettere i perioden 1628-1760.

Igjen er det viktig å påpeke at den følgende diskusjonen tar for seg *indikatorer* for status. Det er ikke det samme som *bestemmende* for status. Det vil si at noen av indikatorene ikke nødvendigvis hadde betydning for status, men det kan tenkes at de var det. Et eksempel er skarpretterens signatur. Alle menneskene i Bergen visste selvsagt ikke hvilken signatur eller skriveferdigheter skarpretteren hadde, men for de som så den, eller hørte om den, kunne det gi en positiv eller negativ innvirkning på hans status.

3.5.1 Skarpretternes sosiale status

Den 30. desember 1636 døde skarpretteren i Bergen og ble begravet på Korskirkegården.³²⁴ Vi vet ikke navnet på denne skarpretteren, men at han ble begravet på Korskirkegården er en viktig opplysning i seg selv. De som stod lavest i Bergenssamfunnet ble begravet på fattigkirkegårdene i utkanten av byen. Det er ingen bevarte kirkebøker fra tidlig 1600-tallet, men Vigdis Stensby viser at 60 prosent av de begravde i Korskirkesognet i perioden 1674-1699, ble gravlagt på fattigkirkegården. Denne ene opplysningen vi får om status for denne skarpretteren, peker altså i positiv retning.³²⁵

Adam Kordt er den første skarpretteren vi har navn på i denne perioden. Han begynte å arbeide som skarpretter senest i 1647, men det er mulig han etterfulgte skarpretteren som døde i 1636 og ble ansatt kort tid etter det. Han sluttet i yrket i 1654.³²⁶ Kordt er et navn fra Tyskland,³²⁷ og man kan derfor anta at han kom derfra eller hadde tyske aner. Vi vet at han utførte både lege- og rakkerarbeid.³²⁸ Denne kombinasjonen er oppsiktsvekkende med tanke på det som er skrevet om rakkerarbeid og uærlighetsforestillinger i forskningslitteraturen. Kordt var skarpretter i en periode hvor store deler av forskningslitteraturen sier at det var sterke uærlighetsforestillinger rundt skarpretterne, mye grunnet deltakelsen i rakkerarbeidet.³²⁹ Uærligheten ble overført gjennom fysisk kontakt. Hvorfor valgte da folk å bruke Kordt som lege og ikke barteskjærerne? Var det fordi han faktisk ikke ble sett på som uærlig? Smittet ikke uærligheten gjennom denne formen for fysisk kontakt? Eller brukte de skarpretteren fordi de

³²⁴ Hofnagels optegnelser, s. 201.

³²⁵ Stensby, V. (1996) «Med Liigprædiken og fuld Ceremonie ...» *Begravelse og sosial lagdeling i Bergen på 1700-tallet*. Hovedfagsoppgave, s. 33-34.

³²⁶ Se diskusjon om når han var skarpretter i det siste vedlegget i oppgaven.

³²⁷ <http://www.surnamedb.com/Surname/kort> Hentet: 01.05.2017.

³²⁸ RA. Br., Bergen, 1648-49, pk. 409, 1649-50, pk. 410.

³²⁹ Det er en gjennomgående tanke i forskningslitteraturen at skarpretterne før 1660 var lavt ansett og ble sett på som uærlige, mye grunnet deltakelsen i rakkerarbeidet.

var så hardt skadet at den fysiske helsen ble viktigere enn alt av mytiske forestillinger? Det er mange motsetninger her. Hvis Kordt ikke ble sett på som uærlig, kan ikke rakkerarbeidet ha vært like infamerende som forskningslitteraturen gir bilde av,³³⁰ eller at uærlighetsfenomenet stod svakere i Bergen. Kordts kombinerte yrkesliv står dermed i kontrast til eksisterende oppfatninger om rakkerarbeid på 1600-tallet.

I 1654 i *Bergen Domkapittel* ser vi at Kordt og hans kone – Thrine Lembke, hadde et turbulent forhold. Tre år tidligere ville Thrine forgifte sin ektemann og ble dermed satt i fengsel. Kordt derimot, hadde reist rundt i landet med en fløtmannskvinne. Tre ganger møttes de for retten og ble til slutt skilt. Saken avsluttes med «... och derfor ingen af dennem bør were her J landene».³³¹ Kordt har derfor antakelig reist bort. Om han kom tilbake og ble skarpretter på 1660-tallet er en mulighet, men han kan også ha etterlatt seg en sønn med samme navn. Konflikten med Thrine må uansett ha hatt dårlig påvirkning på hans status. Han ble offentlig anklaget for hor med en annen kvinne. At konen hans prøvde å forgifte ham, kan heller ikke ha sett bra ut i offentligheten.

Ernst er den neste skarpretteren som dukker opp i kildene, først i 1655 og senest i 1661.³³² Da Hofnagel skriver at «denne stads bøddel» ble henrettet 17. september 1662, er det eller all sannsynlighet Ernst det henvises til.³³³ I tillegg hører man indirekte at han var død i 1663, da konen hans fikk noe av lønnen Ernst hadde opparbeidet seg.³³⁴ Vi hører ikke noe om hvorfor han ble henrettet, men en form for kriminell handling må han ha gjort. Det ble henrettet «et fruentimmer» samme dag,³³⁵ noe som kan indikere at de gjorde noe kriminelt sammen, eksempelvis blodskam. Hvilken bakgrunn hadde Ernst, og var han rekruttert fra kriminelle eller dødsdømte?

Hva enn grunnen var for at Ernst ble henrettet, må det ha fått stor betydning for hans status, som nå gjorde ham til en dødsdømt kriminell. At han ble halshugget med øks, og ikke med sverd, viser også til en mer nedverdiggende måte å bli henrettet på.³³⁶ Han drev også med rakkerarbeid,³³⁷ som indikerer lav status. Selv om det er vanskelig å si noe sikkert om hans bakgrunn eller hva han gjorde for å bli henrettet, peker nærmest alle indikatorene på lav status. Hvis han ikke ble rekruttert blant dødsdømte, kan det imidlertid være at hans status ikke var

³³⁰ Se f.eks. Krogh, *Bødlens og Natmandens*.

³³¹ SAB. Bergen domkapittel protokoll nr. 2, 1624-1655. Også nevnt i Wiesener, Ms. 959/9, Skarprettere i Bergen.

³³² RA. Lr., Bergenhus len, 1655-56, pk. 130. RA. Sr., Bergen stiftamt, 1661, pk. 3.

³³³ Hofnagels optegnelser, s. 219.

³³⁴ RA. Br., Bergen, 1663-64, pk. 410.

³³⁵ Hofnagels optegnelser, s. 219.

³³⁶ Ljungström, *Skarprättare*, s. 75.

³³⁷ RA. Lr., Bergenhus len, 1656-57, pk. 133.

særlig lav før han gjorde den kriminelle handlingen som førte til hans dødsdom. Det som kan diskuteres i positiv retning, er honorarene han fikk. De er relativt like de Adam Kordt (1) fikk, men Ernst tok også en tur til Jæren og Dalane i 1657, hvor han fikk hele 33 riksdaler for en halshugging og hans mat og reise.³³⁸ Honorarene skiller seg ikke positivt ut fra det de andre skarpretterne fra Bergen fikk, men de er høyere enn det de andre skarpretterne i Bergenhus len fikk.³³⁹

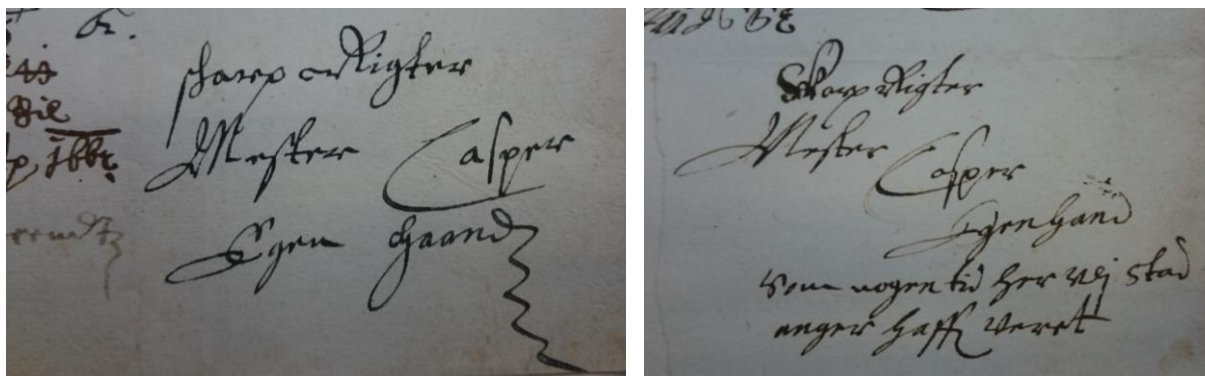
Den fjerde skarpretteren vi vet om i denne perioden er Casper Engel. Han ser ut til å ha vært skarpretter i Stavanger før han kom til Bergen. I sikt- og sakefallsregnskapet 1662 for Stavanger, ser vi at han sendte inn to klager til myndighetene om at de måtte reparere huset hans. Det var en skorstein som var falt ned slik at regnet kom inn i huset. Det ble for kaldt for han og hans familie på vinteren og det var så vidt han holdt livet i behold. Han truet dermed med å flytte andre steder om det ikke ble ordnet opp i, fordi han selv hadde for liten lønn til reparasjonen.³⁴⁰ I sikt- og sakefallsregnskapet 1663-1664 for Bergen, ble skarpretteren Casper Engel oppført i utgiftene med en halv årslønn. Det kan dermed se ut til at Casper gjorde alvor av sine trusler og reiste bort fra Stavanger og fikk jobb i Bergen. Man kan ikke si dette sikkert, men forklaringen blir ytterligere styrket da man får høre at skarpretteren i Bergen lå syk og døde i 1664. Det var da fogderiet Jæren og Dalane som sendte bud på ham, noe som betyr at det ikke var noen i Stavanger lenger.³⁴¹ Denne informasjonen har gitt oss noen indikatorer for status. Casper sa han slet økonomisk da han var skarpretter i Stavanger og at det fristet mer å jobbe i Bergen. Det er det gode muligheter for, men dette er Caspers egne ord som ble brukt i et brev hvor han prøvde å overtale borgermesteren om å få reparert huset hans. For at han ikke skulle dekke utgiften selv, ville det selvsagt være klokt å fortelle at man ikke hadde råd. Det kan uansett tenkes at inntekten økte da han fikk arbeid i Bergen, slik det forrige kapittelet gir et bilde av. Positivt for hans status, er at begge av hans klagebrev ser ut til å være skrevet av han selv. Han har med sikkerhet skrevet under selv, hvor det står oppført «Egen Haand» under hans signatur. Selve signaturen ser også fin ut, i motsetning til skarprettere andre steder, som det vil bli vist senere. Han kan derfor ha innehatt en viss kulturell status.

³³⁸ RA. Lr., Stavanger len, 1657-58, pk. 36.

³³⁹ Basert på alle regnskapene til Bergenhus len i referanselisten.

³⁴⁰ RA. Br., Stavanger, 1662, pk. 316. Det er kun fornavnet (Casper) som er oppført i regnskapet. Det er dog stor sannsynlighet for at det er snakk om den samme Casper, som ble skarpretter i Bergen.

³⁴¹ RA. Lr., Stavanger len, 1664, pk. 47.

Figur: 6³⁴²

Grunnen til at det kan argumenteres for at det var han selv som skrev selve brevene også, er at hans signatur ligner håndskriften i resten av brevet. Det var kun et fåtall av bybefolkningen på denne tiden som kunne skrive noe mer enn navnet sitt.³⁴³

Han ble skarpretter i perioden hvor skarpretterne i Bergen slutter med rakkerarbeidet. Det er ingen funn av hverken skarprettere eller nattmenn som utførte slikt arbeid i hans yrkesperiode. Derfor er det uvisst om han utførte slikt urent arbeid. På denne tiden foregikk det også flere forandringer i det administrative dansk-norske samfunnet og det er derfor mulig at Casper ble den første skarpretteren i Bergen som ble kongelig embetsmann, slik tilfelle ble flere andre steder ved innførelsen av eneveldet.³⁴⁴ Det blir derimot en rask antakelse å ta. Det er grunn til å anta at de tidligere lokale skarpretterne ikke automatisk ble embetsmenn ved innføringen av eneveldet. Som eksempel kan man nevne den dødsdømte tyven Bård Jacobsen, som fikk beholde livet mot å bli skarpretter i Trondheim. Dette var i 1659.³⁴⁵ Ville den kriminelle Bård automatisk bli utnevnt som kongelig embetsmann året etter ved innføringen av eneveldet? Det ville overrasket stort om svaret var noe annet enn «nei». To av Caspers forgjenger i Stavanger – Iver Rasmussen og Steffen Paulsen, ble også rekruttert blant kriminelle.³⁴⁶ Var Casper også det?

Den neste skarpretteren vi hører om er Adam Kordt (2). Han ble skarpretter i 1664 eller 1665 og sluttet i yrket en gang på 1680-tallet, kanskje til året han døde, i 1686.³⁴⁷ Med større sannsynlighet enn med Casper, kan man anta at Adam Kordt ble utnevnt som kongelig embetsmann. Etter Kongeloven av 1665 ble kongen satt over loven. Dette gjorde at kongen fikk benådningsrett. Senere, i 1735, skulle alle av overrettens dommer i alvorlige straffesaker, bli

³⁴² Begge er i: RA. Br., Stavanger, 1662, pk. 316.

³⁴³ Johannessen, *Den glemte skriften*, s. 35.

³⁴⁴ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 122-123.

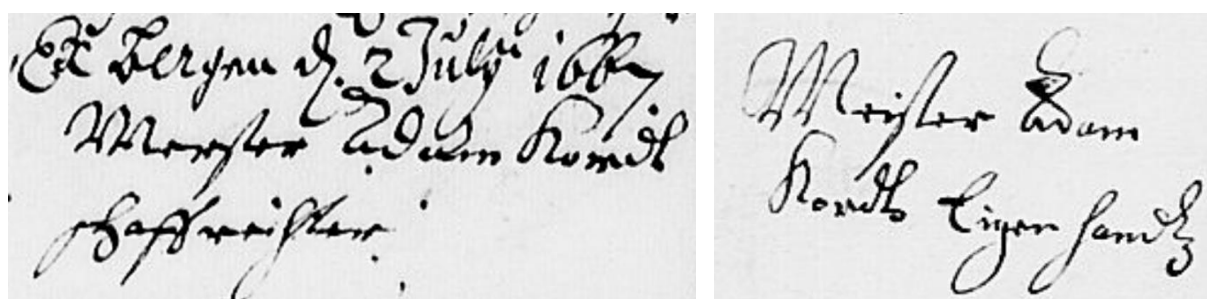
³⁴⁵ RA. Lr., Trondheim len, 1659-60, pk. 140.

³⁴⁶ RA. Lr., Stavanger len, 1653-54, pk. 35.

³⁴⁷ Se det siste vedlegget i oppgaven om når de enkelte personene var skarprettere.

konfirmert av kongen.³⁴⁸ Dette satt skarpretteren i en spesiell stilling, hvor han dermed utførte kongens egen vilje. Vi kan derimot ikke si med sikkerhet at han ble utnevnt som embetsmann. Dette kan ha vært den samme mannen som Adam Kordt (1) eller sønnen hans. Kordt (1) drev med rakkerarbeid og ble dømt til å rømme fra byen. Om dette var den samme personen eller om Kordt (1) var far til Kordt (2), var det uansett ikke positivt for Kordts (2) status å ha en far som måtte rømme fra byen.

Honorarene Kordt fikk, var høyere enn det de foregående skarpretterne i Bergen hadde fått. De var heller ikke noe lavere enn det etterfølgerne hans fikk.³⁴⁹ I hans virketid, fikk han også ansvaret for Stavanger amt, slik at skarprettertollen kan ha økt. Det ser derfor positivt ut for inntekten til denne skarpretteren, noe som indikerer høyere status. Han skrev selv under på sine kvitteringer, hvor det ser ut som han selv skrev hele kvitteringen også.

Figur: 7³⁵⁰

Selv om signaturen ikke er like fin som sin forgjengers, kan han i likhet med Casper ha innehatt en viss kulturell status. Da han døde ble han begravet på Korskirkegården og det ble ringt i alle klokkene.³⁵¹ Det kostet 2 riksdaler for å bli begravet på kirkegården og 5 eller 6 for å ringe i alle klokkene.³⁵² Det var noen som kunne betale for de minste klokkene, mens andre kunne betale for de store klokkene. Det var et lite mindretall som betalte for alle klokkene. De fleste betalte derimot ingenting for klokkene og fikk derfor ingen seremoni. Eksempelvis i 1732, for Domkirken, Korskirken og Nykirken, var det bare 35 av 529 begravede, som i det hele tatt betalte for ringing i klokkene.³⁵³ Man kan dermed se tydelige indikasjoner på Kordts tilhørighet i embetsstanden. Man må derimot ikke ta denne slutningen for hastig, fordi det betyr ikke nødvendigvis at han hadde høy status, men heller at han hadde nok penger for å betale for klokkene. Satt han av penger til begravelsen for å vise sin høye status ovenfor andre etter sin

³⁴⁸ Kongevold, K. (2014) *Utviklingen av benådningsinstituttet i norsk rett*. Masteroppgave, s. 15-16.

³⁴⁹ Basert på alle regnskapene til Bergenhus len, Bergen stiftamt, Stavanger amt og fogderegnskapene til fogderiene på Vestlandet i referanselisten.

³⁵⁰ RA. Sr., Bergenhus stiftamt, 1667, pk. 25. RA. Fr., Ryfylke, 1674-75, pk. 2845.

³⁵¹ SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1674-1688.

³⁵² Stensby, «Med Liigprædiken og fuld Ceremonie ...», s. 50-52.

³⁵³ Stensby, «Med Liigprædiken og fuld Ceremonie ...», s. 63-64.

død? Uansett hva som er svaret, peker begravelsen positivt for hans status. I følge Fossen spilte inntekten og formuen «en meget stor rolle» for hvilken sosiale posisjon innbyggerne i Bergen hadde.³⁵⁴ I 1686, samme år som han døde, bodde Kordt i Wesenbergsmuget 16, en bolig eid av Magistraten.³⁵⁵ Fossen påstår imidlertid at man ikke kan dele Bergen opp i utpregede områder for fattige eller rike på denne tiden.³⁵⁶ Det man kan si med sikkerhet derimot, er at boligen ikke var plassert i utkanten av byen slik forskningslitteraturen gir eksempler på at var tilfeller andre steder.³⁵⁷

Om hans bakgrunn og familieforhold, er det noe usikkerhet. Glenzdorf og Treichel lister opp to skarprettere som het Adam Kordt, hvor den ene arbeidet i Bergen.³⁵⁸ Denne boken fokuserer på tyske skarpretteres eller skarpretterfamiliers utbredelse. I følge dem ser det ut som at Adam Kordt kom fra Tyskland eller var av tyske aner, noe som navnet også indikerer. Som Matthiessen påpeker, at med en tysk bakgrunn «... afgang de Almuen en vis Respekt.»³⁵⁹

Informasjonen man får av Glenzdorf og Treichel kan derimot være problematisk, hvor de skriver at han var skarpretter rundt 1690, men da var han allerede død. De fører også opp at han hadde en datter med navn Dorothea, som senere giftet seg i Königsberg med skarpretteren i Thorn – Bartholomäus Untermann. Det kan være, men det er mer sannsynlig ut at Dorothea var datter av den andre Adam Kordt de lister opp, som selv var skarpretter i Königsberg.³⁶⁰ Kordt, som arbeidet i Bergen, hadde derimot en annen datter, som ikke Glenzdorf og Treichel lister opp. Hun het Barbra og ble født rundt 1658. Hun giftet seg med den neste skarpretteren i Bergen – Augustus Høcker, i 1702, begge i sitt andre ekteskap.³⁶¹ Var det slik at Barbra bar videre på den lave statusen til sin far, slik at hun nærmest «måtte ta til takke med» å gifte seg med skarpretteren? Som diskusjonen angående Høcker vil vise, ser det ikke slik ut. Den lave statusen hennes kan imidlertid antydes i dåpene til barnene hennes fra det første ekteskapet, hvor fadderne var høytstående personer.³⁶² Dette kan være et eksempel på en dåp som ingen ville være del av, slik at byens øvrigheter måtte stille opp. Denne antydningen må ikke overdrives og den kan være helt feil. Kordts etterfølgere i yrket ser ikke ut til å ha hatt lav status,

³⁵⁴ Fossen, *Bergen bys historie*, s. 501.

³⁵⁵ SAB. Grunnbok for Bergen 1686 og 1753-1781. Ersland og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url: <http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=23&adr2=29>

³⁵⁶ Fossen, *Bergen bys historie*, s. 502.

³⁵⁷ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 21.

³⁵⁸ Glenzdorf og Treichel, *Henker*, Erster Band, s. 472-473.

³⁵⁹ Matthiessen, *Bøddel og Galgefugl*, s. 133.

³⁶⁰ Glenzdorf og Treichel, *Henker*, Erster Band, s. 472-473. Glenzdorf, J. og Treichel, F. (1970) *Henker, Schinder und arme Sünder*, Zweiter Band, s. 194.

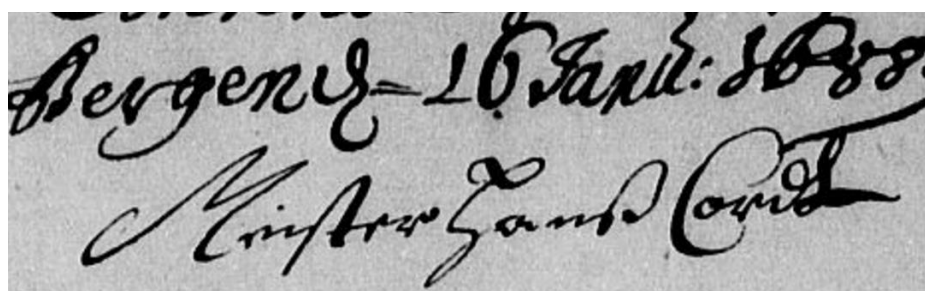
³⁶¹ SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1698-1747, 1731-1785.

³⁶² SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1688-1697. Barbra fikk minst to barn med Joannes Friis (usikkert hvilket yrke han hadde): Hans Adam ble døpt 15.04.1690 og Dorthe Maria 09.12.1692.

og de brukte også slike høytstående borgere som faddere til sine barn. En mulig forklaring kan være at skarpretterne selv var relativt høytstående personer på denne tiden som embetsmenn. Det kan derfor være at de hadde kontakt med andre høytstående personer i samfunnet som sa ja til å være faddere for deres barn. Dette kan ha sett bra ut for skarpretternes status. Det trenger imidlertid ikke å bety at de hadde nære sosiale bånd med disse høytstående fadderne. En annen mulighet er at Kordt hadde en relativt høy status i det offentlige rom, men at folks assosiasjoner med henrettelser, tortur og yrkets lave status i fortiden, gjorde at man ikke ville ha nære relasjoner med ham eller hans familie. Derfor måtte byens øvrighet stille opp som faddere. Det finnes indikasjoner på at Barbra faktisk *hadde* høy status. I 1702 saksøkte hun en kvinne og ble her oppført som «Madamme Barbra Kortz».³⁶³ Og da Barbra giftet seg i 1690 og igjen i 1702, ble de «copulert i Huset», noe man måtte betale ekstra for.³⁶⁴

Indikatorene om Adam Kordt (2) viser altså til høy status, hvor det ser ut som han tjente godt, hadde gode skrivekunnskaper, fikk en påkostet begravelse og var trolig blitt embetsmann.

Den neste skarpretteren – Hans Kordt, vet vi svært lite om. Man hører kun om han i 1688 da han henrettet i Sunnhordland og da han døde og ble begravet samme år.³⁶⁵ Da han hadde samme etternavn som sin forgjenger Adam Kordt, er det sannsynlig at de var i familie. Om det var sønn eller en annen familierelasjon er vanskeligere å si. Det har flere andre steder vært vanlig at yrket gikk i arv.³⁶⁶ Da han henrettet i Sunnhordland, fikk han 20 riksdaler for sitt arbeid. Det var et godt honorar for en henrettelse i et av de nærmest fogderiene. Han skrev også under med en pen håndskrift på sin kvittering.

Figur: 8³⁶⁷

I likhet med Adam Kordt, ble han også begravet på Korskirkegården og det ble ringt i alle klokkene i begravelsen.³⁶⁸ Denne sparsommelige informasjonen man får om Hans, gir

³⁶³ Dombok for byfogden i Bergen 1702.

³⁶⁴ SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1688-1697 og 1698-1747. Ut ifra stiftamtmannens kirkeregnskaper på 1700-tallet, ser man tydelig at det kostet mer å bli «copulert i huset».

³⁶⁵ RA. Sr., Bergen stiftamt, 1687, pk. 84. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1674-1688. Han ble begravet 13.05.1688.

³⁶⁶ F.eks. Hedenqvist, P. (2004) *Et rackarns liv – Bödlar, skarprättare og mästermän i Stockholm 1590-1920*. D-kurs i historia 80 poäng, kap. 2.2.1.

³⁶⁷ RA. Sr., Bergenhus stiftamt, 1687, pk. 84.

³⁶⁸ SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1674-1688.

likevel fem indikatorer for status, som alle peker i positiv retning: høyt honorar, pen håndskrift, en påkostet begravelse og var trolig embetsmann og av tyske aner.

Etterfølgeren til Hans var Augustus Høcker – skarpretter fra 1689 til 1721.³⁶⁹ Han flyttet fra Danmark, hvor hans far, farfar og bror alle hadde vært skarprettere i Aarhus.³⁷⁰ Det er derfor stor sannsynlighet for at han hadde trening i yrket før han kom til Bergen. Han giftet seg først i 1691 med Dorthe Rasmusdatter Kaas, men hun døde i 1702 og han giftet seg derfor enda en gang, denne gang med skarpretteren Adam Kordts datter – Barbro Adamsdatter Kordt.³⁷¹ Kaas var en adelsslekt og senere embetslekt i Danmark.³⁷² Hun er ikke funnet i databasen til nettsiden for Kaas-slekten, men det er altså muligheter for at hun kom fra en embetsfamilie. Hvis det var tilfelle, virker det lite sannsynlig at Høcker senere giftet seg med Barbra fordi de begge hadde lav status. I skiftet til Høcker ble det gjenfortalt noen av ordene han sa i dagene før han døde:

... Barbara Adamsdatter efftersom hun udj mange aar haver Leevit med hannem udj Et Christelig og Boelig ægteskab, og saaledis haver draget for hannem meegen møye, omhyggelighed og omsorg, saa og Bege søgt deris fællis Røtte og opkomste i alle muelige tillfælde ...³⁷³

Han la altså vekt på deres felles opphav. De hadde begge en nærhet til og røtter i skarpretterfamilier. Var det derfor de giftet seg med hverandre?

Høcker hadde en god årsinntekt. Kanskje var det derfor at han fikk en relativt overdådig begravelse på Domkirkegården, hvor det ble brukt 2 riksdaler for jorden, 6 for klokkene og 4 for lysene på alteret, 12 riksdaler til sammen. Dette er mer enn de aller fleste som ble begravet på denne tiden og er også mer enn det de tre følgende skarpretterne brukte på sine begravelser. Det er ikke opplyst om bruk av lys i noen av disse begravelsene.³⁷⁴ Før Høcker er imidlertid dette vanskelig å si, for man får ikke slik informasjon i kirkebøkene, men i stiftamtmannens kirkeregnskaper. Disse er ikke bevart fra 1600-tallet. At lysene kostet så mye, høres noe overraskende ut, men det er snakk om store kostbare vokslys. Stensby nevner eksempler på et par lys på 47 pund og et annet par som var 3½ alen lange.³⁷⁵ Han betalte også for å bli «copulert

³⁶⁹ Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 187-188.

³⁷⁰ Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 180.

³⁷¹ SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1688-1697, 1698-1747. Sollieds skifteavkrifter for Bergen 1675-1852, s. 1886.

³⁷² Slekten Kaas – med mur i våpenet. Url: <http://slektenkaas.com/>

³⁷³ Byfogd og byskriver i Bergen: Bergen skifterett, registreringsprotokoller, VI.A.a. 22., 1720-1722.

³⁷⁴ SAB. Stiftamtmanden i Bergen, rekneskapar for Domkirken 1706-1721, pk. 1737. SAB. Stiftamtmanden i Bergen, rekneskapar for Korskirken 1758-1766, pk. 1763. SAB. Stiftamtmanden i Bergen, rekneskapar for Nykirken 1792-1797, pk. 1782.

³⁷⁵ Stensby, «Med Liigprædiken og fuld Ceremonie ...», s. 54.

i huset» begge gangene han giftet seg.³⁷⁶ Skiftet etter ham viser også høye pengesummer. Boets inntekt var 1208 riksdaler, 3 mark og 15 skilling, men utgiftene var også høye på hele 998 riksdaler, 3 mark og 12 skilling.³⁷⁷ Hans etterfølger – Helmschläger, fikk blant annet over 60 riksdaler i resterende lønn. Han etterlot seg blant annet mye sølv i form av spenner, knapper, skjeer og lignende. Det var også en tysk bibel, fire kuer og en hest. Selv om ikke de var verdt stort, etterlot han seg også hele 25 bilder.³⁷⁸ Og i skiftet etter den første konen etterlot hun seg blant annet to gullringer.³⁷⁹ Økonomisk ser det derfor ut til at Høcker klarte seg godt. Det må påpekes at Høcker i 1705, 1706 og 1709 sendte inn klage til stiftamtmanden om at noen av fogdene ikke utbetalte hans skarprettertoll. Den ene gangen sies det at han var i «store pengevansker».³⁸⁰ Også i skiftet til Høcker hører vi om slike negative indikatorer for hans økonomi. Enken Barbra opplyste at hun kun eide de klærne som hun nå bar på.³⁸¹ Høckers inntekt og formue var høy, men at utgiftene også var så høye, kan tyde på at han faktisk har slitt økonomisk i perioder. Høcker var avhengig av skarprettertollen og presset stiftamtmanden til å ordne opp i saken. Kanskje var Barbra så fattig som hun ga uttrykk for, men en annen grunn virker mer troverdig. Under skiftet klagde Barbra over den tapte inntekten som Høcker ikke hadde fått fra byen siden 1699. Ved å stille opp med slitte klær i skiftet etter hennes avdøde ektemann, kunne det være at de lokale myndighetene ville gi henne noe av den tapte inntekten hun tilsynelatende trengte? Fire år senere sendte hun inn en offisiell klage og ønske om å få utbetalt denne tapte inntekten. Den ble ikke innvilget.³⁸²

Han bodde i Kong Oscars Gade 67. Hans nærmeste nabo skal ha vært Sr. Henrich Jensen Dichmeyer.³⁸³ Altså en nabo med høy status. Det er vanskelig å si noe om hans sosiale omkrets, fordi han døde arveløs og derfor kan man ikke bruke faddere som indikatorer.³⁸⁴ En viktig opplysning er imidlertid at han ikke selv opptrådte som fadder. Hvorfor ble han ikke det? Man ser ofte at personer med høy status opptrådte som faddere i dåp til personer med lavere status.³⁸⁵ Det må ha vært staselig å ha en høyaktet borger som fadder til en av sine barn. Det ser altså ut til at ingen ville ha Høcker som fadder, noe som peker negativt for hans status.

³⁷⁶ SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1688-1697 og 1698-1747.

³⁷⁷ Sollied og Sollied, Bergenske barteskjerere, s. 187.

³⁷⁸ Byfogd og byskriver i Bergen: Bergen skifterett, registreringsprotokoller, VI.A.a. 22., 1720-1722.

³⁷⁹ Sollieds samlinger, Skifter i Bergen 1675-1852, s. 1886.

³⁸⁰ Stiftamtmanden i Bergen, kopibok, a: 2: 29. september 1705 – 9. oktober 1706 og 12. februar 1707 – 31. desember 1707, s. 51-52 og a: 3: 2. januar 1708 – 5. juni 1710, s. 76.

³⁸¹ Byfogd og byskriver i Bergen: Bergen skifterett, registreringsprotokoller, VI.A.a. 22., 1720-1722.

³⁸² BAB. Magistratens resolusjonsbok, 1725-1731, C. f. 3.

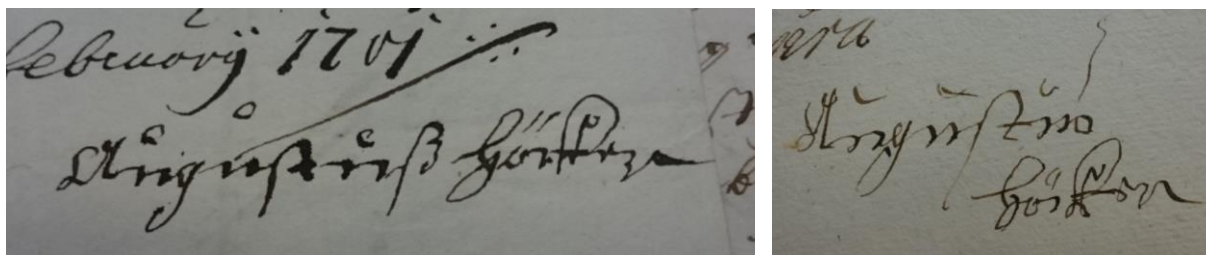
³⁸³ Mantall over Bergens bys innvånere 9. mai 1714. Wiesener, Bergens topografi, s. 91-92 og 100. Erslund og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url:

<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=18&adr2=104>

³⁸⁴ RA. Br., Bergen, 1727, pk. 423.

³⁸⁵ Det finnes det mange eksempler på i kirkebøkene.

Håndskriften hans var relativt fin. Det må imidlertid påpekes at skriveferdighetene til innbyggerne generelt ble bedre på denne tiden.³⁸⁶

Figur: 9³⁸⁷

Han drev med legevirkosomhet, men fikk ikke kongelig bevilgning på dette.³⁸⁸ Det er uansett en positiv indikator at folk var villig til å være i kontakt med ham. Totalt er det dermed mange positive indikatorer angående Høckers status. At han ikke opptrådte som fadder, peker dog negativt på hans status.

Den siste skarpretteren i denne perioden var Johan Henrich Helmschläger. Han kom fra en skarpretterslekt i Tyskland, hvor han senest flyttet til Bergen i 1717. Da ble han Høckers lærling.³⁸⁹ Han tok over embetet etter Høckers død i 1721 og holdt stillingen til hans død i 1760.³⁹⁰ Han giftet seg første gang i 1719 med Elisabeth Reff. Helberg påstår at hun var datteren av en av de tidligere skarpretterne i Bergen, men dette stemmer ikke.³⁹¹ Sollied setter Elisabeth opp som datteren til skipperen Ole Reff og Dorothea Lammers.³⁹² Hun var altså ikke fra en skarpretterfamilie, men en familie med relativt høy status. Etter at Elisabeth døde i 1753, fikk han en ny kone – Else Kristine Hansdatter. De fikk barnet Anna Dorothea sammen. Dette barnet giftet seg senere med murmesteren Henrich Berg.³⁹³ Dette er altså indikatorer som peker på at han og hans datter ikke ble ansett som uærlige. Snorrason og Glenzdorf og Treichel setter imidlertid opp to døtre til som Helmschläger fikk i 1720-årene. Glenzdorf og Treichel mener at den ene av disse giftet seg med to skarprettere i København. Denne informasjonen er derimot svært usikker, fordi det ikke er gjort noen funn av flere barn til Helmschläger i kirkebøkene,

³⁸⁶ Johannessen, *Den glemte skriften*, s. 36.

³⁸⁷ RA. Br., Bergen, 1700, pk. 413. Den neste er det noe usikkerhet rundt akkurat hvilket regnskap har hørt til, da det ikke ble notert under turen til Riksarkivet i Oslo. Det er uansett i et av følgende regnskap, hvor det er funnet kvitteringer Augustus Høcker har skrevet under på: RA. Sr., Bergenhus stiftamt, 1689, pk. 89, 1690, pk. 92. RA. Fr., Jæren og Dalane, 1697, pk. 2729. RA. Fr., Sunnfjord og Nordfjord, 1698, pk. 3423. RA. Fr., Sogn, 1700, pk. 3311.

³⁸⁸ Sollied og Sollied, *Bergenske barteskjerere*, s. 187.

³⁸⁹ Glenzdorf og Treichel, *Henker, Schinder*, Erster Band, s. 400-401. Se også biografien om Helmschläger i tillegg. Sollied og Sollied, *Bergenske barteskjerere*, s. 173. RA. Br., Stavanger, 1717, pk. 318.

³⁹⁰ Sollied og Sollied, *Bergenske barteskjerere*, s. 175 og 177.

³⁹¹ SAB. Mb. Korskirken prestegjeld, 1698-1747. Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 74-75.

³⁹² Sollied og Sollied, *Bergenske barteskjerere*, s. 177.

³⁹³ Sollied og Sollied, *Bergenske barteskjerere*, s. 177. SAB. Stiftamtmanden i Bergen, rekneskapar for Korskirken 1753, pk. 1762.

men også at han kun ble oppført med overnevnte Anna Dorothea som eneste arving ved hans død i 1760. Datteren som skal ha giftet seg med skarpretterne i København døde ikke før 1801 og skulle trolig vært nevnt i skiftet til Helmschläger om hun faktisk var datteren hans. Helmschläger var ikke selv fadder, men hans kone Elisabeth er to ganger oppført. Den ene gangen er det usikkert hva farens yrke var, men i den andre er faren oppført som sverdfeier,³⁹⁴ altså en håndverker. Dette peker ikke på høy status, men det er også en fadder med ærestittelen «Hr.» som opptrer som fadder her. Man kan derfor ikke antyde at dette ga lav status for Elisabeth og hennes mann Helmschläger. At ikke Helmschläger selv opptrådte som fadder, peker dog negativt for hans status.

De indikatorene som virkelig setter ham i en særstilling, er hans legevirkksomhet og folkene som anbefaler ham som lege, hvordan han til tider er blitt oppført i offentlige protokoller, samt hans signatur. Han klarte å få kongelig bevilgning til å drive med legevirkksomhet og dette gjorde han ved hjelp av anbefalinger fra en fogd, en kontrollør og selveste biskopen.³⁹⁵ Ville slike høytstående personer anbefale en uærlig skarpretter fra 1500-tallet? Sannsynligvis ikke. Hadde Helmschläger klart å tilegne seg en høy status i samfunnet nå? Det ser faktisk slik ut, hvis man ser på hvordan han ble oppført i protokoller. Eek-Larsen påpeker at han har vært oppført med ærestittelen Sr. (Seigneur) foran navnet sitt. Han nevner også at han gjorde en eiendomshandel med «høyædle og velbyrdige fru Maria Dorothe Salig Justitz Raad og General-Toldforvalter Flors Efterleverske», som kjøpte huset av han og flyttet selv inn i det.³⁹⁶ Hvilket hus det var er usikkert. Han skal ha kjøpt huset av Høcker i 1721 og Wiesener påstår han eide boligen til han døde i 1760.³⁹⁷ På 1750-tallet ser vi derimot at han bodde ved Klosteret.³⁹⁸ Dette gir skikkelige indikasjoner på Helmschlägers høye status. Håndskriften hans er også langt flottere enn noen av de tidligere skarpretterne. Den har også utviklet seg i positiv retning, hvor den første signaturen er fra 1720 og den siste fra 1735.

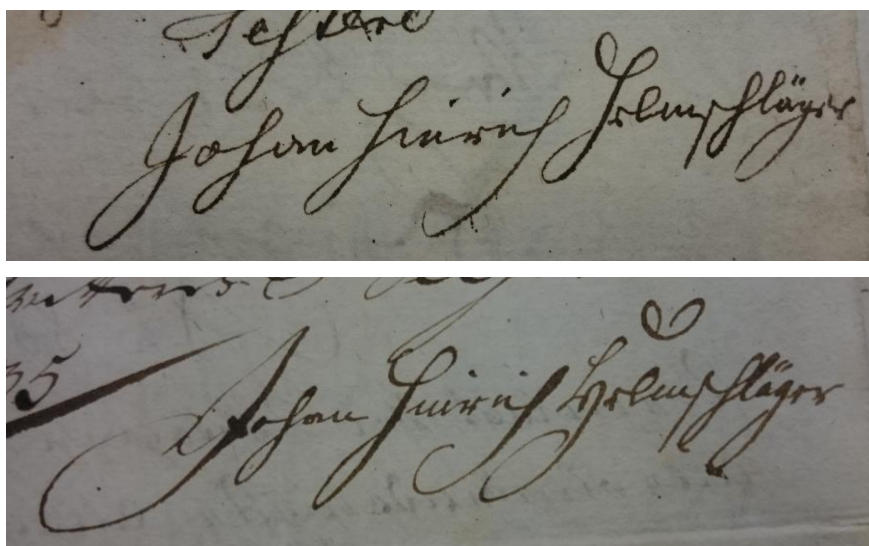
³⁹⁴ SAB. MB., Nykirken prestegjeld, 1717-1764. SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1733-1750. Dåpene var henholdsvis 27.10.1733 og 20.11.1739.

³⁹⁵ Scharffenberg, Skarpretteren som Kirurg, s. 169-176.

³⁹⁶ Eek-Larsen, Bøddelen og hans uærlighet, s. 108.

³⁹⁷ Wiesener, Bergens topografi, s. 100. ASUIB. Wiesener, Ms. 959/9, Skarprettere i Bergen.

³⁹⁸ Grunnbok for Bergen 1753-1781. Erslund og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url: <http://solhatt.uib.no/website/bergisv2/viewer.htm>

Figur: 10³⁹⁹

Derfor kan man stusse på hvorfor han fikk bevilgning på gratis vielse og hans relativt beskjedne begravelse. I begravelsen ble det «kun» ringet i de små klokkene for han og hans to koner.⁴⁰⁰ Det må påpekes at dette ikke var noe dårligere enn det som var normalt på denne tiden, men det var altså mindre staselig enn de tre foregående skarpretternes begravelser. Og da han giftet seg for andre gang, fikk han bevilgning på gratis «copulation i huset».⁴⁰¹ Kanskje han innehadde en høy status, men at økonomien ikke var den beste? Man hører at han hadde økonomiske konflikter med to av sine geseller i starten av 1750-tallet. Eksempelvis oppkrevde gesellen hans Mads With skarprettertollen i byen og i Sandviken på egenhånd og beholdt den for seg selv. Det ser derimot ikke ut til at han slet med økonomien, fordi i skiftet hans opplyses det at han hadde en formue på hele 628 riksdaler, 3 mark og 8 og en tredjedels skilling, etter at utgiftene var trukket fra.⁴⁰² Kanskje han ikke hadde behov for å vise seg frem med en prektig begravelse, slik hans forgjengere ønsket? Det gir fortsatt ikke en tilfredsstillende forklaring på at han fikk bevilgning på gratis «copulation i huset». Hvorfor fikk han det?

Ved datterens dåp ser man at flere av fadderne ble oppført med ærestitler til deres eget navn.⁴⁰³ Dette kan tyde på at han hadde så lav status at ikke resten av befolkningen ville stille opp som faddere. Ut ifra de positive indikatorene som allerede er vist angående Helmschläger, virker derimot denne tolkningen feilaktig. Hvorfor var det da faddere i dåpen som var oppført med ærestitlene «Sr.» og «Jomfru»? Det finnes minst to mulige forklaringer. Helberg møter på den samme utfordringen angående skarpretterne i Trondheim på 1700-tallet. Eksempelvis med skarpretteren Øhlstein, som var nevø til Helmschläger, mener han at det ikke fantes så sterke

³⁹⁹ RA. Br., Bergen, 1720, pk. 419, 1735, pk. 428.

⁴⁰⁰ SAB. Stiftamtmanden i Bergen, rekneskapar for Korskirken, 1753 og 1755, pk. 1762, 1760, pk. 1763.

⁴⁰¹ ASUIB. Wiesener, Ms. 959/9, Skarprettere i Bergen.

⁴⁰² Sollied og Sollied, Bergenske barteskjerere, s. 177.

⁴⁰³ SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1751-1789. Dåpen: 29.09.1754.

fordommer mot skarpretterne på denne tiden, grunnet de andre positive indikatorene han har funnet. Hans forklaring er derfor at Øhlstein «rett og slett var snobbete og overivrig etter å få demonstrert at samfunnstoppene aksepterte ham».⁴⁰⁴ Skarpretterne ville altså vise seg for andre med sine flotte høytstående faddere. Den andre forklaringen kan ligge i at Helmschläger faktisk hadde opparbeidet seg en slik status at han hadde sosiale forhold til de høytstående fadderne. Dette høres overraskende ut med tanke på skarpretternes historie på bunnen av samfunnet, men tanken styrkes av at Helmschläger selv bar et «Sr.» foran navnet sitt. Som vi skal se i neste kapittel, hvor det sammenlignes med andre skarprettere i Norge, var det en skarpretter som stod enda høyere på den sosiale rangstigen enn Helmschläger i samfunnet på denne tiden og her ser det utvilsomt ut som at fadderne ikke var valgt på grunnlag av fordommer og overtro.

3.5.2 Regionale og nasjonale forskjeller

Rekrutteringen og bakgrunnen til skarpretterne er en av de sterkeste indikatorene for status. Selv om det i tilfeller kan være vanskelig å få informasjon om, finnes det flere eksempler i Norge på at skarprettere ble rekruttert blant kriminelle og dødsdømte. På 1600-tallet var det minst to skarprettere i Trondheim len som hadde en kriminell bakgrunn. Ytterligere to ble straffet etter kriminelle handlinger da de allerede var skarprettere. Kanskje var de også rekruttert blant kriminelle. I 1638 fikk tyven Ingebret Olsen beholde livet imot at han ble avskåret begge ørene, for deretter å bli skarpretter i «Søelenene». I 1659 ble tyven Bård Jacobsen dømt til galge og gren, men fikk heller bli skarpretter i Trondheim. Bård måtte dermed skjære av øret på seg selv med kniv.⁴⁰⁵ Her var det altså personer som fikk valget mellom skarpretteryrket og døden, og da man valgte skarpretteryrket ble man vanæret på livet med å miste ett eller begge ørene. Når mennene allerede var kriminelle hadde de lav status. Da de så ble skarprettere, gjorde det også sitt til at yrket i seg selv ble enda lavere ansett. Man har flere eksempler på en slik rekruttering andre steder: tyvene Iver Rasmussen (1633) og Steffen Paulsen (1653) i Stavanger, en fengslet person i Indre Sogn (1662), en tyv på Sunnmøre (1670-tallet) og tyven Tor Olsen i Vardøhus len (1662).⁴⁰⁶ Selv om det kan ha forekommet i Bergen også, hører vi ikke om dette i kildene. Den eneste skarpretteren kildene gir slike negative indikasjoner på, er Ernst, som selv ble henrettet 1662. Hvis denne praksisen ikke forekom i Bergen i denne perioden, ville det i tilfelle peke i positiv retning for yrkets anseelse i motsetning til flere andre steder. Man får også se den

⁴⁰⁴ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 331.

⁴⁰⁵ RA. Lr., Trondheim len, 1638-39, pk. 62, 1641-42, pk. 70, 1659-60, pk. 140.

⁴⁰⁶ Sandmo, *Voldssamfunnets undergang*, s. 172. RA. Lr., Stavanger len, 1653-54, pk. 35. RA. Sr., Bergen stiftamt, 1662, pk. 6. SAB. Bergen domkapittels protokoll IV, 1667-1675. Hagen, R. B. (2015) *Ved porten til helvete. Trolldomsprosessene i Finnmark*, s. 175.

lave statusen til skarpretteren Bård da han fikk seg en kone. Året etter at han ble skarpretter, ble Giøde Nilsdatter dømt til kaken i Namdalen fogderi for å ha ligget med tre forskjellige menn. Giøde blir derimot benådet imot at hun ektet skarpretteren.⁴⁰⁷

Angående signaturen til skarprettere fra de nærliggende fogderiene, ser vi også store forskjeller. Her brukte nærmest alle bumerke sitt, trolig fordi de ikke selv kunne skrive. Det antas at det ikke var skarpretterne som skrev navnet ved siden av bumerkene.

Figur: 11⁴⁰⁸

Alle bumerkene er fra skarprettere som holdt til på Sunnmøre og antakelig Romsdal, mens Jørgen Rasmussen holdt til i Stavanger. Alle er fra slutten av 1600-tallet eller helt i begynnelsen av 1700-tallet. I 1681 og 1682 hører vi at fogden selv måtte ordne kvittering for skarpretteren Jon i Nordfjord, fordi «Mester Manden Sielf ej Kunde Lesse och schrifue».⁴⁰⁹ Også her skiller fogderiene seg ut fra byen Bergen. Alle skarpretterne i Bergen hadde en relativt pen håndskrift fra og med Casper Engel. Kanskje også før dette, men det gir ikke kildene svar på. Den kulturelle statusen til de bergenske skarpretterne overgikk dermed de andre regionale skarp-

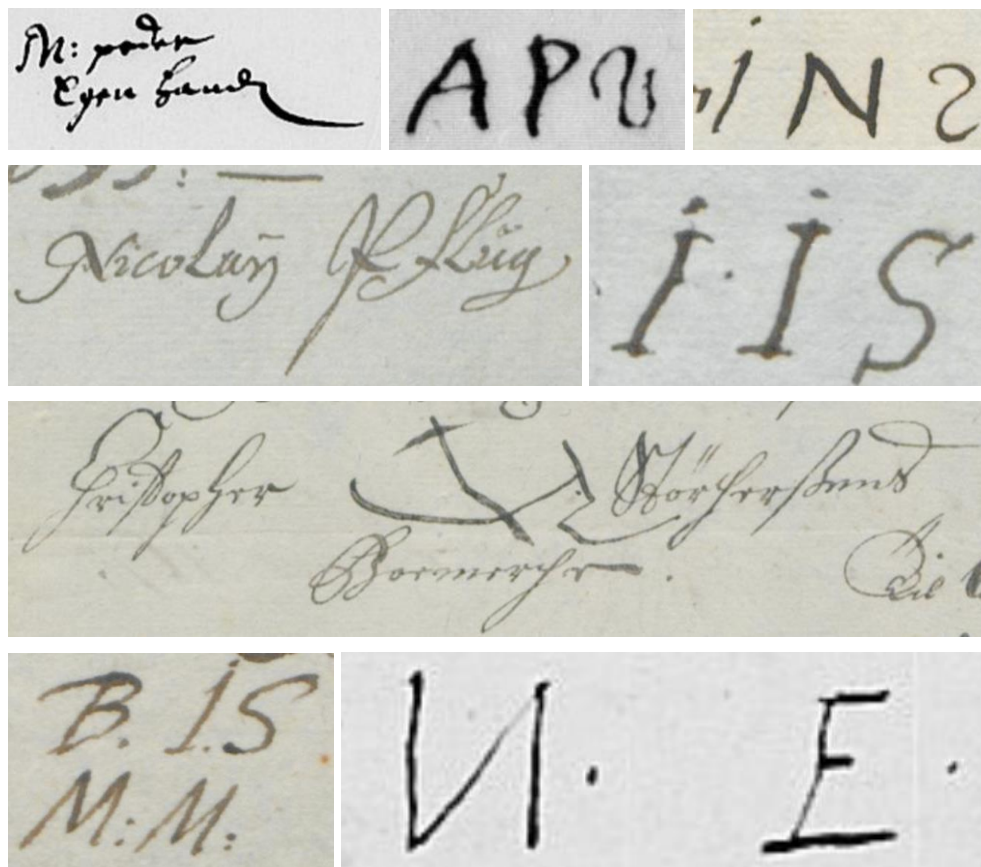
⁴⁰⁷ RA. Lr., Trondheim len, 1660-61, pk. 144. Det nevnes ikke at dette var Bård Jacobsen, men det var han som var skarpretter i Trondheim på den tiden.

⁴⁰⁸ RA. Fr., Romsdal, 1697, pk. 3653, 1705, pk. 3656. RA. Fr., Jæren og Dalane, 1686-89, pk. 2726. RA. Sr., Sunnmøre, 1687, pk. 85, 1690, pk. 93.

⁴⁰⁹ RA. Sr., Bergen stiftamt, 1681, pk. 60, 1682, pk. 63.

retterne. Selv om dette peker positivt for skarpretterne i Bergen, må man ikke overdrive forskjellene, fordi det var langt vanligere å kunne lese og skrive i byene enn på bygda. Eksempelvis var det fem skoler i Bergen rundt 1650, hvor man kunne lære å lese og skrive.⁴¹⁰ Det er også grunn til å tro at skarpretterne i fogderiene ikke ble utnevnt av kongen som embetsmenn, men var lokale lavtstående personer. Ville de overnevnte skarpretterne med kriminell bakgrunn bli utnevnt som kongelig embetsmann? Sannsynlighet ikke.

Andre steder i Norge ser vi også signaturer av varierende kvalitet. De fire første er av skarpretterne Peder, Anders Pedersen, Jørgen Nilsen og Nicolai Flüg. I kronologisk rekkefølge var alle skarprettere i Christiania. Den femte tilhørte Jacob Jensen.⁴¹¹ Den sjette er bumerket til Christoffer Størchersen (Lofoten) og de to nederste er av Bård Jacobsen (Trondheim) og Nils Engebretsen (Christiansand). Alle er fra siste halvdel av 1600-tallet.

Figur: 12⁴¹²

⁴¹⁰ Johannessen, *Den glemte skriften*, s. 35.

⁴¹¹ Det er usikkert hvor Jacob Jensen var skarpretter. Denne kvitteringen skrev han under på i Telemark. Det er mulig at han ble hentet fra Tønsberg eller Skien. En annen mulighet er at det ble skrevet feil navn på kvitteringen og at det var Jacob Jostsen fra Christiania.

⁴¹² RA. Lr., Tønsberg len, 1650-51, pk. 29. RA. Sr., Akershus stiftamt, 1668, pk. 49. RA. Fr., Øvre og Nedre Telemark, 1680-84, pk. 2081 og 1687, pk. 2088. RA. Fr., Hedmark, 1694, pk. 1035. RA. Fr., Vesterålen, Andenes og Lofoten, 1695, pk. 4677. RA. Fr., Mandal, 1664, pk. 2537. RA. Fr., Fosen, 1693, pk. 3849. Det må legges til at utvalget av signaturer er valgt for å få frem de dårlige skriveferdighetene til disse skarpretterne. Det er gjort funn av kvitteringer hvor Engebretsen og Nilsen også skriver bokstavene riktig vei.

Det var altså vanlig for flere å skrive under med initialene sine. Dette ser derimot ut til å ha vært vanskelig nok for flere. Bokstavene «N» og «S» er blitt speilvendt. Det store unntaket her er Nicolai Flüg. Som vi skal se nedefor, peker de andre indikatorene for ham også mot høy status. Overgangen fra Jørgen Nilsen (som rømte til Sverige i 1691)⁴¹³ til Nicolai Flüg er et godt visuelt bilde for når det kom et brudd i yrket i Christiania. Foruten Flüg, kommer imidlertid skarpretterne fra Bergen godt ut i denne sammenligningen også. Igjen er det viktig ikke å ta hver indikator for å være bestemmende for status. Det er flere «motsetninger» i disse indikatorene. Ta for eksempel Nils Engebretsen. Han hadde en lite imponerende signatur, han utførte rakkerarbeid og i 1670 ble han selv henrettet for å ha voldtatt ei ung jente.⁴¹⁴ Det var imidlertid Engebretsen som hadde de høyeste registrerte honorarene for henrettelser av alle.

Angående rakkerarbeid, inntekt og legevirkosomhet er det blitt diskutert nok i kapitlene 3.3.3, 3.4.3 og 3.3.4, men også her kommer skarpretterne i Bergen godt ut, særlig angående inntekten og legevirkosomheten. Det er også verdt å nevne at det ser ut som at de innvandrede skarpretterne holdt til i de større byene i Norge og at det var et fenomen knyttet til 1700-tallet. Det er kun i Bergen, Trondheim, Christiania og Christiansand, hvor man ser utpregede tyske navn. Av alle de andre registrerte navnene på skarprettere i Norge, er dette tilsynelatende norske skarprettere. Det må derimot påpekes at det på mesteparten av 1700-tallet ikke var skarprettere andre steder enn i disse byene og i Nord-Norge. Bergen skiller seg imidlertid ut her, hvor vi ser tyske navn allerede fra 1647, da Adam Kordt (1) var skarpretter. I de andre byene forekom dette senere.⁴¹⁵ Bergen kan ha vært tidlig ute på dette området av grunner tilknyttet yrkets anseelse og viktigheten av å ha en god skarpretter. Det er dog nærliggende å tenke at dette forekom grunnet Bergens nære tilknytning til tyske byer og den allerede høye tyske befolkningen i byen.⁴¹⁶

Helmschläger kan ha vært en av de skarpretterne som klarte å klatre mest på den sosiale rangstigen i Norge i denne perioden. I Christiansand ser det derimot ut som om Johannes Niemand, skarpretter på 1730- og 1740-tallet, var enda noe høyere på den sosiale rangstigen. I kirkebøkene ble han oppført med ærestittelen «Monsieur» og han giftet seg med den «gudfrychtige og dydElskende Mademoiselle» Karn Clausdatter Vendelboe. I dåpene til barnene deres, er det blant annet oppført en rådmann, en byfogd, en «Stads Capitain» og den «Velærværdig Hr. stifts Proust Mag. Jens Christian».⁴¹⁷ Da ekteparet bar slike ærestitler, kan

⁴¹³ RA. Fr., Hedmark, 1692, pk. 1031.

⁴¹⁴ Sjødal, Dødsstraffen, s. 38.

⁴¹⁵ Se tabellen over skarprettere i Norge i vedlegget.

⁴¹⁶ Fossen, *Bergen bys historie*, s. 94.

⁴¹⁷ SAK. Mb., Kristiansand prestegjeld, 1734-1793.

ikke de høyaktede personene ha stått fram som faddere grunnet fordommer mot skarpretteren. Her ser det virkelig ut som skarpretteren hørte til i dette sosiale sjiktet. Kan det være at Helmschläger også gjorde det da? Også i Christiania og Trondheim ser vi skarprettere som ser ut til å ha klart seg svært godt i samfunnet. Nicolai Flüg, skarpretter i Christiania på 1690-tallet, drev med legevirkosomhet, hadde en flott signatur og bodde i en bygård i Kongens gate 5., som var taksert til hele 1 400 riksdaler. Lagmannen flyttet inn i samme bygg noen år senere. I skiftet hans viser det seg at en kontrafeier hadde fått malt portretter av han og hans familie, samt at det arbeidet en billedhugger for ham.⁴¹⁸ Angående skarpretterne i Trondheim, konkluderer Helberg med at alle de fem skarpretterne han diskuterer, tilhørte det sosiale mellomsjiktet og kanskje også i øvre del av mellomsjiktet. Viktig er det også å påpeke, at han mener skarpretterne *ikke* hadde en gradvis økning i status utover 1700-tallet. Det hadde med den enkelte skarpretteren å gjøre. Det var Johan Gottlieb Heintze, skarpretter 1729-1737, som rangerte høyest av dem alle. Altså den andre skarpretteren i rekken av i alt fem han diskuterer. I skiftet etter ham, er det oppført hele 69 bøker. Helberg mener dette var en av de største boksamlingene til en ikke-geistlig i Trondheim på denne tiden. Det fantes også en fiolin etter ham.⁴¹⁹ Det er dog grunn til å anta at overgangen fra tjenestemann til embetsmann i Trondheim forekom langt senere enn i Bergen. Tyven Bård Jacobsen, som måtte skjære av seg det ene øret i 1659, var skarpretter helt fram til 1719.⁴²⁰ Man kan derfor anta at skarpretterne i Trondheim ikke ble embetsmenn før Fliegenring i 1720.⁴²¹ Det er ikke funnet mange opplysninger om skarpretterne i Nord-Norge, men Christen Bruun Hansen, skarpretter på Helgeland 1690-1716, var sønn av lensmannen i Vefsn. Og hans etterfølger – Rasmus Ingebrigtsen, drev med legevirkosomhet.⁴²² Disse indikatorene peker positivt for deres status.

3.5.3 Delkonklusjon

Det er langt vanskeligere å komme med en delkonklusjon om skarpretternes status enn med de foregående hovedpunktene i oppgaven. Kildene gir likevel noen indikasjoner som gjør at man kan prøve å tolke hvilken status de hadde. Da vi nå har sett hvilke indikatorer som finnes om hver enkelt skarpretter, vil det nå være nyttig å kategorisere indikatorene for å se hvilken utvikling det har vært i dem.

⁴¹⁸ Berg, Litt som skarpretterne, s. 143-144.

⁴¹⁹ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 61, 285-286, 311-312.

⁴²⁰ Sørnes, *Bøddel*, s. 59.

⁴²¹ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 61.

⁴²² Jakobsen, *Alstahaug Kanikgjeld*, s. 132.

Hvis man begynner med den politiske indikatoren, er det grunnlag for å påstå at skarpretterne før 1665 var tjenestemenn og skarpretterne fra og med Adam Kordt (2) ble utnevnt som kongelige embetsmenn. Man kan derfor anta at Kordt (2) og hans etterfølgere hadde høyere status enn sine forgjengere.

De sosiale indikatorene er de vanskeligste å tolke. Helmschlägers barn og barnene til Barbra Kordt hadde høyaktede personer som faddere. Det er usikkerhet rundt hvorfor det var slik. Det er lite sannsynlig at de fikk slike høyaktede personer som faddere, fordi de hadde lav status. Helmschläger var embetsmann og bar selv ærestittelen «Sr.». Hvis de hadde muligheten for å få høytstående faddere i dåpen deres, var dette sannsynligvis foretrukket. Det blir derfor et positivt tegn for deres status. En annen indikator vi får, er at ingen av skarpretterne i denne perioden er funnet som faddere til andre barn. Dette er viktig. Det kan være tilfeldigheter, men det tyder også på at ingen ville ha dem som faddere. Dette er en sterk indikator, ikke nødvendigvis for lav status, men at det fantes fordommer mot en mann i et slikt yrke. Som embetsmann hadde de høy status, men av alle embetsmennene kan skarpretteren ha stått i en særstilling. Resten av samfunnet hadde antakelig et ambivalent forhold til skarpretterne på slutten av 1600-tallet og utover. De var embetsmenn, men de utførte tortur og henrettelser. Yrkets forhistorie kan heller ikke ha vært positivt, hvor kriminelle ble satt i stillingen.

Kordts (1) ekteskap var svært dårlig og må ha pekt negativt på hans status. Høckers to ekteskap og Helmschläger to ekteskap peker derimot positivt for deres status. De giftet seg ikke med personer med utpreget lav status. Høcker kan faktisk ha giftet seg med en kvinne fra en embetsfamilie – Kaas.

Skarpretternes bosted fra og med Kordt (2), viser at de ikke bodde i utkanten av byen. Vi vet at Høckers nærmest nabo ble oppført med ærestittelen «Sr.» og Helmschläger tok over denne boligen etter hans død. Ut ifra disse opplysningene peker skarpretternes bosted positivt for deres status.

De kulturelle indikatorene er mindre vanskelig å tolke. Skarpretterne sluttet med rakkerarbeidet rundt 1660, kanskje som følge av overgangen fra tjenestemann til kongelig embetsmann. Dette har trolig betydd mye for yrkets anseelse. Igjen kan det være vanskelig å plassere Casper i riktig kategori, fordi han var skarpretter i perioden hvor overgangen fra tjenestemann til embetsmann fant sted. Det er også verdt å nevne yrkeskombinasjonen til Kordt (1) som drev med rakkerarbeid og legevirksomhet. Derfor kan man stille seg spørsmålet om hvor uærlig rakkerarbeidet faktisk var?

Det ser ikke ut til at skarpretterne ble rekruttert blant kriminelle, men det er vanskelig å si ut ifra kildematerialet. Hvis det stemmer, peker det i tilfelle positivt for yrkets anseelse i hele

perioden. Den eneste det gis slike indikasjoner på er Ernst, som selv ble henrettet. Vi vet imidlertid ikke noe om hans fortid. Adam Kordt (1), Adam Kordt (2), Hans Kordt, Høcker og Helmschläger var antakelig alle av tysk avstamning. Det kan også tyde på at alle hadde trening i yrket før de ble satt i stillingen. Det ville i tilfelle være positivt for deres status.

Skriveferdighetene før Casper vet vi ikke noe om. Fra og med Casper ser vi imidlertid at alle skarpretterne hadde en pen håndskrift, særlig Helmschläger, og det er grunn til å påstå at alle hadde gode skrive- og leseferdigheter.

Angående begravelser, skiller Adam Kordt, Hans Kordt og Høcker seg relativt kraftig ut. Det gis her inntrykk av at de tilhørte byens høyaktede personer. Det kan dog tenkes at dette ble gjort ut ifra et økonomisk grunnlag og ønske om å vise seg som høyere æret, selv etter ens død. Viktig er det også å påpeke at den «ukjente» skarpretteren som døde i 1636 også fikk en verdig begravelse på Korskirkegården.

Den siste indikatoren, er den økonomiske. Det er stor usikkerhet rundt hvor mye skarpretterne Kordt (1), Ernst og Casper tjente i året, men det er grunn til å tro at de ikke slet økonomisk. Fra og med Kordt (2) ser det imidlertid ut til at skarpretterne kan ha vært økonomisk velstående.

Yrkesutøvernes status i Bergen økte antakelig gjennom hele perioden, kanskje foruten Ernst som ble henrettet. Han og Kordt (1) må begge ha utført kriminelle handlinger. Det gis ikke slike indikatorer rundt Casper, men at han kom fra Stavanger gir ikke positive indikatorer. Der var to av hans forgjenger rekruttert blant kriminelle. Kanskje var det også tilfelle med Casper. Det store bruddet kom antakelig med Kordt (2), hvor de kommende skarpretterne ble embetsmenn. Denne utviklingen bærer store likheter med den generelle tanken i forskningslitteraturen, hvor det kom et brudd ved innføringen av eneveldet.

Den regionale sammenligningen viser at skarpretternes status i Bergen overgikk skarpretterne i fogderiene på alle punkter. Utover 1700-tallet blir sammenligningen derimot umulig, fordi skarpretterne i fogderiene forsvinner på denne tiden. Den nasjonale sammenligningen viser også at skarpretterne i Bergen hadde en relativt høy status. Inntekten var høy, de hadde gode lese- og skrivekunnskaper, begravelsene var staselige og legevirkosomhet var utbredt. Helmschläger hadde antakelig høyest status i Bergen, men hadde sine likemenn eller overmenn andre steder i Norge. Johannes Niemand i Christiansand og Nicolai Flüg i Christiania, skiller seg relativt kraftig ut. I Trondheim var de antakelig sent ute med overgangen fra tjenestemenn til embetsmenn, men fra 1720 ser de ut til å ha klart seg godt i samfunnet.⁴²³

⁴²³ Med tanke på sosial status. Det finnes imidlertid hendelser som også gjør dette bilde mer komplisert. Mathias Fliegenring, skarpretter i Trondheim 1720-1728, drap sin egen toårige datter og havnet derfor i fengsel. Se:

Særlig er Johan Gottlieb Heintze verdt å nevne. Dette bekrefter det som ble diskutert i innledningen i dette kapitlet. Yrkets status har vært i utvikling gjennom årene, men personen i yrket har kunne gjort mye for seg selv og sin egen anseelse. Det kan derfor tenkes at visse skarprettere førte yrket i retninger som ble forskjellige fra by til by.

Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 63. Før denne hendelsen kan man derimot se en økning i status i forhold til den tidligere tyven Bård Jacobsen, som var skarpretter der og døde i 1719.

4. Skarpretteryrket i perioden 1760-1868

Før diskusjonen i dette kapittelet vil begynne, er det viktig å påpeke at skarpretteryrket forandret seg stort i de kommende årene. Da tenkes det ikke nødvendigvis på arbeidsområde, arbeidsoppgaver, inntekt og status, men følgene av opplysningstiden. Det var nå langt færre henrettelser enn tidligere og derfor mindre å gjøre som skarpretter.

4.1 Skarpretterne

Navn	Periode
Johan Philip Giørtler	1759/60 – 1765 ⁴²⁴
Christian Mühlhausen	1765 – 1793 ⁴²⁵
Johannes Mühlhausen	1793 – 1828/35 ⁴²⁶
Torbjørn Pedersen (konstituert)	1828 – 1834 ⁴²⁷
Ole Johannesen (konstituert)	1834 ⁴²⁸
Samson Isberg	1836 – 1868 ⁴²⁹

Figur: 13

4.2 Arbeidsområde

Igjen vil det være hensiktsmessig å starte diskusjonen om arbeidsområde ved å vise en tabell over de bergenske skarpretternes arbeidsområder. I denne tabellen er det tatt med alle årene vi har slik informasjon om skarpretterne fra Bergen.

⁴²⁴ Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 161-162. Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 176.

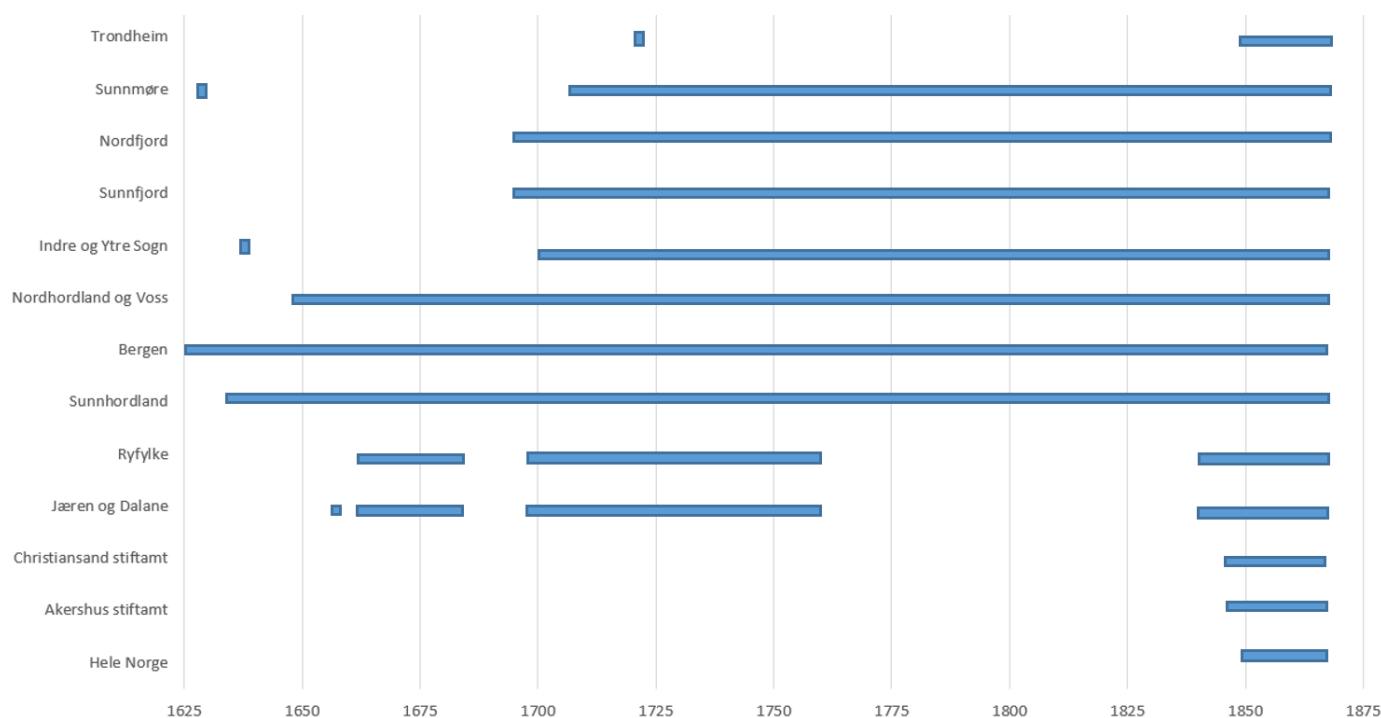
⁴²⁵ Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 192. Sørnes, *Uten nåde*, s. 72.

⁴²⁶ Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 192. Sørnes, *Uten nåde*, s. 231. Sørnes, *Ondskap*, s. 187.

⁴²⁷ Sørnes, *Ondskap*, s. 187-188.

⁴²⁸ Bergens Adressecontoirs Efterretninger 1834.08.09.

⁴²⁹ Hohle, *De endte på skafottet*, s. 79. Sørnes, *Ondskap*, s. 364.

Figur: 14

Etter 1760, da skarpretteren Johan Henrich Helmschläger døde, overtok skarpretteren fra Christiansand Stavanger amt som arbeidsområde. Dette ble bestemt 19. februar 1751:

Rescr. (til Stiftbefalingsmændene i Christiansand og Bergen), ang. at, naar nu værende Skarpretter i Bergen afgaaer, skal Stavanger-Amt og Bye være henlagt under Christiansands-Stifts Skarpretter, og han berettiget til, af bemeldte Amt og Bye at nyde den sædvanlige Skarprettertold, samt forrette de indfaldne Exsecutioner.⁴³⁰

Da Philip Giørtler fikk bestalling som «adjungeret og succederende skarpretter» i 1759 og Helmschläger døde året etter, ble det Bergen stiftamt som stod igjen som arbeidsområdet.⁴³¹ I dette reskriptet står det ikke noe om grunnen til denne overgangen. Det er dog tenkelig at det var av administrative årsaker, hvor hver skarpretter nå skulle ha hvert stiftamt som sitt eget arbeidsområde. Stavanger amt tilhørte ikke Bergen stiftamt, men Christiansand stiftamt.⁴³² I 1760 var det en skarpretter i fire av de største byene i Norge – Philip Giørtler i Bergen, Johann Conrad Hoffman i Christiansand, Frants Gotschalk Lædel i Christiania og Johan Caspar Øhlstein i Trondheim.⁴³³ Skarpretterne fra Trondheim måtte dele resten av Nord-Norge, som lå

⁴³⁰ Fogtman, femte del, første bind, 1746-54, s. 320.

⁴³¹ Sollied og Sollied, Bergenske barteskjerere, s. 161-162.

⁴³² Dyrvik, S. (2011) *Norsk historie 1536-1814 – Vegar til sjølvstende*, s. 70.

⁴³³ Glenzdorf og Treichel, *Henker, Schinder*, Erster Band, s. 424. Med forbehold om at Hoffman er listet opp i riktig årstall av Glenzdorf og Treichel. Moberg, *Skarpretterens historie*, s. 8. Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 61.

under Trondheim stiftamt, med skarpretterne fra Nord-Norge. Stuestøl påstår det var syv skarprettere i Norge i 1801.⁴³⁴ Det antas at antallet lå rundt syv-åtte, også i 1760.

Det fortsatte å være skarprettere i Trondheim og Christiansand, slik at arbeidsområdet for de kommende skarpretterne i Bergen forandret seg ikke før 1837. Da var det ikke noen skarpretter i Christiansand lenger og Christiansand stiftamt ble så delt mellom skarpretterne fra Bergen og Christiania. Samson Isberg fra Bergen fikk da Stavanger amt innlemmet i sitt arbeidsområde. Det ble samtidig bestemt at det for fremtiden kun skulle ansettes tre skarprettere for hele riket. Det skulle være én for Akershus stiftamt og Christiansand stiftamt, foruten Stavanger amt, én for Bergen stiftamt og Stavanger amt og én for Trondheims stiftamt. Da skarpretterstillingen for Nordlandene og Finnmark ble ledig, skulle skarpretteren fra Trondhiem også ta over dette området.⁴³⁵ I 1846 var det heller ingen skarpretter i Christiania lenger. Derfor ble det bestemt at henrettelsene i Akershus stiftamt og Christiansand stiftamt, foruten Stavanger amt, foreløpig skulle bli utført av skarpretteren fra enten Bergen eller Trondheim.⁴³⁶ Det ser ut til at området tilfalt Isberg fra Bergen, fordi det var han som henrettet morderen Peder Olsen Ringeneie «paa Jongsaasen ved Sandviken» i 1847.⁴³⁷ I 1849 sluttet Lars Hyll som skarpretter i Trondheim for å bli favnesetter.⁴³⁸ Jacob Ferdinand Øyen skal deretter ha bli tilsatt som skarpretter for Søndre Trondhjems amt samme år, men 86 dager etter ble han løst fra stillingen.⁴³⁹ I 1849 var det derfor kun Isberg igjen som skarpretter i Norge og han fikk derfor hele landet som sitt arbeidsområde.⁴⁴⁰ Fram til 1876, da den siste henrettelsen i fredstid ble utført av skarpretteren Theodor Larsen,⁴⁴¹ var det kun én skarpretter om gangen og hele Norge var arbeidsområdet. Etter at Larsen døde i 1892, kunne man året etter lese følgende i Akershus Amtstidende.

Skarpretterposten. Om Ansøgninger til denne ledige Post har der i lang Tid været stille, - men rimeligvis som Følge af, at et Blad forleden under «Spørgsmaal og Svar» oplyste, at henrettelse for Fremtiden hos os vilde blive udført med Faldøx – har Ansøgere atter begyndt at melde sig, Forespørgsler om Tingen indløber til vedkommende Departement, og Attester for «Nervestyrke» indsendes. Efter Forlydende skal Posten besættes fra

⁴³⁴ Stuestøl, M. A. (2009) *Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814*. Masteroppgave, s. 35.

⁴³⁵ Schmidt, andre bind, 1832-1848, s. 256-257. Trondhjems borgerlige Realskoles alene-privilegerede Adressecontours-Efterretninger 1838.01.16.

⁴³⁶ Bull, ellefte bind, 1844, 1845 og 1846, s. 853.

⁴³⁷ Sørnes, *Ondskap*, s. 257-258.

⁴³⁸ Morgenbladet 14.07.1849.

⁴³⁹ Opedal, H. O. (1954) Skarpretteren Samson Isberg. *Hardanger*, 1953-57, s. 215.

⁴⁴⁰ Bull, tolvte bind, 1847, 1848 og 1849, s. 939-940.

⁴⁴¹ Sørnes, *Ondskap*, s. 408.

Nytaaer, et Aar ad Gangen, og Betingelserne er gode. De fleste Ansøgere gaar naturligvis ud fra, at der neppe vil blive Brug for deres Praktik.⁴⁴²

Arbeidsområdet til skarpretterne i Bergen ble altså minsket i år 1760, men økte igjen i 1837 til det samme arbeidsområdet som Høcker og Helmschläger hadde hatt. Det ble ytterlige utvidet i 1846, ved å innlemme hele Christiansand- og Akershus stiftamt, før det til slutt ble utvidet til å gjelde hele Norge i 1849.

4.3 Arbeidsoppgaver

Arbeidsoppgavene for skarpretteryrket forandret seg ikke stort i denne perioden, men man kan si at stillingen endret karakter i de kommende årene, hvor fysiske avstraffelser ble sjeldnere enn tidligere. Dette gjorde at flere av skarpretterne også utførte andre typer arbeid ved siden av de få skarpretteroppdragene de ble pålagt. Det er også nevneverdig at det kom nye forbud for bruk av enkelte straffer. Dette delkapitlet vil kort gjøre rede for relevante lovendringer og deretter se på hvilket arbeid skarpretterne utførte i denne perioden.

I 1771 skulle ikke tyveri lenger straffes på livet. Tyver skulle heretter kakstrykes, brennmerkes og «arbeide i jern».⁴⁴³ Selv om denne forordningen ikke nevner noe om det, kan man anta at henrettelser ved henging i praksis ble avskaffet som følge av den. Det var kun tyver som ble hengt. I etterdønningen av opplysningstiden er det ikke overraskende at straffene ble mer humanisert. I 1791 kom det en forordning som gjorde det slutt for henrettelser med sverd. Selv om det var en mer verdig død å bli halshugget med sverd i forhold til øks, var det nå et viktigere element som ble tatt i betraktning. Forbryterne burde ikke

... være utsatte for større Lidelser, end dem, som ere en nødvendig Følge af den Straf, de efter Lovene ere dømte til at udstaae, og dette Øiemærke sikkrere opnaaes, naar Henrettelser skee ved Øxe, end med Sværd.⁴⁴⁴

At halshugging med øks var sikrere enn halshugging med sverd, var ikke nødvendigvis fordi øksen var tyngre og lettere håndterlig. Halshugging med øks foregikk ved at forbryteren la hodet på en blokk og skarpretteren hogg til med øksen loddrett. Halshugging ved sverd foregikk ved et horisontalt hogg, hvor forbryteren satt på kne eller stod oppe.⁴⁴⁵

Senere, i 1815, ble det bestemt at lemlestelsesstraffer skulle avskaffes. Det står ikke spesifikt hva dette innebar, men «... Brændmærke, Pinsler ved Dødsstraffe», er nevnt. Det ble

⁴⁴² Akershus Amtstidende 1893.10.18.

⁴⁴³ Schou, femte del, 1766-1774, s. 236-237. Forordning 27. april 1771. Sørnes, *Mørkets gjerninger*, s. 14,

⁴⁴⁴ Schou, tiende del, 1789-1792, s. 266-267. Forordning 21. oktober 1791.

⁴⁴⁵ Keller, *A Hangman`s Diary*, s. 55. Sørnes, *Bøddel*, s. 141.

heller ikke lov til å kutte av fingre. Forbryterne skulle heller lide «Frihedens Tab». Det er også nevnt at henrettelser skulle utføres ved «simpel halshugning med øxe».⁴⁴⁶ Etter 1815 ble det altså forbudt å henrette forbrytere på andre måter enn ved halshugging med øks. I praksis hadde sannsynligvis dette vært tilfelle siden 1791. Mindre kroppslige straffer ble også forbudt, men kakstrykninger ble ikke forbudt før 1842.⁴⁴⁷

Samson Isbergs ferdigheter som skarpretter må ha vært langt mer spisset enn Adam Kordts (1) rundt 200 år tidligere. Kordt måtte kunne halshugge med både sverd og øks, henge tyver i galgen, brenne trollfolk på bålet, partere kropper for deretter å legge dem på steile og hjul, torturere kriminelle, brennmerke og kakstryke lettere forbrytere, men også kutte ned selvmordere som hadde hengt seg, slepe ut døde kropper fra fengslene og begrave disse under galgen. Isberg hadde kun én hovedoppgave som skarpretter – å halshugge med øks. Den første henrettelsen han foretok, måtte han også legge den døde kroppen på steile og hjul.⁴⁴⁸ Kanskje måtte han også kunne kakstryke, men det er usikkert om han noen gang gjorde det.

Etter at den siste henrettelsen i Norge ble utført av en skarpretter i 1876, fortsatte det å bli avsagt dødsdommer. Fem personer ble dømt til døden i perioden 1876-1902, men alle ble benådet. Selv om det ikke ble henrettet flere, fortsatte lovskriftene for henrettelser å forandre seg. I 1887 ble det forbudt å henrette med øks. Heretter skulle henrettelser utføres med giljotin.⁴⁴⁹ Samtidig ble det også bestemt at henrettelsene nå skulle foregå i fengselet, *ikke* i offentligheten.⁴⁵⁰ I 1902 ble det vedtatt at dødsstraffen skulle bli avskaffet og loven trådte i kraft 1. januar 1905. Da dødsstraffen ble innført igjen etter andre verdenskrig, var det 37 personer som ble henrettet i perioden 1945-48, men ikke av en skarpretter.⁴⁵¹

Det var altså flere lovendringer som forandret skarpretteryrkets karakter. Hvis vi nå går tilbake igjen til starten av denne perioden og ser på hver enkelt skarpretter, begynner vi med Philip Giørtler. Han ble medhjelper til Helmschläger 17. oktober 1753 og fortsatte i sin forgjengers fotspor og drev med legevirkosomhet. De første årene av dette samarbeidet ble preget av krangler mellom dem, hvor Helmschläger mente Giørtler tok fra ham de beste pasientene. Giørtler påsto selv at han hadde studert kirurgi i sin ungdom. Han søkte om kongelig bevilgning til å praktisere kirurgien i 1754, men det ble avslått. Han fortsatte derimot med praksisen og bestod en eksamen i kirurgi i 1757, hvor dr. Sandhagen gav ham en attest. Med henvisning til

⁴⁴⁶ Vogt, 1815, s. 306.

⁴⁴⁷ Collett, Collett og Bull, tiende bind, 1841, 1842 og 1843, s. 423-424.

⁴⁴⁸ Sørnes, *Ondskap*, s. 223-225.

⁴⁴⁹ Vaale, L. (2004) *Dommen til døden. Dødsstraffen i Norge 1945-50*, s. 19 og 23.

⁴⁵⁰ Sørnes, *Ondskap*, s. 410.

⁴⁵¹ Vaale, *Dommen til døden*, s. 24, 184.

denne attesten og ved anbefalinger fra politi- og borgermester C. P. Lund, samt det medisinske fakultet, fikk han kongelig bevilgning til å drive praksisen 17. juli 1761.⁴⁵² Scharffenberg mener det er liten sannsynlighet at det var noen skarprettere i Bergen som drev med legevirkosomhet etter Giørtler. Som begrunnelse viser han til et reskript fra 17. desember 1773, hvor Bergens amtskirurger forbydde alle fuskere i kirurgien.⁴⁵³ Carøe viser imidlertid at Giørtlers etterfølger – Christian Mühlhausen, også var en dyktig kirurg. Hvis ikke byens amtskirurg var til stede eller ikke ville prøve å lege den skadde, stod Mühlhausen fram og hjalp dem. Amtskirurgene likte ikke dette og viste til reskriptet fra 1773, men Mühlhausen mente at han ikke kunne regnes som en fusker i faget, fordi han hadde selv attester og hadde avlagt prøver som kirurg. Han prøvde å få tillatelse til å drive på med denne praksisen i 1783, men det ble avslått.⁴⁵⁴ Sørnes påstår at Christians etterfølger, hans yngre halvbror – Johannes Mühlhausen, også drev med legevirkosomhet. Det finnes ingen referanser for å sjekke dette opp, men det er ikke usannsynlig med tanke på at broren også drev med denne praksisen.⁴⁵⁵ Det er lite sannsynlig at legevirkosomhet var utbredt blant skarpretterne i Bergen etter Johannes Mühlhausen.

Christian og Johannes Mühlhausen kom fra en tysk skarpretterfamilie bosatt i Danmark og var tilreisende til Bergen for å drive denne virksomheten.⁴⁵⁶ Giørtler var antakelig også tysker. Derfor skiller disse tre seg ut ifra de tre etterfølgerne deres i yrket. Pedersen, Johannesen og Isberg var nordmenn og havnet i yrket av mer tilfeldige grunner. Pedersens arbeidsbakgrunn var som styrmann. Det var ikke før 1828, da han giftet seg med Bolette Jørgine Mühlhausen, datter av Johannes Mühlhausen, at han overtok stillingen som konstituert skarpretter.⁴⁵⁷ Han ble oppført som skarpretter i dåpen til sitt barn i 1828, men det ser ut som han fortsatte som styrmann ved siden av skarpretterstillingen, fordi han ble oppført som styrmann i en annen dåp i 1831.⁴⁵⁸ Johannesen var gift med den andre datteren av Johannes Mühlhausen, og var selv skomaker. I 1834 tok han også midlertidig over skarpretterarbeidet i Bergen.⁴⁵⁹ Isberg gikk på underoffiserskolen og ble sersjant. Det vites ikke hvor lenge han hadde sersjant-stillingen, men han ble siden underinspektør ved Bergens Tukthus. Denne stillingen hadde han da han giftet seg i 1833, men sluttet i 1836 da han ble midlertidig ansatt til å overta skarpretterstillingen.⁴⁶⁰

⁴⁵² Sollied og Sollied, *Bergenske barteskjerere*, s. 161-162.

⁴⁵³ Scharffenberg, *Skarpretteren som kirurg*, s. 182.

⁴⁵⁴ Carøe, *Bøddel og kirurg*, s. 40-43.

⁴⁵⁵ Sørnes, *Uten nåde*, s. 231.

⁴⁵⁶ Glenzdorf og Treichel, *Henker, Schinder*, Erster Band, s. 534-535.

⁴⁵⁷ SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1823-1835. Giftemål 13.01.1828.

⁴⁵⁸ SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1821-1840. Dåp til Bergithe 26.05.1828. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1823-1835. Dåp til Peder Gotskalk 08.11.1829.

⁴⁵⁹ Bergens Adressecontours Efterretninger 1836.08.09.

⁴⁶⁰ Bergens Adressecontours Efterretninger 1836.04.27.

Tidligere skal han også ha vært matematikklærer ved Bergen «Børne-Asyl».⁴⁶¹ Det er usikkert om Isberg fortsatte med noe annet arbeid ved siden av skarpretterstillingen. Han må ha vært mer opptatt i stillingen enn flere av sine forgjengere, fordi han fikk hele Norge som arbeidsområde i 1849. Da ble han også skarpretter for militære. Dette var første gang en fra Bergen ble skarpretter over denne posten, som tidligere hadde tilhørt skarpretterne fra Christiania.⁴⁶² Det var et skille mellom sivil og militær strafferett. Soldater kunne bli kakstrøket, hengt og halshugget av skarpretterne, men de kunne også få andre straffer som *ikke* ble utført av skarpretteren. Den minst æresløse måten å bli henrettet på, var å bli skutt. Dette ble da utført av en medsoldat.⁴⁶³

Vi ser også at det var vanlig for skarprettere andre steder i Norge å ha annet arbeid eller et helt annet yrke ved siden av skarpretterstillingen. I 1775 var det to skarprettere i Nordland amt, men begge var hovedsakelig bønder og var ikke egnet til å halshugge med sverd.⁴⁶⁴ I starten av 1800-tallet var Nils Christian Froholt skarpretter og dyrlege i Christiansand stiftamt og August Anton Lædel var snekkermester og skarpretter i Christiania.⁴⁶⁵ I Trondheim i 1822 kunne man lese denne notisen i lokalavisen: «Fersk Melk og Fløde er hver Dag at faae tilkjøbs hos Skarpretter Petersen.»⁴⁶⁶ Den siste skarpretteren i Norge – Theodor Larsen, var også laborant ved Rikshospitalet.⁴⁶⁷ Det er ikke overraskende at skarpretterne i denne perioden hadde andre jobber. Det ble langt færre kroppslige straffer enn tidligere og det ble lite å gjøre i skarpretterstillingen.

4.4 Inntekt

Slik det ble diskutert under kapittel 3.4.2, fikk skarpretterne i Bergen sannsynligvis ikke utbetalt lønn av byen fra og med 1699. Foruten biinntekter fra legevirkosomhet og eventuelt om skarpretterne gjorde annet betalt arbeid utenom, var det kun skarprettertollen og honorarene for henrettelser og kakstrykninger som utgjorde inntekten deres i denne perioden. De fikk også fri skyss. I 1784 kan man se at skarpretterne hadde rett på én hest til reiser, men hvis det var henrettelser hvor det måtte brukes knekt, skulle det gis to hester.⁴⁶⁸ I 1836 ble imidlertid skarprettertollen avskaffet, samme år som Isberg ble tilsatt i yrket. Skarpretterne skulle heretter

⁴⁶¹ Sørnes, *Ondskap*, s. 224.

⁴⁶² Morgenbladet 1849.07.14. Schmidt, første bind, 1660-1784, s. 203.

⁴⁶³ Stuestøl, *Mellom lovverk og praksis*, s. 43-45.

⁴⁶⁴ Wessel-Berg, andre bind, 1746-1780, s. 611.

⁴⁶⁵ SAK. Mb., Kristiansand prestegjeld, 1778-1818. Se f.eks. dåp til Niels Christian 03.04.1814. Den Norske Rigstidende 1837.05.07.

⁴⁶⁶ Trondhjems borgerlige Realskoles alene-privilerede Adressecontours-Effterretninger 1822.10.01.

⁴⁶⁷ Mobergs, *Skarpretterens historie*, s. 10.

⁴⁶⁸ Schou, åttende del, 1781-1784, s. 497.

få en fast årslønn av statskassen.⁴⁶⁹ Det var antakelig en naturlig følge av at skarpretternes områder ble utvidet. Skulle fogdene samle inn skarprettertollen i hele landet for Isberg i 1849? Han ville blitt en særdeles rik mann om det ble tilfelle. Det ble trolig en bedre løsning for alle. Hverken fogden eller skarpretteren trengte nå å gå rundt for å kreve den inn fra hver husstand. Innbyggerne slapp også å få besøk av en pengekrevenne skarpretter hvert år.

Fram til 1799 var det fogdene som hadde krevd inn skarprettertollen for skarpretterne i Bergen, og fikk derfor «8 a 10 prosent» av den.⁴⁷⁰ Etter dette ser det derimot ut til at skarpretterne selv måtte innkreve den. I 1799 forsvant altså utgiftene til fogdene. Både i 1814 og 1824 satt Johannes Mühlhausen inn annonser i lokalavisen som en påminnelse til folk om skarprettertollen.⁴⁷¹ I 1824 ser man tydelig skarpretterens avhengighet av den:

Da Tiden er for haanden, at jeg som sædvanlig skal indføre min Skarprettertold, eller som man her kalder det: Mestermands Rigtighed, det eneste hvoraf jeg med Familie skal leve det hele Aar, saa tager jeg mig herved den Frihed, foreløbigen at paaminde Byens respective Indvaanere, at de ved min Omgang for at indkræve Skatten, vil i Mindelighed betale mig denne min retmæssige Fordring, at jeg ikke maa blive udsadt for den Ubehagelighed, at see mig nødtsaget at sætte dem paa Restancelisten, for igjennem høiere Autoriteter, at faae det foranstaltet ved Execution inddrevet, hvilket vilde være ligesaa ubehageligt for mig, som og bekostelig for Vedkommende. Bergen d. 2den Octbr. 1824. Ærbødigst Johannes Mylhausen, Skarpretter.⁴⁷²

I tingboken for Nordhordland 1812 er det gjengitt en kongelig resolusjon fra 1811, hvor skarprettertollen skulle økes fra 2 til 3 skilling av hver gårdbruker «... eet Aar efter Freden ...».⁴⁷³ I 1826 økte den ytterlige til 2 skilling «for enhver Kjelder», 4 skilling «for ethvert Huus» og 6 skilling hvis «der er Port ved samme».⁴⁷⁴ Det er dog usikkert hvor stor summen av tollene ble for skarpretterne hvert år. Skarpretterne fra Giørtler til og med Johannes (da også Pedersen og Johannesen), hadde mindre arbeidsområde enn Kordt, Høcker og Helmschläger, som også hadde Stavanger amt. Det er derfor muligheter for at skarpretternes inntekt minsket etter Helmschläger. Den kan ha økt igjen i Johannes Mühlhausens yrkestid, fordi tollene ble høyere for hver husstand.

⁴⁶⁹ Schmidt, andre bind, 1832-1848, s. 173.

⁴⁷⁰ Fogtman, sjettede del, tiende bind, 1797-1813, s. 106.

⁴⁷¹ Bergens Adressecontours Efterretninger 1814.07.02 og 1824.10.02.

⁴⁷² Bergens Adressecontours Efterretninger 1824.10.02.

⁴⁷³ SAB. Tb., Nordhordland, 1812.

⁴⁷⁴ SAB. Magistraten i Bergen, kopibok, 1826, B. a. 21.

Da Johannes Mühlhausen ble tilsatt i stillingen i 1793 måtte han betale 100 riksdaler i året til Philip Giørtlers enke.⁴⁷⁵ Det kan tenkes at denne utgiften holdt seg til enkens død i 1802.⁴⁷⁶ Igjen vet vi ikke hvor mye Johannes satt igjen med, men det er muligheter for at inntekten (etter fratrukne utgifter) økte etter 1802 som følge av enkens død.

Det er betydelig enklere å få en oversikt over årsinntekten fra og med 1838, da Isberg ble fast ansatt og tollene var avviklet og byttet ut med en fast årslønn fra statskassen. Da det ble bestemt at det for fremtiden kun skulle ansettes tre skarprettere for hele riket, ble dette også synlig i statskassens budsjett. Skarpretterne i Bergen og Christiania skulle få 300 speciedaler hver, men så lenge det fortsatt var ansatt en skarpretter i Nord-Norge, fikk skarpretteren fra Trondheim 240 speciedaler. Skarpretteren i Nord-Norge fikk kun 72 speciedaler.⁴⁷⁷ Det må påpekes at Isberg måtte gi 50 av dem til Johannes Mühlhausens enke.⁴⁷⁸ Denne enken – Birgithe Mühlhausen (Lister), døde kort tid etter i 1840, så utgiften varte ikke lenge.⁴⁷⁹ Allerede i 1839 sank derimot inntekten drastisk. Den totale utgiften til alle skarpretterne skulle nå være 600 speciedaler. I praksis betydde dette at Isberg fikk 200, Lædel i Christiania fikk 200, Hyll i Trondheim fikk 128 og Wenberg i Nord-Norge fikk 72. Grunnen til at den minsket, var fordi kakstrykning ville forsvinne med den nye kriminalloven. Dette var den største delen av arbeidet deres. Argumentet ble derfor at det ble for lite arbeid i forhold til den høye lønnen.⁴⁸⁰ Isbergs faste årsinntekt på 200 speciedaler holdt seg nærmest til han sluttet i yrket. I 1866 og fram til 1868 fikk han bevilget et lønnstillegg på 40 speciedaler hvert år.⁴⁸¹ Da Theodor Larsen tok over embetet 1. januar 1869, sluttet Isberg i yrket. I 1871 fikk han utbetalt 120 speciedaler i pensjons-penger.⁴⁸² Kanskje fikk han denne summen årlig til han døde i 1873.⁴⁸³

Reisegodtgjørelse og honorarene for utført arbeid kom i tillegg i hele denne perioden.⁴⁸⁴ Denne inntekten fikk imidlertid langt mindre betydning enn det den hadde på 1600-tallet. Det var nå langt færre henrettelser som ble utført. Sørnes, som har skrevet om henrettelsene i Norge fra 1772 til 1876, mener Christian Mühlhausen kun henrettet to personer i perioden 1772-1793, som er 22 år. Da er imidlertid ikke perioden 1765-1771 tatt med, som han også var skarpretter i. Johannes Mühlhausen henrettet tre personer i perioden 1793-1828, som er 36 år. Pedersen

⁴⁷⁵ BAB. Magistratens attestbok, H.a.11a. 09.07.1785-09.08.1804.

⁴⁷⁶ SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1786-1832. Friderica Margarethe Giørtler ble begravet 05.03.1802.

⁴⁷⁷ Den Norske Rigstidende 1838.01.07.

⁴⁷⁸ Opedal, Skarprettaren Samson, s. 213-214.

⁴⁷⁹ SAB. Mb., Maria prestegjeld 1815-1845. Begravelsen: 03.08.1840.

⁴⁸⁰ Morgenbladet 1839.05.17.

⁴⁸¹ Mejlænder, syvende bind, 1866-1870, s. 149. Morgenbladet 1866.04.15. Den Norske Rigstidende 1868.10.28.

⁴⁸² Bergens Adressecontours Efterretninger 1869.01.12. Aftenposten 1871.03.04.

⁴⁸³ SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1863-1876.

⁴⁸⁴ F.eks.: Bull, tolvte bind, 1847, 1848 og 1849, s. 939.

henrettet én i perioden 1828-1834 og Isberg henrettet 15 i perioden 1836-1868, som er 33 år.⁴⁸⁵ Ole Johannesen henrettet aldri noen og det er usikkert om han gjorde noe annet skarpretterarbeid enn å innkreve tollene for svigerfaren Johannes Mühlhausen.⁴⁸⁶ Det var med andre ord sjeldent det ble utført skarpretterarbeid. Christian Mühlhausen henrettet 0,09 personer hvert år, Johannes 0,08, Pedersen 0,16 og Isberg 0,45. Grunnen til at Pedersen hadde en høyere rate enn sine forgjengere, er fordi han var så kort tid i yrket. Tallet er derfor misvisende og har mer med tilfeldighet å gjøre enn den sanne utviklingen i antall henrettelser. Isbergs rate er langt høyere enn de andre, fordi han fikk hele Norge som arbeidsområde. Giørtler faller utenfor Sørnes sin undersøkelsesperiode og kommer derfor ikke med i denne diskusjonen. Honorarene de fikk for henrettelser, var dermed svært få. Angående kakstrykinger er det stor usikkerhet hvor ofte det forekom, men det må ha vært flere kakstrykinger enn henrettelser.⁴⁸⁷ Den eneste av disse skarpretterne som fikk en relativt betydelig inntekt for henrettelser, var Isberg. Under en halv henrettelse i året er derimot ikke store pengesummer for Isberg heller. Her kan man altså se den tydelige forskjellen i denne inntektens betydning i forhold til skarpretterne på 16- og deler av 1700-tallet. Til sammenligning tjente Adam Kordt (2) 72 riksdaler på tre henrettelser i Nordhordland og Voss fogderi i 1668. Det var også en henrettelse han måtte foreta i Ryfylke samme år, som han fikk 16 riksdaler for. Tre personer måtte også bli kakstrøket i Bergen, som han fikk 2 riksdaler hver for. Kanskje var det flere straffer også dette året, men det hører vi ikke om. Honorarene for kroppslige straffer var dermed minst 94 riksdaler dette året for Adam Kordt.⁴⁸⁸

Det ser ut til at taksten fra 1698 holdt seg i mange år framover. På Østlandet skulle skarpretteren få betalt etter den da det skulle kakstrykes i 1816 og henrettes i 1818. Overraskende er det derfor at skarpretteren kun fikk 4 riksdaler for kakstrykingen, når taksten sier 5 riksdaler.⁴⁸⁹ I 1825 fikk Johannes Mühlhausen 6 speciedaler og 48 skilling for å henrette Jens Fenstad.⁴⁹⁰ I Bergen året etter ble det bestemt at det skulle gis 8 speciedaler for en henrettelse og 4 speciedaler for en kakstryking.⁴⁹¹ Johannes fikk derimot utbetalt 7 speciedaler og 24 skilling for å kakstryke slaven Anders Olsen Brekke i 1828.⁴⁹² Taksten fra 1698 kan altså ha

⁴⁸⁵ Sørnes, *Uten nåde*, s. 72, 102, 231. Sørnes, *Ondskap*, s. 36, 100, 187-188, 224, 250, 258, 274, 288, 299, 310, 320, 331-332, 339, 344 og 355.

⁴⁸⁶ Bergens Adressecontours Efterretninger 1834.08.09.

⁴⁸⁷ Morgenbladet 1839.05.17.

⁴⁸⁸ RA. Sr., Bergen stiftamt, 1668, pk. 29. RA. Fr., Ryfylke, 1668, pk. 2710. RA. Br., Bergen, 1668-69, pk. 410. Med forbehold om at alle de tre kakstrykingene ble utført i 1668 og ikke i 1669. Regnskapet deler seg mellom disse årene.

⁴⁸⁹ Den Norske Rigtidende 1816.02.07 og 1818.04.25.

⁴⁹⁰ BAB. Magistraten i Bergen, byregnskap med bilag, 1825, R.n.34.

⁴⁹¹ BAB. Magistraten i Bergen, kopibok, 1826, B.a.21.

⁴⁹² BAB. Magistraten i Bergen, kopibok, 1828, B.a.22.

vært utdatert utover 1800-tallet. I de få registrerte utgiftene til skarprettene i denne perioden, ser det ut til at honoraret nå kunne variere.

4.5 Status

Philip Giørtler var medhjelper til Helmschläger fra 1753 og fikk selv bestalling som «adjungeret og succederende skarprett» i 1759.⁴⁹³ Stillingsnivået var fortsatt embetsmann. Han døde 46 år gammel i 1765 og ble dermed ikke lenge i yrket.⁴⁹⁴ Det er ikke funnet noe informasjon om hans bakgrunn, men Görtler/Gürtler var et utbredt slektsnavn blant skarprettene i Tyskland.⁴⁹⁵ Selv om ikke Glenzdorf og Treichel lister opp Philip som skarprett, er det stor sannsynlighet for at han kom fra en av disse tyske skarpretterslektene. Han giftet seg med Margrethe Frantz-datter Wulf i 1756, men hun døde i 1760. Han giftet seg deretter med Frideriche Margrethe Schrøder.⁴⁹⁶ Bakgrunnen til Schrøder er uvisst. I oversikten over skarprettene i verkene til Snorrason og Glenzdorf og Treichel, ser ikke Schrøder ut til å være et utbredt navn blant skarprettfamilier. Den første konen var antakelig født i 1730 i Bergen og var datter av Frands Jacobsen Wulf og Anna Gydithe Fesser.⁴⁹⁷ Yrket til Frands står ikke oppført, men den første konen til Giørtler ser altså ut til å være født i Norge. Både Wulf og Schrøder er navn brukt i Tyskland. Det kan derfor være de hadde tyske aner. Utover det, er det vanskelig å si noe om konenes status.

Giørtler var selv fadder tre ganger. En av fedrene var gjestgiver, en var seglmaker og ved den tredje er yrket ukjent.⁴⁹⁸ Det kan dermed ut til at Giørtlers sosiale nettverk ikke tilhørte den øverste standen i samfunnet. Det kan dog tenkes at han ble spurt om å være fadder fordi han var en høytstående person i samfunnet, og at han ikke tilhørte denne sosiale gruppen. Det er uansett positivt at han ble valgt som fadder tre ganger. Giørtler fikk minst seks barn, men kun fem av dem er det funnet dåp for. I de fire første dåpene er nærmest alle fadderne oppført med ærestitler. I den siste er det ikke like tydelig.⁴⁹⁹ Hadde Giørtler så lav status at ingen ville stille opp i dåpene til hans barn, slik at byens høyaktede personer måtte stille opp? Etter all sannsynlighet er svaret *nei*. Hadde svaret vært *ja*, ville ikke Giørtler selv bli spurt om å være

⁴⁹³ Sollied, Bergenske barteskerere, s. 161-162.

⁴⁹⁴ SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1731-1785. Begravelse 11.01.1765.

⁴⁹⁵ Glenzdorf og Treichel, *Henker, Schinder*, Erster Band, s. 376-378.

⁴⁹⁶ SAB. Mb., Nykirken prestegjeld, 1719.-1781. Giftemål 26.10.1756. SAB. Byfogd og byskriver i Bergen, C, 1748-1760, s. 906b-907a. Dette er skiftet til Wulf. Begravelsen er ikke funnet i kirkebøkene. Giftemålet med Schrøder er ikke funnet, men Giørtler fikk tre barn med henne i perioden 1761-1764.

⁴⁹⁷ SAB. Mb., Nykirken prestegjeld, 1717-1764.

⁴⁹⁸ SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1751-1789. Dåpene: 15.03.1754, 22.12.1758, 04.03.1764. SAB. Mb., Domkirken prestegjeld 1733-1750.

⁴⁹⁹ SAB. Mb., Nykirken prestegjeld, 1717-1764. Dåp: 24.08.1757. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1751-1789. Dåpene: 09.05.1759, 22.07.1760, 27.03.1763, 14.11.1764.

fadder for andre barn. Giørtler fikk høytstående personer til å være faddere og fikk dermed vist sin høye status fram til resten befolkningen. Sørnes påstår at Giørtler døde barnløs, men han hadde minst tre barn da han døde.⁵⁰⁰ Det er imidlertid ikke funnet informasjon om giftemål til andre enn Anna Maria Giørtler, det sjette barnet. Hun giftet seg i 1786 med mesterbakeren Conrad Riga. I kirkeboken ble Anna Maria oppført med ærestittelen «Jomfru».⁵⁰¹ I denne sammenhengen ser det derfor ut til at Giørtler og hans familie, ikke bar på noe form for uærlighet og lav status, men hadde relativt høy status.

Giørtler fikk kongelig bevilgning til å drive kirurgarbeid i 1761. Med anbefalinger fra selveste politi- og borgermester C. P. Lund og det medisinske fakultet, må det ha vært positivt for Giørtler status.⁵⁰²

I 1762 bodde han i Nikolaikirkealmending nr. 4 eller 7,⁵⁰³ og i 1766 la enken boligen i Smedesmuget hennes ut for salg eller leie.⁵⁰⁴ Boligen lå altså nærme Bryggen og dermed sentralt i byen. Det er ukjent hvor stor inntekt Giørtler hadde, men han brukte mye på giftemålet med Wulf og begravelsen til henne og seg selv. Til giftemålet i 1756 ble det betalt 11 riksdaler, noe som var uvanlig mye på denne tiden. Grunnen ser ut til å være at de viet seg i huset, ikke i Prediken, og det ble betalt for lys og fløyel. I begravelsen til dem begge ble det brukt 7 riksdaler hver, hvor det ble betalt 2 riksdaler for graven og 5 riksdaler for å ringe i klokkene.⁵⁰⁵ Også dette er mer enn det de fleste brukte. I skifte etter ham, er det blant annet oppført en sølvkorde, en pistol, en liten rifle og flere sølvskjeer. Det var dog mange utgifter, så arven ble ikke mer enn 27 riksdaler, 4 mark og 10 skilling.⁵⁰⁶ Selv om det ikke ble en stor pengesum i arv, ser det ut til at Giørtler hadde god økonomi.

Det er også interessant å se at det er oppført to hatter og en sjako i skiftet hans.⁵⁰⁷ Kan sjakoen ha vært en del av Giørtlers uniform som skarpretter? En slik uniform ville antakelig vært positivt for hans status.

Nærmest alle indikatorene til Giørtler peker mot høy status: embetsmann, legevirkosomhet, begravelsene til han selv og hans kone, giftemål, bosted, inntekt, formue, samt at han kan

⁵⁰⁰ Sørnes, *Uten nåde*, s. 72. I skiftet etter Giørtler er Mette Marie og Catharine Margrethe oppført. Anna Maria er ikke oppført her, men hun ble født i 1764 og giftet seg i 1786.

⁵⁰¹ SAB. Mb., Nykirken prestegjeld, 1776-1814. Giftemål 09.11.1786.

⁵⁰² Sollied og Sollied, *Bergenske barteskjerere*, s. 161-162.

⁵⁰³ RA. Br., nr. 365.1, Bergen, 1762: Ekstraskatt 1762. Adresse: 22-26. Ersland og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url: <http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=22&adr2=26>

⁵⁰⁴ ASUIB. Bergens Adressecontoirs Efterretninger, 1766, 28. juli, nr. 30. Omtales også av Scharffenberg, *Skarpretteren som kirurg*, s. 182. Det er mulig at dette er den samme boligen som Giørtler bebodde i 1762.

⁵⁰⁵ SAB. Stiftamtmanden i Bergen: Rekneskapar for Nykirken, 1752-1758, pk. 1776. Rekneskapar for Korskirken, 1758-1766, pk. 1763.

⁵⁰⁶ SAB. Byfogd og byskriver i Bergen, C: skifteprotokoller, 1760-1772, s. 331b-332ab. Også omtalt i Sollied, *Bergenske barteskjerere*, s. 162.

⁵⁰⁷ SAB. Byfogd og byskriver i Bergen, C, 1760-1772, s. 332a.

ha brukt en uniform og var av tyske aner. Dåpene til hans barn kunne også peke positivt for hans status, men den virkelige sosiale omkretsen hans var antakelig under disse høyaktede fadderne. Han var selv fadder for personer i mellomsjiktet.

Giørtlers etterfølger ble Christian Mühlhausen. Han ble skarpretter i 1765 og var i yrket til hans død i 1793.⁵⁰⁸ Han kom fra en utbredt skarpretterslekt i Danmark og skal ha vært én av minst 21 søsken, hvor hans yngre halvbror – Johannes, etterfulgte ham i yrket i Bergen.⁵⁰⁹ I skarprettermappen fra Spesialsamlingen, står det at Christian giftet seg med en kvinne i Danmark før han reiste til Norge, men det er ingen kildehenvisninger til denne informasjonen.⁵¹⁰ Det er dog tenkelig at det stemmer, fordi det er ikke funnet noen giftemål i kirkebøkene i Bergen for ham. Det er heller ikke funnet noen barn av ham i kirkebøkene. I 1771 opptrådte han derimot selv som fadder for et annet barn, hvor faren til barnet ble oppført som skomaker. De andre fadderne bar ikke ærestitler foran navnene deres.⁵¹¹ Var det en venn eller ble Christian spurt fordi han var en høytstående borger, slik at skomakeren selv fikk vist sin høye status? Vi ser at Christian ble oppført som «Sr. Melhausen» da han opptrådte som kommunikant i Nykirken i 1790. I avisen *Bergens Adressecontoirs Efterretninger* var han også i 1770 oppført med ærestittelen «Sr.» og i samme avis ble han i 1786 oppført med «Hr.».⁵¹² Da han døde i 1793 ble han begravet kl 12.00 under stolene inne i kirken, som det ble betalt 8 riksdaler for og 3 ort for klokkene.⁵¹³ Han var altså høyt nok ansett til å få tittelen «Sr.» og «Hr.» og da han døde tre år etter, fikk han en begravelse verdig for en fra de øvre stendene. Det var de fine folkene i byen som ble begravet inne i kirken. Stensby viser at det i perioden 1700-1800 kun var 7,3 prosent av de døde som ble gravlagt inne i kirken. Det må dog presiseres at det var enda høyere prestisje å bli gravlagt midt på gulvet eller om du fikk en muret arvebegravelse, enn under stolene. Hun påpeker også at det var finere å bli begravet mellom klokken 1 og 2 enn klokken 10-12.⁵¹⁴ Disse indikatorene peker altså på en mann som ikke stod høyest i samfunnet, men utvilsomt i øvre del av samfunnet.

I 1770 ser vi at han bodde i Sr. Hans Peter Berrigs hus, men adressen er ikke oppført.⁵¹⁵ Det er imidlertid positivt at han fikk bo i huset til en med ærestittelen «Sr.». I 1786 bodde han

⁵⁰⁸ Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 192.

⁵⁰⁹ Glenzdorf og Treichel, *Henker, Schinder – Erster Band*, s. 533-535.

⁵¹⁰ ASUIB. Wiesener, Ms. 959/9. Skarprettere i Bergen.

⁵¹¹ SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1758-1789. Dåp: 09.08.1771.

⁵¹² Kommunikanter i Nykirken 1790. Bergens Adressecontoirs Efterretninger 1770.09.24, 1786.05.20 og 1786.07.01.

⁵¹³ SAB. Kb., Nykirken prestegjeld, 1775-1820. Begravelse: 21.06.1793. SAB. Stiftamtmanden i Bergen, rekneskapar for Nykirken, 1792-1797, pk. 1782.

⁵¹⁴ Stensby, «*Med Liigprædiken og fuld Ceremonie ...*», s. 37 og 57-58.

⁵¹⁵ Bergens Adressecontoirs Efterretninger 1770.09.24.

i rode 16 med husnummer 76, rett «ved Starhuset». Også her var det en annen som eide boligen – Pitter Schavinius Rønne. Huset ble lagt ut til salg eller leie samme år.⁵¹⁶ I årene før han døde bodde han i Hr. Hans Molles bolig i Lille Markveien 13, som ligger i rode 8. Fossen påstår at hvis man i det hele tatt kan snakke om et «fint» strøk i Bergen, er det rode 8 han først fremhever.⁵¹⁷ Han bodde altså sentralt og fikk losji hos høytstående personer. Dette peker positivt på hans status. Man kan dog stille spørsmål om hvorfor han ikke kjøpte sin egen bolig?

I likhet med sine forgjengere, drev han med legevirksomhet, men han fikk ikke kongelig bevilgning til dette,⁵¹⁸ slik Helmschläger og Giørtler hadde fått. Det er tenkelig at det uansett var positivt for hans status.

Det er usikkert hvor stor inntekt han hadde og hvor stor formue han hadde ved sin død.⁵¹⁹ De andre indikatorene peker imidlertid mot høy status. Han bar ærestitlene «Sr.» og «Hr.», fikk en fin begravelse og bodde i boligen til høytstående personer. Disse indikatorene setter ham i øvre del av samfunnet. I likhet med Giørtler, er han derimot oppført som fadder til personer under de høyeste stendene. Igjen kan man spørre seg om skarpretterne på denne tiden ville vise seg som høyaktede borgere utad i samfunnet, som kongelig embetsmann, flotte ærestitler, fine begravelser og høyaktede faddere til barnene deres, men at den virkelige sosiale omgangskretsen tilhørte mellomsjiktet? I 1782 var det et godt eksempel på dette ønsket fra Christian. I lokalavisen stod det at kardinal Mailly, Erkebiskop av Rheims, en gang besøkte Bergen og skarpretteren hengte derfor opp kardinalens portrett i vinduet «for at bevidne sin høiagtelse».⁵²⁰

Christians etterfølger ble hans yngre halvbror Johannes Mühlhausen.⁵²¹ De hadde tysk bakgrunn, noe som kan ha hevet deres status. Stillingsnivået for yrket var fortsatt embetsmann.⁵²² Johannes var offisielt skarpretter i Bergen fra 1793 til han døde i 1835. Han ble derimot syk på 1820-tallet, slik at stesønnen Torbjørn Pedersen ble konstituert som skarpretter fra 1828 til han døde i 1834.⁵²³ Deretter tok hans andre stesønn – Ole Johannesen, over skarpretterpliktene hans.⁵²⁴ Johannes ble gift med Bergitta Lister i 1794, som også skal ha vært av

⁵¹⁶ Bergens Adressecontours Efterretninger 1786.05.20 og 1786.07.01. Grunnbok for Bergen, 1753-1781.

⁵¹⁷ Bergens Adressecontours Efterretninger 1788.04.19. Kommunikanter i Nykirken 1790. Her er det oppført «p.M.V.», som antakelig betyr «på Markveien». Ersland og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url: <http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=8&adr2=46> Fossen, *Bergen bys historie*, s. 502.

⁵¹⁸ Carøe, Bøddel og kirurg, s. 40-43.

⁵¹⁹ Skifteprotokollene for Bergen mangler i perioden 1782-1796, men det finnes skifteakter. Christian er ikke funnet i denne kilden heller.

⁵²⁰ Bergens Adressecontours Efterretninger 1782.02.04.

⁵²¹ Glenzdorf og Treichel, *Henker, Schinder – Erster Band*, s. 535.

⁵²² BAB. Magistratens attestbok, H.a.11a. 09.07.1785-09.08.1804.

⁵²³ Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 192. SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1821-1840. SAB. Mb., Maria prestegjeld, 1815-1845. Bergens Adressecontours Efterretninger 1834.07.02.

⁵²⁴ Bergens Adressecontours Efterretninger 1834.08.09.

utenlandsk bakgrunn.⁵²⁵ Noe mer om hennes bakgrunn er dog ukjent. De fikk selv ni barn, hvor syv av dem døde i barndommen.⁵²⁶ I alle dåpene ser vi høyaktede personer med ærestitler, blant annet flere rådmenn.⁵²⁷ Johannes opptrådte selv som fadder til et av barnebarnene sine.⁵²⁸ Barnene bar ikke på noe uærlighet, hvor Anna Sophia Mühlhausen giftet seg med skomakermester Ole Johannesen og Bolette Jørgine Mühlhausen giftet seg med styrmann Torbjørn Pedersen.⁵²⁹

Johannes bodde først i Østre Skostrede 8 og flyttet deretter til Lille Øvregade 27. Begge adressene lå sentralt i Bergen. I motsetning til sin eldre halvbror, eide Johannes begge boligene og var i 1801 oppført med én tjenestepike i husstanden.⁵³⁰ Boligene peker derfor positivt for hans status.

Han kan ha utført kirurgarbeid, men det var i tilfelle uten spesiell tillatelse.⁵³¹ Flere av de andre indikatorene som er brukt for de foregående skarpretterne, kan ikke brukes for Johannes. Man får ikke opplysninger om hvor mye som ble brukt på begravelsen hans, hvor mye han tjente eller om han ble oppført med ærestitler. Kildene som er brukt her, viser at han ikke ble oppført med ærestitler, men det betyr ikke at han ikke ble det. Det var heller ingen skifte etter ham, fordi enken fikk bevilgning på uskiftet bo. Da enken Bergitta Lister døde, var hennes barn myndige, slik at vi heller ikke da får se hva Johannes og Bergitta etterlot seg.⁵³²

De få indikatorene for status vi får peker dog positivt for hans status. Han var embetsmann, hadde utenlandsk bakgrunn, bodde sentralt i Bergen, hadde tjenestepike og drev antakelig med kirurgarbeid.

Da Torbjørn Pedersen i 1828 giftet seg med Bolette Jørgine Mühlhausen, datter av Johannes, ble han konstituert som skarpretter, men fortsatte også som styrmann.⁵³³ Han ble ikke lenge i yrket, fordi han døde av brystsyke i 1834.⁵³⁴ På den tiden fikk han kun utført én

⁵²⁵ ASUIB. Wiesener, Ms. 959/9. Skarprettere i Bergen.

⁵²⁶ Se biografien om Johannes i vedlegget. Begravelsen til barnet Bergitta Helena er ikke funnet i kirkebøkene, men hun er ikke oppført i husstanden i folketellingen i 1801, slik at man kan anta at hun også døde tidlig.

⁵²⁷ SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1790-1820. SAB. Mb., Maria prestegjeld, 1748-1807 og 1786-1815.

⁵²⁸ SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1821-1840. Dåp: 26.06.1828. Johannes og Birgitta kan ha vært faddere flere andre ganger, men fra slutten av 1700-tallet og utover er ikke fadderne transkribert i kirkebøkene. Det er ikke gjort noen systematisk undersøkelse av faddere i utranskriberte kirkebøker til denne oppgaven.

⁵²⁹ Torbjørn ble straks skarpretter etter dette. SAB. Mb., Maria prestegjeld, 1815-1845. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1823-1835.

⁵³⁰ Bergens Adressecontours Efterretninger 1795.12.05. Ersland og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida».

Url: <http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=17&adr2=40> Folketelling 1801 for 1301 Bergen kjøpstad. Folketelling 1815 for 1301 Bergen kjøpstad. Ersland og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url: <http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=19&adr2=44>

⁵³¹ Sørnes, *Uten nåde*, s. 231.

⁵³² SAB. Byfogd og byskriver i Bergen, D, 1821-1847, s. 170b-171a og 259b-260a.

⁵³³ Man ser at han fortsatte som styrmann fordi han er oppført som styrmann i 1831 i dåpen til et av hans barn. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1823-1835. Bergens Adressecontours Efterretninger 1834.07.02.

⁵³⁴ SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1830-1837.

henrettelse.⁵³⁵ Da Pedersen kun var konstituert skarpretter, er det lite sannsynlig at han ble embetsmann. Han skiller seg derfor sterkt ut i forhold til de foregående skarpretterne.

I perioden 1828-1834, er han oppført på tre forskjellige bosteder: i Nøstegaden 31, Lille Øvregade 25 og Engen 18.⁵³⁶ Da de bodde i Lille Øvregaten, kan de ha vært naboer med far og svigerfar Johannes, som bodde i nr. 27.⁵³⁷ Området rundt Nøstet har hatt mange fattige beboere,⁵³⁸ slik at det første bostedet skiller seg negativt ut. De to neste bostedene er mer positive.

Pedersen fikk fire barn med Bolette.⁵³⁹ I dåpene er det noen personer med ærestitler,⁵⁴⁰ men det kan ikke likestilles med dåpene til de foregående skarpretterne, hvor det var langt flere. Fadderne til Pedersens barn blir derfor ikke en like sterkt indikator for høy status som sine forgjengere. Vi ser at den ene datteren – Rakel Peroline, giftet seg med Sibbe Andersen som ble handelsfullmektig. Rakel ble her oppført med tittelen «Jomfru».⁵⁴¹ Dette barnet ser altså ut til å ha klart seg godt i samfunnet.

Skiftet etter Pedersen vitner dog om en fattig mann. Det ingen store verdier og enken hadde flere utgifter og måtte låne penger til begravelsen hans.⁵⁴²

Pedersen kan ikke likestilles med de foregående skarpretterne. Mye fordi han kun var konstituert skarpretter og gjorde antakelig arbeidet som Johannes sin stedfortreder. At den ene datteren senere ble oppført med ærestittelen «Jomfru» og mannen hennes var handelsfullmektig, er nærmest den eneste positive indikatoren for Pedersens status. De andre indikatorene peker mer mot en fattig tjenestemann, *ikke* en høyaktet embetsmann.

Ole Johannes vil ikke bli diskutert her. Den eneste informasjonen som er funnet om han i tilknytning til skarpretteryrket, er i *Bergens Adressecontours Efterretninger* for 1834. Her står det at han ble konstituert av Magistraten til å utføre pliktene Johannes hadde som skarpretter. Det innebar også å innkreve toll fra byen, ikke for Ole Johannesen selv, men til Johannes.⁵⁴³ Han var skomaker og utførte antakelig aldri skarpretterarbeid. Hvis han noen gang gjorde det,

⁵³⁵ Sørnes, *Ondskap*, s. 187-188.

⁵³⁶ SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1821-1840 og 1830-1837. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1823-1835. Ersland og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url:

<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=10&adr2=66>

<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=19&adr2=43>

<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=15&adr2=110>

⁵³⁷ Siste gang vi hører om Johannes sitt bosted er i 1815. Det kan være at han flyttet etter dette.

⁵³⁸ Fastings Bergens beskrivelse 1722. Fossen, *Bergen bys historie*, s. 502.

⁵³⁹ Det antas at han også fikk et barn i 1822 med en annen kvinne – Anne Berthine Carlsdatter.

⁵⁴⁰ SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1821-1840, 1830-1837. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1823-1835.

⁵⁴¹ SAB. Mb., Nykirken prestegjeld, 1861-1883.

⁵⁴² SAB. Byfogd og byskriver i Bergen, Bergen skifterett, registreringsprotokoll, VI.A.d.7, 1834-1838.

⁵⁴³ Bergens Adressecontours Efterretninger 1834.08.09.

måtte det ha vært kakstryknings. Det er sannsynlig at han utførte skarpretterpliktene til Johannes døde i 1835.⁵⁴⁴

Den siste skarpretteren i Bergen var Samson Isberg. Han ble ansatt som midlertidig skarpretter i 1836 og fikk konstitusjon i 1838.⁵⁴⁵ Man hører så sent som i 1849, da han fikk hele landet som arbeidsområde, at han fortsatt kun var konstituert i stillingen.⁵⁴⁶ Hvis man ser på senere henrettelser, kan det se ut til at grunnen for dette forbeholdet, var at han ikke likte yrkets brutalitet. I den kongelige resolusjonen fra 1849, ser man anmerkningen «... saalænge han attraaer det ...»⁵⁴⁷ og Morgenbladet skrev følgende om Isberg i 1864:

Han er en høi og stærkbygget Mand med ædle og smukke Ansigtstræk og et Blik, hvoraf Hjerteligheden selv synes at strømme ud. Han yttrede, at hans kald i Livet er tungt, men trøstede han sig med, at han kun er Lovens Redskab og saaledes er uden Skyld i det Blod, som udøves ved hans Haand.⁵⁴⁸

I 1868 kalte Aftenposten han imidlertid for den «fast ansatte Skarpretter».⁵⁴⁹ Isberg må derfor ha fått fast ansettelse mellom 1849 og 1868.

Han pensjonerte seg i 1868 og Theodor Larsen fra Christiania tok dermed over embetet som Norges nye skarpretter. Yrket på denne tiden ser ut til å ha mistet embetsstillingen. I 1836, da loven om skarprettertollens avskaffelse kom, ble skarpretterne kalt for «bestillingsmenn».⁵⁵⁰ Isberg var derfor antakelig lavere ansett enn sine forgjengere, foruten Pedersen og Johannesen. Før Isberg ble skarpretter var han sersjant, underinspektør i tukthuset og matematikklærer ved Bergen «Børne-Asyl».⁵⁵¹ I likhet med Pedersen og Johannesen, hadde altså han også en helt annen bakgrunn enn de foregående utenlandske skarpretterne. Han ble gift med Anne Henriche Hansen, som var datter av tollbu-vekker Johannes Hansen og Anne Christine Olsdatter.⁵⁵² De fikk fire barn sammen. I likhet med Pedersens barn, var det også her noen faddere med ærestitler, men ikke så mange som ved de foregående skarpretterne. Den første dåpen var i 1835, før han ble skarpretter, og også her var det personer med ærestitler.⁵⁵³ De høyaktede personene som stilte til fadder i de neste dåpene, hadde derfor antakelig ikke noe med

⁵⁴⁴ Finnes mer informasjon om Ole Johannesen i biografien hans i vedlegget.

⁵⁴⁵ Bergens Adressecontours Efterretninger 1836.04.13.

⁵⁴⁶ Bull, tolvte bind, 1847, 1848 og 1849, s. 939-940.

⁵⁴⁷ Bull, tolvte bind, 1847, 1848 og 1849, s. 939.

⁵⁴⁸ Morgenbladet 1864.04.21.

⁵⁴⁹ Aftenposten 1868.07.10.

⁵⁵⁰ Schmidt, andre bind, 1832-1848, s. 173.

⁵⁵¹ Sørnes, *Ondskap*, s. 224. SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1835-1840.

⁵⁵² Opedal, Skarprettaren Samson, s. 213.

⁵⁵³ SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1835-1840, 1838-1840, 1841-1851. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1841-1851.

skarpretterstillingen å gjøre. Den ene sønnen ble skipper og den ene datteren begynte med handel.⁵⁵⁴ Det er positive indikatorer.

Isberg er i årene 1835-1873 oppført på hele syv forskjellige bosteder. I kronologisk rekkefølge bodde han på følgende adresser: Marken 5, Marken 12, Moldesmuget 3, Lille Øvregade 30, Sverres Gade 31 eller 33, Marken 11 og Haukelandssmuget 8.⁵⁵⁵ Det trenger ikke å ha noen grunner tilknyttet status og hans spesielle yrkesvalg, men det er i det minste nærliggende å stille seg spørsmålet om *hvorfor* han bodde på syv forskjellige adresser? I 1876 da de tre siste henrettelsene i fredstid fant sted i Norge, måtte skarpretter Theodor Larsen reise til Bergen for å henrette Jacob Wallin. Moberg påstår det var umulig for ham å skaffe seg nattelosji, fordi det ikke var noen som ville ha ham innenfor døren. Det endte opp med at politiet fikk tvunget han inn på et hotell.⁵⁵⁶ Var det visse negative holdninger mot Isberg også? Folk som ikke likte å ha han som nabo? Det er nå midten av 1800-tallet, i en langt mer «opplyst» tid enn århundrene før. Fantes det mytiske forestillinger om uærlighet angående skarpretterne fortsatt? Det blir en for rask konklusjon å ta i tilfelle. Selv om det er vanskelig å sette seg inn i mentaliteten til befolkningen i Bergen på midten av 1800-tallet, er det ikke overraskende at det fortsatt fantes fordommer mot en person i et slikt yrke. En person som halshugget folk for penger, kan ha vært spesielt nok i seg selv.

Det finnes ingen skifte etter ham, fordi han hadde myndige arvinger.⁵⁵⁷ Men som det foregående kapittelet viste, hadde han en relativt god årsinntekt. Det er dog grunn til å påstå at den var noe lavere enn det hans forgjengere i yrket hadde fått.

Det gis ikke noen ordentlige gode indikatorer for Isbergs status. I motsetning til sine forgjengere som var embetsmenn, var Isberg bestillingsmann. Yrket i seg selv, hadde altså minsket i status. Han var også en ulært nordmann i stillingen. Flere hadde antakelig fortsatt fordommer mot en person i et slikt yrke, men det kan tenkes at personen i skarpretterstillingen ble godt kjent. I 1864 i Morgenbladet, fortelles det om da han var om bord på dampskipet

⁵⁵⁴ Borgere i 1301 Bergen 1866-1916. Folketelling 1875 for 1301 Bergen kjøpstad.

⁵⁵⁵ SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1835-1840, 1838-1840, 1841-1851, 1863-1876. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1841-1851. Folketelling 1865 for 1301 Bergen kjøpstad. Ersland og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url: <http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=18&adr2=17>
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=18&adr2=21>
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=18&adr2=171>
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=19&adr2=51>
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=11&adr2=265>
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=18&adr2=25>
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=18&adr2=72>

⁵⁵⁶ Moberg, Skarpretterens historie, s. 7.

⁵⁵⁷ SAB. Byfogd og byskriver i Bergen, D, 1861-1878, s. 217b-218a.

«Nor», hvor «Det var en Stimlen af Folk ombord for at se ham. Paa Anmodning fik de, der maatte ønske det, ogsaa Tilladelse til at se Øxen ...».⁵⁵⁸

Andre steder i Norge var det flere skarprettere med ærestitler. Eksempler er Sr. Frans G. Lædel (1799) i Christiania og Sr. Øhlstein (1768), Msr. Stengel (1769) og Hr. Erik Pettersen (1819) i Trondheim.⁵⁵⁹ Fra 1836, og kanskje tidligere, ble imidlertid skarpretterne i Norge kalt for bestillingsmenn.⁵⁶⁰ Det kan derfor være at yrkets status ble lavere i hele Norge utover 1800-tallet. Man ser også at utlendingene forsvant fra yrket på 1800-tallet og yrket ble igjen hovedsakelig besatt av nordmenn.⁵⁶¹ Dette gjorde antakelig også til at yrkets status ble lavere.

4.6 Delkonklusjon

Arbeidsområdet til skarpretterne i Bergen minsket i 1760, da Giørtler ble tilsatt i stillingen. Stavanger amt ble igjen innlemmet i 1837 og området ble utvidet med hele Christiansand- og Akershus stiftamt i 1846. Det var først i 1849 at Isberg fikk ansvar for hele Norge.

Arbeidsoppgavene for selve skarpretteryrket forandret seg ikke stort i denne perioden. Det ble færre måter å henrette forbryterne på og det ble til slutt kun øks som skulle brukes. I 1842 forsvant også straff ved kakstrykning, noe som gjorde at den største delen av skarpretterarbeidet forsvant. I 1849 ble Isberg også skarpretter for militæret, noe som tidligere hadde vært ansvarsområdet til skarpretterne i Christiania. Giørtler og Mühlhausen-brødrene drev med legevirkosomhet, men dette ble det antakelig slutt på fra og med Torbjørn Pedersen.

Inntekten til skarpretterne har sannsynligvis vært god i hele denne perioden, men den konstituerte skarpretteren Pedersen ser ut til å ha vært fattig. Det kan tenkes at stefaren – Johannes Mühlhausen, tok store deler av skarprettertollen og holdt den for seg selv. Foruten arbeidshonorarene, var dette den eneste inntekten skarpretterne hadde. Hvis det var tilfelle, er det ikke overraskende at han var en fattig mann. Etter skiftet hans å dømme, kan ikke stillingen han hadde som styrmann heller vært særlig økonomisk innbringende. I 1838 ble tollene avskaffet og alle skarpretterne i Norge ble heretter lønnet av statskassen. I store deler av Isbergs yrkestid lå denne lønnen på 200 speciedaler i året.

Giørtler og Mühlhausen-brødrene hadde antakelig høyere status i samfunnet enn sine etterfølgere. Som embetsmenn utførte de fortsatt kongens enerett på å ta liv. Indikatoren for Pedersen peker ikke positivt for hans status, men en viktig grunn man må ta i betraktning, er at

⁵⁵⁸ Morgenbladet 1864.04.18.

⁵⁵⁹ Norske Intelligenssedler 1799.07.03. Tronhjems Adresse-Contoires Efterretninger 1768.01.22. Kongelig allene privilegerede Tronhiem Adresse-Contoires Efterretninger 1769.10.13. Trondhjems borgerlige Realskoles alene-privilegerede Adressecontoirs-Efterretninger 1819.12.03.

⁵⁶⁰ Schmidt, andre bind, 1832-1848, s. 173.

⁵⁶¹ Se tabellene over skarpretterne i vedlegget.

han kun var konstituert og sannsynligvis underlagt stefaren. Isbergs yrkestid vitner verken om utpreget høy eller lav status, men en nordmann som kunne tjene relativt godt i skarpretterstillingen. Han ble antakelig en kjent person for befolkningen, hvor folket så både fascinasjon, frykt og forakt for en person i en slik stilling.

5. Konklusjon

Problemstillingen for denne oppgaven har vært: *hvordan har skarpretteryrket utviklet seg i Bergen i perioden 1531-1868?* Det har utvilsomt skjedd store forandringer i yrket. Fra rekrutteringen fra kriminelle på 1500-tallet, til Adam Kordts (1) legevirkosomhet i 1649, til den kongelige utnevnte tyske embetsmannen Sr. Johan Henrich Helmschläger på 1700-tallet, til den norske Samson Isberg som ble den eneste skarpretteren for hele landet i 1849. Konklusjonen vil her ta for seg de fire hovedpunktene – arbeidsområde, arbeidsoppgaver, inntekt og status. Til slutt vil trådene samles for å vise de store bruddene.

Skarpretternes arbeidsområde før 1628 vet vi ikke noe sikkert om, men fordi skarpretteren fra Bergen reiste til Sunnmøre dette året, kan det være at de på dette tidspunktet hadde et stort arbeidsområde. Det kan dog være andre grunner til denne reisen. Ut ifra det kildene sier var Sunnhordland alltid underlagt skarpretterne fra Bergen og Nordhordland og Voss ble innlemmet på 1640-tallet. På 1660-tallet ble også Stavanger amt innlemmet, men forsvant igjen i 1683. På 1690-tallet ble det derimot igjen innlemmet, samt Sogn, Sunnfjord og Nordfjord. Sunnmøre kom noe senere i 1706. I 1760 forsvant Stavanger amt enda en gang fra de bergenske skarpretterne, før det kom tilbake for siste gang i 1837. I 1846 ble også hele Christiansand- og Akershus stiftamt innlemmet, før hele Norge til slutt ble arbeidsområdet i 1849. Det har altså *ikke* vært en jevn økning i de bergenske skarpretternes arbeidsområde. Arbeidsområdet deres var avhengig av hvor mange andre skarprettere det var og på Vestlandet var det relativt mange på 1600-tallet. Det var også avhengig av den administrative inndelingen av stiftene. Det var antakelig grunnen til at Stavanger amt forsvant i 1760.

Det antas at skarpretterne utførte rakkerarbeid på 1500-tallet, fordi de gjorde dette i første del av 1600-tallet. I år 1600 avlivet skarpretteren ulydige hunder og senere får vi også høre at de slepte bort døde lik fra fengselet og gravde dem ned under galgen. Også de som hadde hengt seg utenfor fengselet tok skarpretterne ned og begravde, samt de som var henrettet. Siste gang vi hører at en skarpretter fra Bergen utførte slik arbeid var i 1656. Deretter ble arbeidet overført til rakkerne/nattmennene. Utover 17- og 1800-tallet ble det også færre måter å henrette forbryterne på. Fra 1815 var det kun øks man kunne bruke. I 1842 ble også kakstryking avskaffet. Legevirkosomhet har vært utbredt blant flere av skarpretterne i Bergen. Adam Kordt (1), Høcker, Helmschläger, Giørtler, Christian- og Johannes Mühlhausen drev alle med denne praksisen. Kanskje var det flere, men det er det ikke funnet informasjon om i kildene.

Inntekten var antakelig god fra midten av 1600-tallet og utover. Kanskje også før dette. På 1500-tallet bodde skarpretterne i tilknytning til slottet og fikk dermed fri kost og bolig. På

denne måten ble de derfor sikret en levevei. Det er usikkert hvor stor inntekten var utenom dette privilegiet. Honorarene for arbeidet til skarpretterne på 1600-tallet var gode i forhold til de andre skarpretterne i Bergenhus len/stiftamt. Særlig fra 1660-tallet ble de høye. Skarprettertollen var imidlertid den viktigste inntekten av dem alle. Det er ikke utenkelig at denne kunne nærme seg 300 riksdaler alene på 1700-tallet før 1760, da Stavanger amt ble borte. Den faste inntekten fra byen kan derfor ha forsvunnet i 1699 som en følge av den økende inntekten fra tollene. Det vil imidlertid være for dristig å plassere skarpretternes inntekt i Bergen i en rekkefølge fra minst til høyest. Den eneste vi vet en nøyaktig årsinntekt på, er Isberg. I store deler av hans yrkestid fikk han 200 speciedaler. Det man derimot kan si med større sikkerhet, er at Adam Kordt (2), Hans Kordt, Høcker, Helmschläger, Giørtler, brødrene Mühlhausen og Isberg alle hadde en god årsinntekt. De konstituerte skarpretterne Pedersen og Johannesen fikk sannsynligvis en langt mindre inntekt fra tollene, da stefaren Johannes Mühlhausen kan ha beholdt store deler av den for seg selv.

Skarpretternes status må ha forandret seg stort i denne perioden. Det kan ha vært normen å rekruttere dem fra kriminelle på 1500-tallet. Sven ble kastet i fengsel i 1566, det var en tyv som skulle bli skarpretter i 1567 og det var en dødsdømt tyv som spurte om å få bli skarpretter i 1570. Kordt (1) ble anklaget for hor i 1654 og Ernst ble selv henrettet i 1662. At Kordt praktiserte legekunsten viser derimot at folk var villige til å være i kontakt med ham. Dette er et sterkt positivt tegn for hans status. Skarpretterne før 1660 drev også med det uærlige rakkerarbeidet. Det store bruddet kom antakelig med Adam Kordt (2), som sannsynligvis ble utnevnt som kongelig embetsmann. Hans etterfølgere steg trolig enda høyere på den sosiale rangstigen. Høcker, Helmschläger, Giørtler og brødrene Mühlhausen var også kongelige utnevnte embetsmenn. Helmschläger og Christian Mühlhausen fikk også ærestittelen «Sr.» foran navnet sitt. Det kan også ha vært tilfelle med de andre skarpretterne, men det kommer ikke fram i disse kildene. Fra Adam Kordt (2) peker de fleste begravelser til skarpretterne og dåpene til skarpretternes barn på høytstående borgere i toppen av samfunnet. Det kan dog være andre grunner til de påkostede begravelser og de høytstående fadderne i dåpene. Det kan være like mye indikatorer for økonomi og et ønske om å vise sin høye status ovenfor resten av samfunnet. Det er imidlertid en sterk indikasjon på fordømmer mot skarpretterne, da de ikke selv opptrådte som faddere før Giørtler.

Yrkets posisjon i samfunnet som embetsstilling og opplærte tyske innvandrere gjorde mye for deres sosiale status. Det var også en relativt tidlig innføring av tyske skarprettere i Bergen i forhold til resten av Norge. Det kan bety at Bergen var tidlig ut med innføringen av opplærte skarprettere, men det kan også være at dette var ulærte tyskere allerede bosatt i Bergen.

Det er derfor grunn til å si at yrket ble lavere ansett igjen da nordmannen Isberg ble tilsatt i stillingen, *ikke* som embetsmann, men som bestillingsmann. Det er også grunn til å påstå at av alle embetsmennene i Bergen, må skarpretterne ha stått i en særstilling angående sosial status. Ja, mange av dem var embetsmenn og formelt sett tilhørte de øvre delen av samfunnet, men dette var en person som henrettet og torturerte folk for penger. Dette må ha vært spesielt nok i seg selv, men hvis man i tillegg tar i betraktning skarpretternes dystre forhistorie som uærlige tjenestemenn, kan dette ha spilt stor betydning for yrkets anseelse utover 1700-tallet også. Det er derfor tenkelig at de hadde en offisiell høy status som embetsmenn og hadde god inntekt, men at det fortsatt fantes fordommer mot dem blant flere av innbyggerne.

Den første store forandringen må ha vært overgangen fra den sterke tilknytningen til slottet, hvor de bodde og fikk kost, til de måtte klare seg selv utover 1600-tallet. Det kan fortsatt være at de fikk fri bolig eller leiegodtgjørelse, slik Adam Kordt (2) fikk, men de ble nå mer selvstendige. Denne forandringen foregikk sannsynligvis mot slutten av 1500-tallet eller i starten av 1600-tallet, slik tilfelle var i Oslo. Det er også mulig at det var på denne tiden skarpretterne sluttet å bli rekruttert fra kriminelle. Det er imidlertid et stort hull i kildematerialet i denne perioden, slik at vi ikke kan si dette sikkert.

Det andre store bruddet og utvilsomt det største, skjedde rundt 1660 ved innførelsen av eneveldet. De gikk da fra å være tjenestemenn til å bli embetsmenn. Samtidig sluttet de med rakkerarbeidet og overførte det til nattmannen, Stavanger amt ble innlemmet i deres arbeidsområde og inntekten ble høyere. Fire store forandringer skjedde altså rundt år 1660. Denne utviklingen samstemmer med mye av forskningslitteraturen, hvor det er blitt fokusert på et brudd rundt 1660, hvor det ble større arbeidsområde, høyere inntekt, slutt på rakkerarbeidet og innførelsen av tyske opplærte skarprettere som ble embetsmenn. Det blir da viktig å påpeke at denne forandringen er lik den forskningslitteraturen gir et bilde av, men kun i Bergen. I de andre stedene i Norge var det ikke nødvendigvis slik. Arbeidsområdet til skarpretterne i Christiania og Trondheim holdt langt mer statisk fra begynnelsen av 1600-tallet til 1800-tallet. Uten å ha undersøkt forholdene i Trondheim nøye, er det stor grunn til å påstå at skarpretterne her ikke sluttet med rakkerarbeidet før 1720. De ble heller ikke embetsmenn før 1720, altså over 50 år etter de ble det i Bergen. Innføringen av tyske skarprettere i Bergen foregikk også langt tidligere enn i de andre byene i Norge. Skarpretterne i fogderiene rundt Bergen gir også et helt annet bilde. Her fortsatte det å bli ansatt kriminelle i yrket etter 1660, honorarene var fortsatt lave og arbeidsområdet holdt seg som før. Det ble heller aldri noen opplærte utenlandske skarprettere i disse fogderiene. Dette var også tilfelle i Nord-Norge. Et viktig funn med denne undersøkelsen,

er derfor at forholdene i Bergen ikke nødvendigvis er representativt for yrkets historie i Norge som helhet.

Det tredje store bruddet skjedde rundt år 1700. Arbeidsområdet økte da til hele Bergen stiftamt og Stavanger len. Samtidig forsvant den nest viktigste inntekten – den faste årlige inntekten fra byen. Noen år tidligere forsvant også privilegiet med fri bolig eller leiegodtgjørelse.

Hele Isbergs yrkestid kan man sette opp som den fjerde og siste store forandringen. Etter at yrket hadde vært besatt av innvandrede skarprettere fra egne skarpretterfamilier, ble det nå besatt av en nordmann igjen. Da han ble ansatt forsvant også skarprettertollen, den viktigste inntekten til skarpretterne i minst 150 år. Han ble deretter lønnet av statskassen. Stillingen gikk fra embetsmann til bestillingsmann, og han ble den første skarpretteren til å få ansvar for hele Norge da han ble den eneste ansatte i yrket i 1849.

Denne undersøkelsen har vist at skarpretteryrket i Bergen forandret seg mye gjennom årene, fra 1500-tallet til 1800-tallet. Det foregikk imidlertid ikke en jevn utvikling gjennom årene. Eksempelvis ble arbeidsområdet minnet og økt flere ganger, inntekten ble høyere og deretter lavere og skarpretternes status hadde ikke nødvendigvis en jevn økning fra Clemmed til Isberg. Virkeligheten var langt mer kompleks enn det som ofte blir gjengitt i forskningslitteraturen om yrket andre steder, hvor det har vært et stort fokus på bruddet i slutten av 1700-tallet. Ja, det var et brudd her, men det foregikk forandringer gjennom hele yrkets historie. For å se denne utviklingen har den kvalitative delen av oppgaven vært helt essensiell.

Referanseliste

Forkortelser til fotnotene og referanselisten

Lr. = lensregnskap

Sr. = stiftamtstueregnskap

Fr. = fogderegnskap

Br. = byregnskap

Tb. = tingbok

Mb. = ministerialbok

Kb. = klokkerbok

NHD = Norske Herredags-Dombøger

NRR = Norske Rigs-Registranter

RA = Riksarkivet i Oslo

BAB = Byarkivet i Bergen

SAB = Statsarkivet i Bergen

SAK = Statsarkivet i Kristiansand

SAT = Statsarkivet i Trondheim

SATØ = Statsarkivet i Tromsø

SAKO = Statsarkivet i Kongsberg

ASUIB = Avdeling for Spesialsamlinger ved Universitetsbiblioteket i Bergen

Bull = Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.v., der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse, samlet og utgitt av Christian Bull.

Fogtman = Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge, samlet og utgitt av Laurids Fogtman.

Mejlænder = Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser,

Departementsskrivelser, Cirkulærer m. m. for Kongeriget Norge, samlet og utgitt av Otto Mejlænder.

Schmidt = Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Kongeriget Norge, samlet og utgitt av Julius August S. Schmidt.

Schou = Forordninger, Chronologiske Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve samt andre trykte Anordninger, som fra Aar 1670 ere udkomne, samlet og utgitt av Jacob Henric Schou.

Vogt = Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.v., der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse, samlet og utgitt av Peter Vogt.

Wessel-Berg = Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813, samlet og utgitt av Fredrik August Wessel-Berg.

Noen av disse forkortelsene kan være misvisende. Eksempelvis finner man fogderegnskaper i lensregnskapene og man finner sikt- og sakefallsregnskaper i stiftamtstuerregnskapene og byregnskapene. Fotnotene i denne oppgaven henviser til «hovedkilden». Som et eksempel, hvis det blir brukt et fogderegnskap for Sunnhordland fra 1655-56 i pakke 130, blir fotnoten slik: «RA. Lr., Bergenhus len, 1655-56, pk. 130». Det kan være problematisk at man ikke ser det er et fogderegnskap det egentlig er referert til, men teksten gir gjerne indikasjoner på hvilket fogderi det er snakk om. I referanselisten er det listet opp alle regnskapene på en mer nøyaktig måte. Her er alle regnskapene listet opp som det er funnet relevant informasjon i, om det gjelder skarprettere, nattmenn, henrettelser eller lignende. I referanselisten kan man også se hvilke kilder som er digitalt tilgjengelige, noe man ikke gjør ut ifra fotnotene. I fotnotene vil det alltid bli referert til hvilket arkiv kildene ligger i.

Alle fogderegnskapene finnes i lensregnskapene fram til ca. 1660. Deretter finnes de fleste i stiftamtstuerregnskapene fram til 1677-1690. Etter 1677-1690 er fogderegnskapene separate fra de andre regnskapene, men noen er også separate fra 1660-tallet.

Til referanselisten vil følgende forkortelser bli brukt for å vise hvor man finner kilden digitalt:

NB = nasjonalbiblioteket.no

DA = digitalarkivet.no

DP = «dokumentasjonsprosjektet» - dokpro.uio.no

Trykte historiske kilder

Absalon Pederssøns Dagbog - over begivenheder, især i Bergen, 1552-1572. Udgiven efter offentlig foranstaltning med anmerkninger og tillæg af N. Nicolaysen. Christiania, 1860. Johan Dahls forlagshandel, Det Steenske bogtrykkeri. (NB)

Norske Magasin: (DA)

Bergen fundats, 1580-1583. I Norske Magasin. Skrifter og optegnelser, angaaende Norge og forfattede efter reformationen. Samlede og udgivne af N. Nicolaysen. Første bind. Christiania, 1858. Johan Dahls forlagshandel, Det Steenske bogtrykkeri.

Fastings Bergens Beskrivelse 1722. I Norske Magasin. Skrifter og optegnelser, angaaende Norge og forfattede efter reformationen. Samlede og udgivne af N. Nicolaysen. Tredie bind. Christiania, 1870. Johan Dahls forlagshandel.

Mikel Hofnagels optegnelser, 1596-1676. I Norske Magasin. Skrifter og optegnelser, angaaende Norge og forfattede efter reformationen. Samlede og udgivne af N. Nicolaysen. Andet bind. Christiania, 1868. Johan Dahls Forlag.

Aviser: (NB)

Aftenposten: 1861.03.04, 1868.07.10, 1871.03.04.

Akershus Amtstidende: 1892.03.19, 1893.10.18.

Bergens Adressecontoirs Efterretninger: 1770.09.24, 1782.02.04, 1786.05.20, 1786.07.01, 1788.04.19, 1814.07.02, 1824.10.02, 1834.07.02, 1834.08.09, 1836.04.13, 1836.04.27, 1869.01.12.

Den Norske Rigstidende: 1816.02.07, 1818.04.25, 1835.08.16, 1837.05.07, 1838.01.07, 1846.10.27, 1868.10.28.

Kongelig allene privilegerede Tronhiem Adresse-Contoirs Efterretninger 1769.10.13.

Morgenbladet: 1839.05.17, 1849.07.14, 1864.04.18, 1864.04.21, 1866.04.15.

Norske Intelligenssedler: 1799.07.03.

Trondhjems Adresse-Contoirs Efterretninger: 1768.01.22, 1769.10.13.

Trondheims borgerlige Realskoles alene-privilegerede Adressecontoirs-Efterretninger: 1819.12.03, 1822.10.01, 1838.01.16, 1838.06.22.

Diplomatarium Norvegicum (volumes I-XXI) (DP)

Danske Kongers Hist. fasc. 11b No. 1 for 1530. Nummer 582.

Domkapitelsprotokoller: (DA)

Bergen domkapitels forhandlingsprotokoll I: 1605-1624. Ved Bjørn Zachariassen. Oslo – Bergen: Universitetsforlaget.

Bergen domkapitels protokoll IV, 1667-1675.

Stavanger Domkapitels protokoll, 1571-1630.

Rådstueprotokoller: (DA)

Bergen rådstueprotokoll, 1592-1594. Avskrift av Gro Bastiansen.

Manntall, folketellinger, borgerbøker og grunnbøker: (DA)

Bergens borgerbok, bind 2, 1752-1865. Utgitt av Bergens historiske forening, ved A. M. Wiesener.

Borgere i 1301 Bergen 1866-1916

Folketelling 1769 for 1824P Vefsn prestegjeld

Folketelling 1801 for 1301 Bergen kjøpstad

Folketelling 1801 for 2012P Alta Talvik prestegjeld

Folketelling 1815 for 1301 Bergen kjøpstad

Folketelling 1865 for 1301 Bergen kjøpstad

Folketelling 1875 for 1301 Bergen kjøpstad

Grunnbok for Bergen 1686

Grunnbok for Bergen 1753-1781

Manntallet 1701, nr. 18, Vesterålen, Andenes og Lofoten fogderi

Manntall over Bergen bys innvånere 9. mai 1714

Skattemanntall 1668 over mestermannpenger for Jæren og Dalane fogderi

Matrikler og jordebøker: (NB)

Skattematrikkelen 1647, XVI, Nordland fylke, 2. utgave (1982). Redigert av Rolf Fladby og Terje Schou. Universitetsforlaget.

Finnmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter. Første hefte. To jordebøker fra 1694. Ved Martha Brock Utne (1932). Oslo: A. W. Brøggers boktrykkeri A/S.

Norske Suplikker: (NB)

Norske suplikker 1660-1662, annet bind (1989). Ved Vera Eriksen og Rolf Fladeby.
Oslo: Kjeldeskriftfondet.

Sollieds transkripsjoner: (DA)

Skifteavskrifter for Bergen 1675-1852

Bergen Magistrat: Attestbøker 1-3, 1702-1741

Kirkebøker for Bergen: (DA)

Klokkerbok for Nykirken prestegjeld: 1775-1820 (1308M8), 1821-1841 (1308M8).

Kommunikanter i Nykirken 1790.

Ministerialbok for Domkirken prestegjeld: 1725-1826 (1301M1), 1733-1750
(1301M1), 1758-1789 (1301M1), 1821-1840 (1301M1), 1830-1837 (1301M1), 1835-
1840 (1301M1), 1838-1840 (1301M1), 1841-1851 (1301M1), 1841-1853 (1301M1)
1863-1876 (1301M1).

Ministerialbok for Korskirken prestegjeld: 1674-1688 (1301M2), 1688-1697
(1301M2), 1698-1747 (1301M2), 1731-1785 (1301M2), 1751-1789 (1301M2), 1786-
1832, 1790-1820 (1301M2), 1823-1835 (1301M2), 1833-1841 (1301M2), 1841-1851
(1301M2), 1863-1875 (1301M2).

Ministerialbok for Maria prestegjeld: 1748-1807 (1301M7), 1786-1815 (1301M7),
1815-1845 (1301M7).

Ministerialbok for Nykirken prestegjeld: 1717-1764 (1308M8), 1719-1781 (1308M8),
1776-1814 (1301M8), 1861-1883 (1308M8)

Andre kirkebøker: (DA)

Ministerialbok for Alstahaug prestegjeld, Herøy sokn: 1737-1740 (1820P).

Ministerialbok for Bragernes prestegjeld: 1706-1734 (0602aB).

Ministerialbok for Kristiansand prestegjeld: 1734-1793 (1001P), 1778-1818 (1001P).

Ministerialbok for Talvik prestegjeld: 1772-1798 (2013P).

Kirkebok, dåpslister. Dåp: Fra 1752 til 1798. Talvik sogneprestembete. Kirkebok nr. 4 – 1752-1772 og kirkebok nr. 5 – 1772-1898. Universitetet i Tromsø.

Byregnskap: (DA)

Byregnskap, nr. 365.1, Bergen, 1762: Ekstraskatten 1762.

Norske lensregnskapsbøker: (NB)

Norske lensrekneskapsbøker 1548-1567. 1: Reknskap for Akershus len 1557-1558.

Norske lensrekneskapsbøker 1548-1567. 2: Reknskap for Akershus len 1560-1561.

Norske lensrekneskapsbøker 1548-1567. B 5: Rekneskap for Bergenhus len 1566-1567 Utgift. C, Dei nordlandske lena og Finnmark. D, Ekstrakt.

Norske Herredags-Dombøger: (NB)

Norske Herredags-Dombøger. Udgivne for Det Norske Kjeldeskriftfond. Anden Række (1607-1623). VI, Dombog for 1622 ved Dr. P. Groth. Oslo, 1625.

Norske Herredags-Dombøger. Udgivne for Det Norske Kjeldeskriftfond. Første Række (1578-1604). VI, Første Afdeling, Dombog for 1604 ved E. A. Thomle. Christiania, S. M. Brydes Bogtrykkeri, 1903.

Norske Herredags-Dombøger. Udgivne for Kjeldeskriftfondet. Tillegg til 1. – 4. rekke, ved Oddvar Grønli. Oslo, styret for kjeldeskriftfondet, 1966.

Norske Rigs-Registranter: (DA)

Norske Rigs-Registranter: fjerde bind, 1603-1618.

Norske Rigs-Registranter: syvende bind, 1635-1640.

Tingbøger: (DA)

Hardanger, Lysekloster og Halsnøykloster: I.A.c. 11 1689, I.A.c. 12 – 1690, I. A.d. 7 - 1712.

Inderøy: 1690, 1692, 1694, 1699, 1704.

Indre Sogn: A7 1672, 1703.

Nordfjord: 1679.

Nordhordland: nr. 12 - 1671, nr. 21 - 1682, nr. 23 - 1689, nr. 25 - 1694-95, nr. 27 - 1699-01, nr. 35 - 1719-22, nr. 37 - 1728-31, nr. 38 - 1731-33, nr. 40 - 1736-42, nr. 41 - 1743-48, nr. 43 - 1754-60, nr. 44 - 1762-65, nr. 46 - 1776-77, nr. 48 - 1801, nr. 51 - 1812-13.

Sunnhordland: nr. 20 - 1683, nr. 25 - 1702, nr. 26 - 1704, nr. 27 - 1705, nr. 29 - 1708-10, nr. 33 - 1728-29, nr. 35 - 1741-46, nr. 36 - 1751-55.

Voss: bd 4 - 1664.

I bokform: (*ikke* tilgjengelig på digitalarkivet.no)

Jæren og Dalane:

Tingbøker for Jæren og Dalane 1629-1637. Bind III. Transkribert av Hans Eyvind Næss. Utgitt i 1980 av Statsarkivet i Stavanger.

Tingbøker for Jæren og Dalane 1641-45/1650-54. Bind V. Transkribert av Hans Eyvind Næss. Utgitt i 1984 av Statsarkivet i Stavanger.

Bull: (NB)

Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.m., der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse, for Aaret 1849. 12te Bind. Christiania, 1851. Chr. Grøndahls Forlag.

Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.m., der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse, for Aaret 1846. 11te Bind. Christiania, 1847. Chr. Grøndahls Forlag.

Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.m., der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse, for Aaret 1842. 10de Bind. Christiania, 1844. Chr. Grøndahls Forlag. Utgitt sammen med P. Collet og J. Collet.

Fogtman: (NB)

Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge. II. Deel. 1670-1699. Kiøbenhavn, 1803. Gyldendalske Forlag.

Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge. V. Deel. 1. Bind. 1746-1754. Kiøbenhavn, 1787. Gyldendals Forlag.

Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge. VI. Deel. 10. Bind. 1799-1800. Kiøbenhavn, 1802. Gyldendalske Forlag.

Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge. VI. Deel. 11. Bind. 1801-1802. Kiøbenhavn, 1810. Gyldendalske Forlag.

Mejlænder: (NB)

Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer m. m. for Kongeriget Norge: til Brug for den Lovstuderende. 7de Bind, 1866-1870. Christiania, 1871. P. T. Mallings Forlagsboghandel.

Schmidt: (NB)

Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer m. m. for Kongeriget Norge: til Brug for den Lovstuderende. 2det Bind, 1832-1848. Christiania, 1850. Chr. Tønsbergs Forlag.

Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Kongeriget Norge i Tidsrommet 1660-1813. 1ste Bind. 1660-1784. Christiania, 1847. Chr. Tønsbergs Forlag.

Schou: (NB)

Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, samt andre trykte Anordninger, som fra Aar 1670 af ere udkomne, tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu gieldende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge. 1 Deel. 1670-1699. Anden Udgave. Kiøbenhavn, 1795. Trykt hos Sacharias Breum.

Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve, samt trykte Anordninger, som fra Aar 1670 af ere udkomne, tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu gieldende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i

Danmark og Norge. IV Deel. 1746-1765. Kiøbenhavn, 1795. Trykt hos Zacharias Breum.

Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve, samt trykte Anordninger, som fra Aar 1670 af ere udkomne, tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu giældende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge. V Deel. 1766-1774. Kiøbenhavn, 1795. Trykt hos Frid. Wilh. Thiele.

Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve, samt trykte Anordninger, som fra Aar 1670 af ere udkomne, tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu giældende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge. VIII Deel. 1781-1784. Kiøbenhavn, 1795. Trykt hos Frid. Wilh. Thiele.

Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve, samt trykte Anordninger, som fra Aar 1670 af ere udkomne, tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu giældende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge. X Deel. 1789-1792. Kiøbenhavn, 1795. Trykt hos Sebastian Popp.

Vogts lover og anordninger: (NB)

Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.v., der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse, for Aaret 1815. Christiania, 1816. Trykt på Udgiverens Forlag hos C. Grøndahl.

Wessel-Bergs reskriptsamling: (NB)

Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813. Første Bind: 1660-1746. Christiania, 1841. J. W. Cappelen.

Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813. Andet Bind: 1746-1780. Christiania, 1842. J. W. Cappelen.

Utrykte historiske kilder

Tilgjengelig på digitalarkivet.no:

Regnskapene finner man ellers på Riksarkivet i Oslo.

Lensregnskapet for Akershus len:

Byregnskap for Fredrikstad: 1602-03 pk. 14, 1606-07 pk. 22, 1612-13 pk. 29, 1613-14 pk. 32, 1619-20 pk. 51, 1627-28 pk. 80, 1629-30 pk. 94, 1630-31 pk. 100.

Byregnskap for Oslo/Christiania: 1599-1600 pk. 9, 1612-13 pk. 30, 1613-14 pk. 33, 1614-15 pk. 35, 1616-17 pk. 39, 1618-19 pk. 47, 1624-25 pk. 68, 1627-28 pk. 80, 1629-30 pk. 94, 1630-31 pk. 99.

Byregnskap og tollregnskap for Oslo: 1604-05 pk. 18, 1608-09 pk. 25, 1611-12 pk. 27.

Byregnskap for Tønsberg: 1611-12 pk. 27.

Fogderegnskap for Aker: 1611-12 pk. 27, 1612-13 pk. 30, 1613-14 pk. 33, 1618-19 pk. 48, 1620-21 pk. 54, 1624-25 pk. 69, 1626-27 pk. 77, 1628-29 pk. 87, 1630-31 pk. 100, 1631-32 pk. 105, 1633-34 pk. 114, 1635-36 pk. 122, 1637-38 pk. 133, 1638-39 pk. 139, 1639-40 pk. 145, 1640-41 pk. 151, 1641-42 pk. 157, 1642-43 pk. 165, 1645-46 pk. 184, 1652-53 pk. 210.

Fogderegnskap for Aurskog, Høland og Enebakk prestegjeld: 1622-23 pk. 61.

Fogderegnskap for Bragernes: 1624-25 pk. 69, 1627-28 pk. 81, 1633-34 pk. 114, 1635-36 pk. 122, 1637-38 pk. 133, 1639-40 pk. 145.

Fogderegnskap for Buskerud: 1616-17 pk. 39, 1617-18 pk. 42, 1624-25 pk. 69, 1627-28 pk. 82, 1629-30 pk. 95, 1633-34 pk. 114, 1634-35 pk. 119, 1658-59 pk. 247.

Fogderegnskap for Buskerud og Hallingdal: 1636-37 pk. 128, 1637-38 pk. 133, 1638-39 pk. 139, 1639-40 pk. 145, 1640-41 pk. 151, 1645-46 pk. 183.

Fogderegnskap for Buskerud og Ringerike: 1618-19 pk. 48, 1619-20 pk. 51, 1620-21 pk. 54, 1621-22 pk. 58, 1622-23 pk. 61.

Fogderegnskap for Follo: 1620-21 pk. 54, 1622-23 pk. 61, 1634-35 pk. 118, 1638-39 pk. 138, 1641-42 pk. 156, 1653-54 pk. 216.

Fogderegnskap for Gudbrandsdalen: 1618-19 pk. 47, 1619-20 pk. 51, 1620-21 pk. 54, 1621-22 pk. 58, 1622-23 pk. 61, 1623-24 pk. 65, 1625-26 pk. 72, 1626-27 pk. 77, 1627-28 pk. 81, 1629-30 pk. 95, 1630-31 pk. 100, 1631-32 pk. 105, 1633-34 pk. 114, 1634-35 pk. 118, 1638-39 pk. 138, 1644-45 pk. 180, 1645-46 pk. 183, 1652-53 pk. 209, 1654-55 pk. 221, 1655-56 pk. 226, 1660-61 pk. 254.

Fogderegnskap for Hadeland: 1599-00 pk. 9, 1612-13 pk. 30, 1613-14 pk. 33, 1616-17 pk. 39, 1617-18 pk. 42, 1618-19 pk. 47, 1619-20 pk. 51, 1620-21 pk. 54, 1621-22 pk. 58, 1622-23 pk. 61, 1623-24 pk. 65, 1624-25 pk. 69, 1625-26 pk. 72, 1626-27 pk. 77, 1627-28 pk. 81, 1628-29 pk. 87, 1631-32 pk. 105.

Fogderegnskap for Hadeland, Land og Valdres: 1630-31 pk. 100, 1636-37 pk. 127.

Fogderegnskap for Hadeland og Valdres: 1651-52 pk. 206, 1652-53 pk. 209.

Fogderegnskap for Hallingdal: 1633-34 pk. 114.

Fogderegnskap for Hedmark: 1627-28 pk. 81, 1628-29 pk. 87, 1637-38 pk. 132, 1639-40 pk. 145, 1641-42 pk. 157, 1652-53 pk. 209, 1653-54 pk. 215, 1654-55 pk. 221, 1655-56 pk. 226.

Fogderegnskap for Hedmark og Solør: 1635-36 pk. 122, 1636-37 pk. 127.

Fogderegnskap for Hedmark og Østerdalen: 1611-12 pk. 27, 1614-15 pk. 35, 1617-18 pk. 42, 1620-21 pk. 54, 1621-22 pk. 57, 1623-24 pk. 65, 1626-27 pk. 76, 1632-33 pk. 109, 1638-39 pk. 138, 1642-43 pk. 165.

Fogderegnskap for Heggen og Frøland: 1613-14 pk. 33, 1614-15 pk. 36, 1620-21 pk. 54, 1623-24 pk. 65, 1624-25 pk. 69, 1626-27 pk. 77, 1629-30 pk. 95, 1630-31 pk. 100, 1637-38 pk. 132, 1638-39 pk. 138, 1653-54 pk. 216.

Fogderegnskap for Moss: 1622-23 pk. 61, 1624-25 pk. 69, 1625-26 pk. 72, 1631-32 pk. 105, 1636-37 pk. 128.

Fogderegnskap for Nedre Romerike: 1618-19 pk. 47, 1619-20 pk. 51, 1624-25 pk. 68, 1627-28 pk. 81, 1631-32 pk. 104, 1633-34 pk. 113, 1635-36 pk. 122, 1636-37 pk. 127, 1637-38 pk. 132, 1638-39 pk. 138, 1640-41 pk. 150, 1651-52 pk. 206, 1656-57 pk. 235, 1658-59 pk. 246, 1659-60 pk. 250.

Fogderegnskap for Ringerike og Hallingdal: 1655-56 pk. 227, 1657-58 pk. 241.

Fogderegnskap for Romerike: 1601-02 pk. 13.

Fogderegnskap for Romerike og Solør: 1628-29 pk. 87.

Fogderegnskap for Skedsmo, Aurskog, Høland og Enebakk prestegjeld: 1623-24 pk. 65.

Fogderegnskap for Skedsmo, Sørums og Fet prestegjeld: 1622-23 pk. 61.

Fogderegnskap for Solør, Østerdalen og Odal: 1652-53 pk. 209, 1655-56 pk. 226, 1659-60 pk. 250.

Fogderegnskap for Tune og Åbygge: 1620-21 pk. 54.

Fogderegnskap for Valdres og Land: 1628-29 pk. 87, 1629-30 pk. 95, 1635-36 pk. 122.

Fogderegnskap for Østerdal: 1628-29 pk. 97, 1634-35 pk. 118, 1635-36 pk. 122, 1636-37 pk. 127.

Fogderegnskap for Øvre Romerike: 1633-34 pk. 113, 1637-38 pk. 132, 1643-44 pk. 170, 1652-53 pk. 209, 1655-56 pk. 227, 1657-58 pk. 240.

Fogderegnskap for Øvre Romerike og Solør: 1618-19 pk. 47, 1619-20 pk. 51, 1621-22 pk. 57, 1623-24 pk. 65, 1626-27 pk. 76, 1629-30 pk. 95, 1630-31 pk. 100, 1631-32 pk. 104, 1640-41 pk. 150.

Lensregnskap for Akershus len: 1593-94 pk. 5, 1597-98 pk. 8, 1600-01 pk. 10, 1602-03 pk. 14, 1603-04 pk. 16, 1604-05 pk. 18, 1605-06 pk. 20, 1606-07 pk. 22, 1607-08 pk. 23, 1651-52 pk. 205.

Lensregnskapet for Bergenhus len:

Fogderegnskap for Indre Sogn og Dale Prestegjeld: 1660-61 pk. 147.

Fogderegnskap for Nordfjord: 1650-51 pk. 116, 1654-55 pk. 127, 1655-56 pk. 130, 1656-57 pk. 133, 1658-59 pk. 141, 1659-60 pk. 144.

Fogderegnskap for Nordhordland og Voss: 1633-34 pk. 64, 1646-47 pk. 103, 1648-49 pk. 111, 1650-51 pk. 116, 1654-55 pk. 127, 1655-56 pk. 130, 1656-57 pk. 133, 1659-60 pk. 144.

Fogderegnskap for Sunnfjord: 1632-33 pk. 60, 1645-46 pk. 101, 1646-47 pk. 104, 1648-49 pk. 111, 1649-50 pk. 113, 1650-51 pk. 116, 1653-54 pk. 124, 1654-55 pk. 127, 1655-56 pk. 130, 1656-57 pk. 133.

Fogderegnskap for Sunnhordland: 1634-35 pk. 66, 1643-44 pk. 95, 1644-45 pk. 99, 1645-46 pk. 100, 1648-49 pk. 111, 1649-50 pk. 113, 1650-51 pk. 116, 1653-54 pk. 124, 1654-55 pk. 127, 1655-56 pk. 130, 1656-57 pk. 133.

Fogderegnskap for Sunnmøre: 1651-52 pk. 119, 1653-54 pk. 124, 1658-59 pk. 141, 1659-60 pk. 144.

Fogderegnskap for Ytre Sogn: 1640-41 pk. 86, 1655-56 pk. 130, 1656-57 pk. 133.

Lensregnskap for Bergenhus len: 1597-98 pk. 1, 1613-14 pk. 14 (ekstrakt), 1619-20 pk. 28, 1620-21 pk. 29, 1621-22 pk. 32, 1622-23 pk. 34, 1623-24 pk. 35, 1624-25 pk. 37, 1625-26 pk. 38, 1626-27 pk. 40, 1627-28 pk. 43, 1628-29 pk. 47, 1629-30 pk. 51, 1630-31 pk. 54, 1631-32 pk. 57, 1632-33 pk. 60, 1633-34 pk. 64, 1634-35 pk. 66, 1635-36 pk. 69, 1636-37 pk. 72, 1637-38 pk. 76, 1638-39 pk. 81, 1639-40 pk. 84, 1640-41 pk. 86, 1641-42 pk. 89, 1642-43 pk. 92, 1643-44 pk. 95, 1644-45 pk. 99, 1645-46 pk. 100, 1648-49 pk. 111, 1649-50 pk. 113, 1650-51 pk. 116, 1651-52 pk.

119, 1652-53 pk. 122, 1653-54 pk. 124, 1654-55 pk. 127, 1655-56 pk. 130, 1656-57 pk. 133, 1657-58 pk. 136, 1658-59 pk. 141, 1659-60 pk. 144, 1660-61 pk. 147.

Utgiftsvedlegg: 51-75 og 77-78 i lensregnskapet til Bergenhus 1627-28 pk. 44, 19-36, 38-48, 50-80 og 83-92 i lensregnskapet til Bergenhus 1642-43 pk. 93.

Lensregnskapet for Bratsberg len:

Fogderegnskap for Bamble: 1642-43 pk. 27, 1644-45 pk. 30, 1651-52 pk. 37, 1653-54 pk. 39, 1655-56 pk. 41, 1661-62 pk. 47.

Fogderegnskap for Telemark: 1641-42 pk. 26, 1642-43 pk. 27, 1643-44 pk. 28, 1644-45 pk. 30, 1650-51 pk. 36, 1652-53 pk. 38, 1653-54 pk. 39, 1654-55 pk. 40, 1656-57 pk. 42, 1661-62 pk. 47.

Lensregnskap for Bratsberg len: 1586-87 pk. 1, 1623-24 pk. 8.

Lensregnskapet for Brunla len:

Lensregnskap for Brunla: 1624-25 pk. 1, 1625-26 pk. 1, 1637-38 pk. 6, 1640-41 pk. 7.

Lensregnskap for Brunla og Numedal: 1623-24 pk. 1.

Lensregnskap for Eiker og Brunla: 1633-34 pk. 5, 1634-35 pk. 5.

Lensregnskapet for Eiker len:

Lensregnskap for Eiker: 1619-20 pk. 2, 1624-25 pk. 3.

Lensregnskapet for Lista len:

Lensregnskap for Lista len: 1604-05 pk. 1, 1610-11 pk. 2, 1612-13 pk. 3, 1615-16 pk. 4, 1616-17 pk. 5, 1619-20 pk. 6, 1621-22 pk. 7, 1623-24 pk. 7, 1624-25 pk. 8, 1625-26 pk. 8, 1626-27 pk. 8, 1637-38 pk. 11, 1638-39 pk. 11, 1639-40 pk. 12, 1645-46 pk. 16, 1649-50 pk. 18, 1653-54 pk. 20.

Lensregnskapet for Nedens len, Mandals len, Råbyggelag:

Fogderegnskap for Mandal len: 1658-59 pk. 46, 1660-61 pk. 49, 1661-62 pk. 50.

Fogderegnskap for Nedenes len: 1659-60 pk. 48, 1661-62 pk. 50, 1662 pk. 52, 1663 pk. 53.

Fogderegnskap for Råbyggelag: 1657-58 pk. 45, 1658-59 pk. 46, 1661-62 pk. 51, 1663 pk. 53.

Lensregnskap for Nedenes len, Mandals len, Råbyggelag: 1614-15 pk. 6, 1616-17 pk. 8, 1617-18 pk. 9, 1618-19 pk. 10, 1623-24 pk. 14, 1624-25 pk. 15, 1626-27 pk. 16, 1627-28 pk. 16, 1630-31 pk. 20, 1634-35 pk. 23, 1637-38 pk. 26, 1638-39 pk. 27,

1639-40 pk. 28, 1640-41 pk. 29, 1641-42 pk. 30, 1642-43 pk. 32, 1648-49 pk. 37,
1649-50 pk. 38, 1650-51 pk. 39, 1651-52 pk. 40, 1653-54 pk. 42.

Lensregnskapet for Nordlandenes len:

Fogderegnskap for Helgeland: 1618-19 pk. 10, 1619-20 pk. 11, 1620-21 pk. 12, 1622-23 pk. 13, 1623-24 pk. 14, 1625-26 pk. 16, 1629-30 pk. 21, 1633-34 pk. 25, 1634-35 pk. 25, 1635-36 pk. 26.

Fogderegnskap for Lofoten: 1629-30 pk. 22, 1634-35 pk. 25, 1637-38 pk. 27.

Fogderegnskap for Salten: 1620-21 pk. 12, 1637-38 pk. 27, 1638-39 pk. 28, 1639-40 pk. 28, 1640-41 pk. 28, 1641-42 pk. 28.

Fogderegnskap for Senja: 1620-21 pk. 12, 1623-24 pk. 14, 1624-25 pk. 15, 1633-34 pk. 25, 1635-36 pk. 26.

Fogderegnskap for Troms: 1611-12 pk. 2, 1618-19 pk. 10, 1619-20 pk. 11, 1620-21 pk. 12, 1623-24 pk. 14, 1624-25 pk. 16, 1631-32 pk. 23, 1632-33 pk. 24, 1635-36 pk. 27, 1638-39 pk. 28, 1639-40 pk. 28, 1641-42 pk. 28.

Fogderegnskap for Vesterålen: 1661 pk. 39.

Fogderegnskap for Vesterålen og Andenes: 1637-38 pk. 27.

Lensregnskap for Helgeland len: 1640-41 pk. 32, 1641-42 pk. 32, 1643-44 pk. 32, 1644-45 pk. 33.

Lensregnskap for Lofoten og Vesterålen len: 1643-44 pk. 30.

Lensregnskap for Nordlandenes len: 1611-12 pk. 2, 1618-19 pk. 10, 1620-21 pk. 12, 1622-23 pk. 13, 1623-24 pk. 14, 1624-25 pk. 15, 1625-26 pk. 16, 1629-30 pk. 21, 1631-32 pk. 23, 1632-33 pk. 24, 1633-34 pk. 25, 1634-35 pk. 25, 1635-36 pk. 26, 1636-37 pk. 27, 1637-38 pk. 27, 1646-47 pk. 33, 1656-61 pk. 39.

Lensregnskap for Salten, Senja, Andenes og Troms len: 1638-39 pk. 28, 1638-42 pk. 28.

Lensregnskapet for Stavanger len:

Fogderegnskap for Jæren og Dalane: 1619-20 pk. 8, 1621-22 pk. 9, 1622-23 pk. 9, 1623-24 pk. 10, 1626-27 pk. 11, 1635-36 pk. 19, 1639-40 pk. 23, 1640-41 pk. 24, 1641-42 pk. 25, 1642-43 pk. 26, 1643-44 pk. 27, 1645-46 pk. 29, 1649-50 pk. 32, 1652-53 pk. 34, 1653-54 pk. 35, 1657-58 pk. 36, 1662- pk. 44, 1664- pk. 47.

Fogderegnskap for Jæren og Dalane, Ryfylke: 1634-35 pk. 18, 1636-37 pk. 20, 1637-38 pk. 21.

Fogderegnskap for Ryfylke: 1620-21 pk. 8, 1621-22 pk. 9, 1622-23 pk. 9, 1623-24 pk. 10, 1624-25 pk. 10, 1626-27 pk. 11, 1627-28 pk. 12, 1639-40 pk. 23, 1640-41 pk. 24, 1641-42 pk. 25, 1642-43 pk. 26, 1643-44 pk. 27, 1644-45 pk. 28, 1645-46 pk. 29, 1648-49 pk. 31, 1649-50 pk. 32, 1654-55 pk. 35, 1656-57 pk. 36, 1657-58 pk. 36, 1658-59 pk. 38, 1659-60 pk. 40, 1661-62 pk. 43, 1663- pk. 45.

Lensregnskap for Stavanger len: 1610-11 pk. 2, 1614-15 m/ekstrakt pk. 5, 1615-16 m/ekstrakt pk. 5, 1616-17 pk. 6, 1617-18 m/ekstrakt pk. 6, 1628-29 pk. 13, 1630-31 pk. 15, 1633-34 m/vedlegg pk. 17.

Lensregnskapet for Trondheim len:

Fogderegnskap for Fosen: 1645-46 pk. 83, 1646-47 pk. 86, 1648-49 pk. 92, 1650-51 pk. 98, 1651-52 pk. 103, 1652-53 pk. 108, 1655-56 pk. 119, 1657-58 pk. 128.

Fogderegnskap for Gauldal: 1648-49 pk. 92.

Fogderegnskap for Inderøy: 1637-38 pk. 60, 1643-44 pk. 77, 1644-45 pk. 82, 1645-46 pk. 83, 1648-49 pk. 92, 1651-52 pk. 103, 1652-53 pk. 108, 1654-55 pk. 116, 1655-56 pk. 120, 1656-57 pk. 125, 1658-59 pk. 135, 1660-61 pk. 144.

Fogderegnskap for Namdalen: 1648-49 pk. 92, 1650-51 pk. 98, 1652-53 pk. 108, 1653-54 pk. 111, 1654-55 pk. 115, 1655-56 pk. 119, 1657-58 pk. 128, 1660-61 pk. 144, 1661-62 pk. 148.

Fogderegnskap for Nordmøre: 1638-39 pk. 62, 1641-42 pk. 70, 1646-47 pk. 86, 1650-51 pk. 98, 1651-52 pk. 103, 1652-53 pk. 107, 1653-54 pk. 111, 1659-60 pk. 140, 1660-61 pk. 144.

Fogderegnskap for Orkdal: 1650-51 pk. 98, 1656-57 pk. 125, 1659-60 pk. 140.

Fogderegnskap for Orkdal og Gauldal: 1655-56 pk. 120.

Fogderegnskap for Romsdal: 1634-35 pk. 54, 1636-37 pk. 59, 1652-53 pk. 107, 1658-59 pk. 135.

Fogderegnskap for Stjørdal og Selbu: 1641-42 pk. 70, 1643-44 pk. 77, 1644-45 pk. 82, 1648-49 pk. 92, 1652-53 pk. 108.

Fogderegnskap for Strinda: 1644-45 pk. 82, 1648-49 pk. 92, 1653-54 pk. 111, 1656-57 pk. 125, 1659-60 pk. 140, 1661-62 pk. 148.

Fogderegnskap for Verdal: 1660-61 pk. 144.

Lensregnskap for Trondheim len: 1590-91 pk. 1, 1592-1593 pk. 1, 1614-15 pk. 12.

Sakefallsregnskap for Trondheim by: 1636-37 pk. 58, 1638-39 pk. 62, 1641-42 pk. 70, 1642-43 pk. 73, 1643-44 pk. 77, 1644-45 pk. 81, 1646-47 pk. 86, 1648-49 pk. 92,

1649-50 pk. 94, 1651-52 pk. 102, 1652-53 pk. 107, 1653-54 pk. 111, 1654-55 pk. 115, 1655-56 pk. 119, 1656-57 pk. 125, 1657-58 pk. 128.

Lensregnskapet for Tønsberg len:

Byregnskap for Tønsberg: 1624-25 pk. 7.

Lensregnskap for Tønsberg len: 1611-12 pk. 1, 1616-17 pk. 3, 1617-18 pk. 4, 1619-20 pk. 5, 1622-23 pk. 6, 1623-24 pk. 6, 1624-25 pk. 6, 1625-26 pk. 7, 1626-27 pk. 7, 1630-31 pk. 11, 1631-32 pk. 12, 1633-34 pk. 14, 1634-35 pk. 15, 1637-38 pk. 17, 1638-39 pk. 18, 1639-40 pk. 19, 1640-41 pk. 20, 1641-42 pk. 22, 1642-43 pk. 23, 1643-44 pk. 24, 1644-45 pk. 25, 1645-46 pk. 26, 1646-47 pk. 27, 1649-50 pk. 29, 1650-51 pk. 29, 1651-52 pk. 30, 1652-53 pk. 31, 1653-54 pk. 31, 1654-55 pk. 32, 1652-56 m/ekstrakt pk. 32, 1656-57 m/ekstrakt pk. 33, 1657-58 pk. 33, 1658-59 pk. 34, 1659-60 pk. 35.

Lensregnskapet for Vardøhus len:

Lensregnskap for Vardøhus len: 1601-02 pk. 1, 1605-06 pk. 2, 1607-08 pk. 2, 1627-28 pk. 4.

Lensregnskap for Vardøhus len + mikkelmesse: 1593-94 pk. 1, 1595-96 pk. 1, 1596-97 pk. 1.

Lensregnskapet for Verne kloster len:

Lensregnskap for Verne kloster len: 1634-35 pk. 3.

Stiftamtstuerregnskapet for Akershus stiftamt:

Fogderegnskap for Aker: 1662 pk. 10, 1664 pk. 21, 1665 pk. 29, 1668 pk. 54, 1669 pk. 64, 1670 pk. 73, 1671 pk. 80, 1672 pk. 87, 1673 pk. 93, 1674 pk. 99, 1675 pk. 110, 1676 pk. 120, 1677 pk. 132.

Ekstraktregnskap for Eiker: 1670 pk. 68.

Ekstraktregnskap for Hadeland, Toten og Valdres: 1669 pk. 62.

Fogderegnskap for Bragernes: 1661 pk. 4.

Fogderegnskap for Follo: 1669 pk. 57.

Fogderegnskap for Gudbrandsdal: 1662 pk. 10, 1665 pk. 26, 1677 pk. 127.

Fogderegnskap for Hedmark: 1665 pk. 27, 1666 pk. 37, 1667 pk. 44, 1668 pk. 49, 1669 pk. 57, 1670 pk. 69.

Fogderegnskap for Heggen og Frøland: 1663 pk. 14.

Fogderegnskap for Lier: 1663 pk. 14, 1672 pk. 83, 1675 pk. 106.

Fogderegnskap for Moss og Verne Kloster: 1668 pk. 53.

Fogderegnskap for Nedre Romerike: 1661 pk. 4, 1666 pk. 40, 1668 pk. 53, 1670 pk. 73, 1671 pk. 80.

Fogderegnskap for Ringerike og Hallingdal: 1665 pk. 30, 1666 pk. 40, 1668 pk. 51.

Fogderegnskap for Skjeberg og Ingedal: 1667 pk. 44, 1670 pk. 71.

Fogderegnskap for Solør, Odal og Østerdal: 1673 pk. 88.

Fogderegnskap for Øvre Romerike: 1671 pk. 79.

Stiftamtstueringskapet for Bergen stiftamt:

Ekstraktregnskap for Nordhordland og Voss: 1689 pk. 89, 1690 pk. 92.

Ekstraktregnskap for Sunnhordland: 1687 pk. 83.

Ekstraktregnskap for Sunnmøre: 1687 pk. 84, 1690 pk. 92.

Ekstraktregnskap for Ytre Sogn: 1688 pk. 88, 1689 pk. 90.

Fogderegnskap for Indre Sogn: 1661 pk. 2, 1662 pk. 6, 1663 pk. 10, 1667 pk. 25, 1668 pk. 29, 1669 pk. 31

Fogderegnskap for Nordfjord: 1661 pk. 2, 1662 pk. 6, 1668 pk. 29.

Fogderegnskap for Nordhordland og Voss: 1661 pk. 1, 1664 pk. 14, 1665 pk. 18, 1667 pk. 25, 1668 pk. 29.

Fogderegnskap for Sunnfjord: 1661 pk. 1, 1663 pk. 10, 1664 pk. 15.

Fogderegnskap for Sunnhordland: 1663 pk. 10, 1667 pk. 25.

Fogderegnskap for Sunnmøre: 1662 pk. 6, 1664 pk. 15, 1667 pk. 25, 1669 pk. 31.

Fogderegnskap for Ytre Sogn: 1662 pk. 6, 1665 pk. 18, 1668 pk. 29.

Generalekstrakt for Ytre Sogn: 1672-83 pk. 96.

Regnskap for Bergen stiftamt: 1661-62 pk. 1, 1662 pk. 4, 1663 pk. 7, 1664 pk. 11, 1665 pk. 15, 1666 pk. 19, 1667 pk. 23, 1668 pk. 27, 1669 pk. 29, 1672 pk. 34, 1674 pk. 38, 1675 pk. 39, 1676 pk. 43, 1677 pk. 47, 1677-79 pk. 53, 1678 pk. 50, 1682 pk. 95, 1689 pk. 89.

Regnskap for Bergen stiftamt og Stavanger amt: 1680 pk. 57, 1681 pk. 95, 1686 pk. 79, 1687 pk. 83, 1688 pk. 86, 1690 pk. 95.

Regnskap for det forpaktede sakefall: 1673-76 pk. 46.

Sikt- og sakefall for Indre Sogn: 1683 pk. 70.

Sikt- og sakefall for Nordfjord: 1681 pk. 60, 1682 pk. 63.

Sikt- og sakefall for Nordhordland og Voss: 1670 pk. 31, 1680 pk. 58.

Sikt- og sakefall for Sunnfjord: 1677 pk. 56, 1678 pk. 56, 1685 pk. 77, 1690 pk. 93.

Sikt- og sakefall for Sunnmøre: 1670 pk. 32, 1680 pk. 59, 1682 pk. 64, 1687 pk. 85, 1690 pk. 92.

Utgiftsvedlegg for Bergen stiftamt: 1661 pk. 3.

Utgiftsvedlegg for Nordhordland og Voss: 1689 pk. 89, 1690 pk. 92.

Utgiftsvedlegg for Sunnhordland: 1687 pk. 84.

Utgiftsvedlegg for Sunnmøre: 1682 pk. 64, 1687 pk. 85, 1690 pk. 93.

Utgiftsvedlegg for Ytre Sogn: 1677-79 pk. 56, 1688 pk. 88, 1689 pk. 91.

Stiftamtstueregnskapet for Trondheim stiftamt:

Fogderegnskap for Fosen: 1669 pk. 26.

Fogderegnskap for Gauldal: 1662 pk. 3, 1668 pk. 24.

Fogderegnskap for Inderøy: 1662 pk. 3, 1668 pk. 24, 1670 pk. 31.

Fogderegnskap for Namdal: 1663 pk. 5, 1665 pk. 12, 1666 pk. 16, 1670 pk. 31.

Fogderegnskap for Nordmøre: 1663 pk. 5, 1665 pk. 12, 1666 pk. 16, 1668 pk. 24, 1669 pk. 26, 1670 pk. 31.

Fogderegnskap for Stjørdal: 1665 pk. 12, 1666 pk. 16, 1669 pk. 26.

Fogderegnskap for Strinda: 1670 pk. 31.

Fogderegnskaper:

Aker: 1692 pk. 426.

Bamble: 1672 pk. 2041, 1677 pk. 2043.

Buskerud: 1690 pk. 1680.

Finnmark/Vardøhus: 1691-1700 pk. 4851.

Follo: 1678 pk. 427.

Fosen: 1687 pk. 3845, 1692-93 pk. 3849, 1695 pk. 3851.

Gudbrandsdalen: 1691 pk. 1165, 1695 pk. 1169.

Hadeland, Toten og Valdres: 1694 pk. 1292.

Hedmark: 1692 pk. 1031 og 1032, 1694 pk. 1035.

Heggen og Frøland: 1690 pk. 282.

Idd og Marker: 1682-84 pk. 5, 1682-88 pk. 9, 1692 pk. 11.

Inderøy: 1687-89 pk. 4306, 1691 pk. 4307, 1692-94 pk. 4308.

Jæren og Dalane: 1665-67 pk. 2709, 1667-67 pk. 2710, 1671-72 pk. 2713, 1682-84 pk. 2724, 1686-89 pk. 2726.

Lista: 1663-64 pk. 2523, 1665-68 pk. 2524, 1667 pk. 2524, 1669-70 pk. 2525, 1677-79 pk. 2530, 1683 pk. 2532, 1690-93 pk. 2536.

Lista og Mandal: 1695 pk. 2545.
 Mandal: 1664 pk. 2537, 1668 pk. 2538, 1670 pk. 2538, 1693 pk. 2544.
 Moss og Verne kloster: 1688 pk. 106, 1691 pk. 106 og 107.
 Namdal: 1694 pk. 4424.
 Nedenes: 1668 pk. 2297, 1690-92 pk. 2310.
 Nordhordland og Voss: 1691-92 pk. 3181.
 Nordmøre: 1690-91 pk. 3734, 1694-96 pk. 3736.
 Numedal og Sandsvær: 1691 pk. 1573 og 1574, 1694-95 pk. 1575.
 Orkdal: 1688 pk. 3935, 1692 pk. 3937.
 Orkdal og Gauldal: 1695 pk. 3945.
 Rakkestad, Heggen og Frøland: 1695 pk. 285.
 Ringerike og Hallingdal: 1688 pk. 1447, 1691 pk. 1448.
 Ringerike, Hallingdal og Buskerud: 1695 pk. 1452.
 Romsdal: 1693-94 pk. 3651, 1695-96 pk. 3652.
 Ryfylke: 1665-69 pk. 2841, 1672-73 pk. 2844, 1674-75 pk. 2845, 1677 pk. 2847,
 1679-79 pk. 2849, 1682-83 pk. 2853, 1685-88 pk. 2855.
 Råbyggelag: 1664 pk. 2431, 1665-67 pk. 2431, 1681 pk. 2437, 1691-92 pk. 2443.
 Senja og Troms: 1694 pk. 4753.
 Solør, Odal og Østerdal: 1681 pk. 818, 1690 pk. 828, 1691 pk. 829, 1692 pk. 830,
 1694 pk. 832.
 Stjørdal og Verdal: 1691 pk. 4184, 1692 pk. 4185, 1695 pk. 4187.
 Strinda og Selbu: 1691-92 pk. 4103.
 Sunnmøre: 1691 pk. 3554, 1692 pk. 3554, 1695 pk. 3555.
 Vesterålen, Andenes og Lofoten: 1693 pk. 4675, 1695 pk. 4677.
 Øvre og Nedre Telemark: 1662 pk. 2054, 1663 pk. 2054, 1665 pk. 2056, 1667 pk.
 2057, 1680-84 pk. 2081, 1686 pk. 2084, 1687-89 pk. 2088, 1694 pk. 2092.
 Øvre Romerike: 1689 pk. 701, 1690 pk. 702, 1695 pk. 707.

Dombøker:

Dombok for byfogden i Bergen 1702.

Kilder som ikke ligger tilgjengelig digitalt:**Byarkivet i Bergen:**Magistraten i Bergen:

Attestbøker: H.a.11a. 09.07.1785-09.08.1804.

Byregnskap med bilag: R.n. 34: 1825.

Kopibøker: 1826, B. a. 21, 1828, B. a. 22.

Resolusjonsbok: 1725-1731, C.f.3.

Statsarkivet i Bergen:Biskopen i Bergen:

Avd. I. Domkapitel protokoll, No. 2, 1624-1655. (Nærmest hele protokollen er transkribert og ligger tilgjengelig digitalt. De siste sidene i protokollen, de som er brukt i oppgaven, er *ikke* transkribert.)

Byfogd og byskriver i Bergen:

Bergen skifterett: Registreringsprotokoll, VI.A.a. 22, 1720-1722.

Registreringsprotokoll, VI.A.d. 7, 1834-1838.

Dødsfallsprotokoller: nr. 1/1821-1847, nr. 3/1861-1878.

Skifteprotokoller: nr. C 4b/1748-1760, nr. C 5a/1760-1772.

Stiftamtmanden i Bergen:

Regnskap for Domkirken: 1706-1721 pk. 1737.

Regnskap for Korskirken: 1749-1757 pk. 1762, 1758-1766 pk. 1763.

Regnskap for Nykirken: 1752-1758 pk. 1776, 1792-1797 pk. 1782.

Riksarkivet i Oslo:Fogderegnskaper:

Jæren og Dalane: 1697-1698 pk. 2729, 1699 pk. 2730, 1700-1702 pk. 2731, 1703-1704 pk. 2732, 1711 pk. 2735, 1715-1716 pk. 2740.

Lista og Mandal: 1700 pk. 2548.

Nordmøre: 1703-1704 pk. 3740.

Romsdal: 1697-1698 pk. 3653, 1703-1705 pk. 3656, 1711 pk. 3660.

Ryfylke: 1697-1700 pk. 2860, 1703-1705 pk. 2860, 1712 pk. 2865.

Sogn: 1700-01 pk. 3311.

Sunnfjord og Nordfjord: 1697-1698 pk. 3423, 1699 pk. 3424, 1742 pk. 3468.

Sunnhordland og Hardanger: 1702 pk. 2980.

Sunnmøre: 1700-1701 pk. 3558, 1702-1703 pk. 3559, 1737 pk. 3591.

Byregnskaper:

Sikt- og sakefallsregnskaper for Bergen: 1606-11 pk. 406, 1640-54 pk. 409, 1649-69 pk. 410, 1670-80 pk. 411, 1681-90 pk. 412, 1691-1700 pk. 113, 1701-04 pk. 414, 1706-11 pk. 415, 1711-13 pk. 416, 1714-17 pk. 417, 1718-20 pk. 419, 1723-24 pk. 421, 1725-26 pk. 422, 1727-28 pk. 423, 1728-29 pk. 424, 1731 pk. 426, 1732-33 pk. 427, 1734-35 pk. 428, 1737 pk. 430, 1738-39 pk. 431, 1745 pk. 437.

Sikt- og sakefallsregnskaper for Stavanger: 1662-1693 pk. 316, 1709-1720 pk. 318.

Avdeling for Spesialsamlinger ved Universitetsbiblioteket i Bergen:

Avis: Bergens Adressecontoirs Efterretninger 1766, 28. juli, nr. 30.

Mappe: Ms 959/1-9. Anthon Mohr Wiesener (1879-1947) Manuskripter, opptegnelser og utskrifter: Ms. 959/9, Skarprettere i Bergen.

Litteratur

Berg, A. [Adolph] (1945) *Fra smitt og smau*. Bergen: A/S J. W. Eides Forlag.

Berg, A. [Arno] (1945) Litt om skarpretterne i Oslo. *St. Hallvard*, 1945:22, s. 131-152.

Botheim, R. (1999) *Trolldomsprosessane i Bergenhus len 1566-1700*. Hovedoppgave. Universitetet i Bergen.

Carøe, K. (1912) Bøddel og kirurg. *Medicinsk-Historiske Smaaskrifter*, bind 2. København: Vilhelm Trydes forlag.

- Christensen, T. P. (1994) Bøddler, rakkere og natmandsfolk – en selektiv bibliografi. *Personalthistorisk tidsskrift*, 1994:2, s. 216-221.
- Dahl, S. T. (1999) *Embetsmenn i Midt-Norge i tiden 1660-1700*. Trondheim.
- Dyrlund, F. (1872/1974) *Tatere og natmandsfolk i Danmark*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Dyrvik, S. (2011) *Norsk historie 1536-1814 – Vegar til sjølvstende*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Eek Larsen, E. (1933) Bøddelen og hans uærlighet. *Bergens historiske forening – Skrifter*, 39. Bergen: Bergens historiske forening, s. 85-121.
- Egardt, B. (1962) Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar. *Nordiska museets handlingar*, 57. Stockholm: Nordiska museets handlingar.
- Erichsen, B. C. (1993) *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet*. Oslo: Tingbokprosjektet.
- Fossen, A. B. (1995) *Bergen bys historie bind. 2. Borgerskapets by 1536-1800*. Bergen: Alma Mater Forlag.
- Fossen, A. B. (2002) Bøddelen - fra «uærligt Menneske» til kongelig embetsmann. *DIS Hordaland*. Årgang 6, nr. 2.
- Glenzdorf, J. og Treichel, F. (1970) *Henker, Schinder und arme Sünder*. Erster Band. Bad Münder am Deister: Wilhelm Rost Verlag.
- Glenzdorf, J. og Treichel, F. (1970) *Henker, Schinder und arme Sünder*. Zweiter Band. Bad Münder am Deister: Wilhelm Rost Verlag.
- Hagen, R. B. (2015) *Ved porten til helvete. Trolldomsprosessene i Finnmark*. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Hedenqvist, P. (2004) *Ett rackarns liv – Bödlar, skarprättare, mästermän och rackare i Stockholm 1590-1920*. D-kurs i historia 80 poäng. Stockholms universitet.
- Helberg, J. S. (1987) *Skarprettervesenet i Trondhjem ca. 1720-1796*. Hovedoppgave. Universitetet i Oslo.
- Hohle, P. (1980) *De endte på skafottet. Om mord og udåd, drapsmenn og dommer i gammel tid*. Oslo: Reistad & Sønn Boktrykkeri.

- Hornum, F. (1972) *The Executioner: His Role and Status in Scandinavian Society*. Ainsworth, C. H. (red.) *Selected Readings for Introductory Sociology*. New York: MSS Information Corporation, s. 67-79.
- Imsen, S. og Winge, H., red. (2004) *Norsk historisk leksikon*. 3. utgave. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.
- Jakobsen, M. (1922) *Alstahaug Kanikgjeld, eller nu Hatfjelddalen, Vefsen, Tjøtta, Alstahaug, Herø, Nesne Hemnes, Mo sognekald. En historisk statistisk beskrivelse efter originale utrykte og trykte kilder fra de ældste tider indtil MDCCCCXIV (1914)*. Mosjøen: Nordlands Folkeblads trykkeri.
- Johannessen, K. (2007) *Den glemte skriften. Gotisk håndskrift i Norge*. Riksarkivaren skriftserie 28. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johannessen, K., Kolsrud, O. og Mangset, D. (1992) *Håndbok for Riksarkivet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Keller, A. (red.) (2015) *A Hangman`s Diary. The Journal of Master Franz Schmidt, Public Executioner of Nuremberg, 1573-1617*. New York: Skyhorse Publishing.
- Knutsen, G. W. (1998) *Trolldomsprosessene på Østlandet. En kulturhistorisk undersøkelse*. Oslo: Tingbokprosjektet.
- Kongevold, K. (2014) *Utviklingen av benådningsinstituttet i norsk rett*. Masteroppgave. Universitetet i Bergen.
- Krogh, T. (1994) Bødlens og Natmandens Uærlighed. *Historisk tidsskrift*, Bind 16. række, 3, s. 29-57.
- Krogh, T. (2000) *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*. København: Samleren.
- Levander, L. (1933/1975) *Brottsling och bödel*. Stockholm: Gidlunds Förlag.
- Ljungström, J. G. (1996) *Skarprättare, bödel och mästerman*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Matthiessen, H. (1910) *Bøddel og Galgefugl. Et kulturhistorisk forsøg*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordiske Forlag.
- Melve, L. (2010) *Historie. Historieskriving frå antikken til i dag*. Oslo: Dreyers Forlag.

- Moberg, H. (1986) Skarpretterens historie: dømt til øks eller galge. *St. Hallvard*, 1/1986, s. 4-15.
- Niemi, E. (1983) *Vadsøs historie. Bind 1. Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)*. Vadsø: Vadsø kommune.
- Næss, H. E. (2014) *Fiat justitia! Lagmennene i Norge 1607-1797*. Riksarkivaren skriftserie 42. Riksarkivet.
- Opedal, H. O. (1954) Skarprettaren Samson Isberg. *Hardanger*, 1953-57, s. 212-231. Nordheimsund: Skaars Boktrykkeri.
- Reimerthi, C. (2003) *Bøddelen. Myte og virkelighet*. Oslo: Pax Forlag.
- Sandén, A. (2016) *Bödlar. Liv, död och skam i svenskt 1600-tal*. Stockholm: Atlantis.
- Sandmo, E. (1999) *Voldssamfunnets undergang*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Scharffenberg, J. (1900) Skarprettaren som kirurg. *Bibliotek for læger*, 92, s. 161-182. København: Gyldendalske boghandel.
- Schou, A. (1945) Av skarpretterens historie i Oslo. *St. Hallvard*, 1945:22, s. 205-211.
- Snorrason, E. (1994) Helstatens skarprettare – og deres skiftende ægteskabsforbindelser i 1600- og 1700-tallet. *Personalthistorisk tidsskrift*, 1994:2, s. 166-215.
- Sollied, O. og Sollied P. R. (1924) Bergens Bartskerere og Kirurger 1500-1800. *Bergens historiske Forenings Skrifter*, nr. 29/30, s. 121-262.
- Stensby, V. (1996) “Med Liigprædiken og fuld Ceremonie ...” *Begravelse og sosial lagdeling i Bergen på 1700-tallet*. Hovedfagsoppgave. Universitetet i Bergen.
- Stuestøl, M. A. (2009) *Mellom lovverk og praksis. Generalauditøren og den militære jurisdiksjon 1794-1814*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo.
- Sødal, T. (2008) Dødsstraffen og de ti bud. Henrettelser på Agder 1604-1663. Aanby, A. T. (red.) *Agderseminaret 2007. Egdene og de ti bud – Mentalitetshistorisk tilnærming til moral og rettsfølelse ca. 1600-2000*. Forskernettverk Agder, s. 24-43.
- Sørnes, T. (2009) *Ondskap. De henrettede i Norge 1815-1876*. Oslo: Schibsted Forlag.
- Sørnes, T. (2011) *Uten nåde. De henrettede i Norge 1783-1814*. Oslo: Schibsted Forlag.
- Sørnes, T. (2014) *Mørkets gjerninger. De henrettede i Norge 1772-1782*. Sandnes: Commentum Forlag AS.

Sørnes, T. (2016) *Bøddel. Mathias Fliegenring 1685-1729*. Bergen: Forlaget Vigmostad & Bjørke AS.

Troels-Lund, T. (1939) *Daglig liv i Norden i det sekstende århundre*. 1. Norsk utgave ved Haakon Shetelig. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Vaale, L. (2004) *Dommen til døden. Dødsstraffen i Norge 1945-50*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Wiesener, A. M. (1924) Bergens Topografi. II. Emmaus. *Bergens historiske Forenings Skrifter*, nr. 29/30, s. 83-100.

Ytreberg, N. A. (1943) *Malangen bygdebok*. Trondheim: F. Bruns Bokhandels Forlag.

Digitale ressurser

Ersland, G. A. og Solli, A., *BerGIS – Kartportalen til fortida*. Url: <http://bergis.uib.no/>

Sørnes, T., *Ondskap*. Url: <http://www.ondskap.org/skarprettene.html>

Arkivverket. Url: <https://forum.arkivverket.no/topic/186705-mestermann-willum-andersen-i-1694-fra-skien-eller-kristiansand/>

Henrettet for trolldom. Url: <http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/trolldomsprosesser/henrettede.html>

Justismuseet. Url: <https://digitaltmuseum.no/011025362875/oks>

Lokalhistoriewiki. Url: <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/lokalhistoriewiki.no:Hovedside>

Ordbog over det danske Sprog. Historisk ordbog 1700-1950. Url: <http://ordnet.dk/ods>

Slekten Kaas – med mur i våpenet. Url: <http://slektenkaas.com/>

The Internet Surname Database. Url: <http://www.surnamedb.com/>

Vedlegg

Korte biografier til skarpretterne i Bergen, fra Augustus Høcker til Samson Isberg.

Det er viktig å lese tabellene sammen med fotnotene. De gir viktig informasjon om hvor man finner opplysningene og hvor sikker denne informasjonen er. Noen av opplysningene i tabellen kan fremstå som sikrere enn det de kanskje er. Det er ikke lagd biografier til skarpretterne før Augustus Høcker, fordi det finnes langt mindre informasjon om dem.

Augustus Høcker	
Født:	Ingen funn. Antakelig i Aarhus, fordi faren og farfaren arbeidet som skarprettere der.
Død:	Begravelsesdato: 17.1.1721
Virksom som skarpretter:	2.6.1689 – januar 1721
Virksom som skarpretterknekt/lærling.	Ingen funn
Giftemål:	1) 18.2.1691 med Dorrethe Rasmusdatter Kaas (d. 1702) 2) 23.8.1702 med Barbra Adamsdatter Kordt (f. ca. 1658, d. 1755)
Opptrer som fadder:	Ingen funn
Barn:	Ingen funn. Han hadde ingen arvinger da han døde.
Forfedre/familie:	Faren var Johannes Herman Høcker, skarpretter i Aarhus 1660-86. Farfaren – Hans Høcker, var også skarpretter i Aarhus 1625-46. Augustus sin bror – Hans Heinrich ble også skarpretter, først i Randers 1701-05 og siden i Aarhus 1705-16. ⁵⁶²
Bosted:	1697-1721: rode 18, nr. 104 = Kong Oscars Gade 67.

563

⁵⁶² Denne informasjonen er basert på: Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 180 og Glendzorf og Treichel, *Henker*, Erster Band, s. 419. Snorrason har satt opp informasjonen slik det står her. Glendzorf og Treichel har derimot ikke satt opp Augustus som sønn av Johannes Herman. Det trenger ikke å bety at de ikke mener de er far og sønn, men at de ikke har funnet informasjon som kobler dem sammen på den måten. Det hadde vært ønskelig å sjekke denne informasjonen i originalkildene, men det er ikke blitt gjort.

⁵⁶³ Kildene til hele tabellen: Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 180. Glendzorf og Treichel, *Henker*, Erster Band, s. 419. Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 187-188. SAB. Stiftamtmanden i Bergen, rekneskapar for Domkirken, 1706-1721, pk. 1737. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1688-1697, 1698-1747, 1731-1785. RA. Br., Bergen, 1727, pk. 423. Manntall over Bergen bys innvånere 9. mai 1714. Magistratens resolusjonsbok

Johan Henrich Helmschläger	
Født:	ca. 1684/1693, antakeligvis i Stade, Tyskland. ⁵⁶⁴
Død:	Begravelsesdato: 26.4.1760
Virksom som skarpretter:	3.2.1721 – mai 1760
Virksom som skarpretterknekt/lærling.	1717-1721 i Bergen. ⁵⁶⁵
Giftemål:	1) 11.18.1719 med Elisabeth Reff (f. ca. 1690, d. 1753) 2) 12.12.1754 med Else Kirstine Hansdatter (f. 1732, d. 1755).
Opptrer som fadder:	Ingen funn av han, men hans kone – Elisabeth, var fadder to ganger (1733 og 1739), hvor faren til et av barnene er oppført som sverdfeier. Den andre farens yrke er ukjent.
Barn:	1) Anna Margaretha Dorothea (f. 1725). Hun giftet seg to ganger, første gang med Nicolaus Hans Barthold Pflug, skarpretter i København, og andre gang med Christian Friderich Oswald, som også ble skarpretter i København. 2) Ei jente (f. ca. 1726-1730), 3) Anna Dorothea (f. 1754). Hun giftet seg med murmester Henrich Berg. ⁵⁶⁶

1725-1731, C. f. 3. Wiesener, Bergens topografi, s. 91-92 og 100. Ersland og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url: <http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=18&adr2=104>

⁵⁶⁴ Han er oppført i to forskjellige kilder som 76 år da han døde i 1760, noe som tilsier at han skulle være født i 1684. Fordi det står i to kilder, høres det ut som dette er det riktige. Glenzdorf og Treichel har derimot oppført en «Johann Hinrich Helmschläger» som ble døpt i 1693. Hvis dette er den samme personen, betyr det at en av opplysningene er feil. Det er noen indikatorer for at 1693 også kan være riktig, fordi Glenzdorf og Treichel har dåpsdatoen på han og hans søsken, noe som tyder på at informasjonen er hentet fra troverdige originale kilder. Det er lite sannsynlig at datoene er oppfunnet. En annen indikator for at 1684 kan være feil, er at Helmschläger må ha vært 70 år da han fikk barn i 1754 med den 22 år gamle Else Kirstine Hansdatter. Det er selvsagt mulig, men mer uvanlig. Kanskje 76 er blitt forvekslet med 67. Hvis han var 67 da han døde, stemmer dette overens med 1693. Angående hvor han er født, kan man anta at det var i Stade, Tyskland, fordi faren var skarpretter her i årene 1688-1706 og Stade er oppført som stedet Johann Hinrich ble født i 1693.

⁵⁶⁵ Glenzdorf og Treichel skriver at han var skarpretterknekt fra 1711 i Bergen. Snorrason og Sollied og Sollied setter derimot opp år 1717, som det mest sannsynlige.

⁵⁶⁶ Det er kun den siste datteren – Anna Dorothea, som er funnet i kirkebøkene i Bergen. Snorrason skriver at Helmschläger fikk to døtre i tidsrommet ca. 1725-30, men det er kun den første datteren som er nevnt med navn. Både Snorrason og Glenzdorf og Treichel nevner den første datteren og hvem hun gifter seg med. Informasjonen vi får om de to første døtrene er derimot problematisk, fordi vi ikke hører om dem i kirkebøkene. Enda mer

Forfedre/familie:	Antatt familieforhold: faren var Hieronymus Helmschläger, skarpretter i Stade 1688-1706. Hans farfar – Hans Helmschläger, var skarpretter i Lüneburg. Johan Henrich hadde også to brødre som ble skarprettere – Hans Jodocus Helmschläger i Buxtehude og Clement Christian Helmschläger i Stockholm. Nevøen til Johan Henrich – Johan Caspar Øhlstein, var skarpretter i Trondheim 1744-1768. Moren til Johan Henrich var tidligere gift med en annen skarpretter – Hans Henrich Meyer, skarpretter i Glückstadt, noe som kan indikere at hun også kom fra en skarpretterfamilie. ⁵⁶⁷
Bosted:	1721-1750-tallet: rode 18, nr. 104 = Kong Oscars Gade 67. 1750-tallet: rode 5, nr. 63 = ved Klosteret. Eiendommen ble tatt til utviding av allmenning på 1700-tallet. ⁵⁶⁸

569

problematisk blir det når Snorrason skriver at den første datteren ikke døde før 1801 i København, men Anna Dorothea (f. 1754) var den eneste arvingen etter Helmschlägers død i 1760.

⁵⁶⁷ Denne informasjonen er basert på: Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 176-177. Glenzdorf og Treichel, *Henker*, Erster Band, s. 400-401. Glenzdorf og Treichel, *Henker*, Zweiter Band, s. 271. Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 74. Hedenqvist, *Ett rackarns liv*, kap. 2.2.2. Det er Helberg som nevner slektsforholdet til Johan Caspar Øhlstein. Han skriver at Øhlstein var sønn av søsteren til Helmschläger. Hedenqvist nevner at Clement Christian var skarpretter i Stockholm. Hverken Snorrason eller Glenzdorf og Treichel skriver eksplisitt at Johan Henrich var sønn av Hieronymus, men Hieronymus fikk en sønn i 1693 som het Johann Hinrich, som jeg antar kan være den kommende skarpretteren i Bergen. At årstallet 1693 er annerledes enn det man kan lese i kirkeboken når Johan Henrich døde, som var 1684, er forstyrrende. Det har dog vært flere avvik blant disse årstallene, blant annet da Christian Mühlhausen døde (noe det vil komme mer informasjon om senere).

⁵⁶⁸ Det må også nevnes at Adolph Berg påstår at Helmschläger flyttet til Trappesmuget i 1793, «og ved en så beryktet eller berømt størrelses ankomst ble smuget straks døpt Helmschlägers smug.» Det er ingen kildehenvisning til denne informasjonen og Helmschläger hadde i 1793 vært død i 33 år. Det kan altså ikke stemme. Det er imidlertid en mulighet for at 1793 er blitt forvekslet med 1753. Det var antakelig på denne tiden at Helmschläger flyttet fra sin forrige bolig. Kilde: Berg, A. (1945) *Fra smitt og smau*, s. 16.

⁵⁶⁹ Kildene til hele tabellen: Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 176-177, 196 og 198. Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 173-177. Glenzdorf og Treichel, *Henker*, Erster Band, s. 400-401. Glenzdorf og Treichel, *Henker*, Zweiter Band, s. 26, 36 og 271. Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 74. Hedenqvist, *Ett rackarns liv*, kap. 2.2.2. Bergen Magistrat, attestbøker 1-3, 1702-1741, s. 421. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1698-1747, 1731-1785, 1751-1789. SAB. Mb., Nykirken prestegjeld, 1717-1767. SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1725-1826, 1733-1750. SAB. Stiftamtmanden i Bergen, rekneskapar for Korskirken, 1749-1757, pk. 1762, 1758-1766, pk. 1763. ASUIB. Wiesener, Ms. 959/9, Skarprettere i Bergen. Grunnbok for Bergen 1753-1781. Wiesener,

Johan Philip Giørtler	
Født:	ca. 1719
Død:	Begravelsesdato: 11.1.1765
Virksom som skarpretter:	24.4.1759 (da fikk han bestalling som «adjungeret og succederende» skarpretter. Helmschläger døde i 1760, så Giørtler må offisielt ha tatt over i 1760) – januar 1765
Virksom som skarpretterknekt/lærling.	17.10.1753 – 1760
Giftemål:	1) 26.10.1756 med Margrethe Frantz datter Wulf (d. 1760) 2) med Frideriche Margrethe Schrøder (f. ca. 1735, d. 1802).
Opptrer som fadder:	Tre ganger (1754, 1758 og 1764). Den ene gangen var faren til barnet seglmaker og en annen gang var faren gjestgiver. Den tredje gangen er yrket ukjent.
Barn:	1) Susanna Catharina (f. 1757), 2) Frantz Henrich (f. 1759. d. 1759), 3) Johan Henrich (f. 1760), 4) Mette Marie (f. ca. 1761) 5) Catharine Margrete (f. 1763) og 6) Anna Maria (f. 1764). Anna Maria giftet seg med mesterbakeren Conrad Riga. ⁵⁷⁰
Forfedre/familie:	Ingen funn
Bosted:	1762: rode 22, nr. 26 = Nikolaikirkeallmenningen 4/7. I 1766 la enken huset i Smedesmuget ut til salgs.

571

Bergens topografi, s. 91-92 og 100. Ersland og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url:

<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=5&adr2=63> og <http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=18&adr2=104>

⁵⁷⁰ Jeg har funnet alle barnene i kirkebøkene for Bergen, utenom Mette Marie som er nevnt i skiftet hans. SAB. Byfogd og byskriver i Bergen, C: skifteprotokoller, 1760-1772, s. 331b-332ab.

⁵⁷¹ Kildene til hele tabellen: Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 161-162. Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 176. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1731-1785, 1751-1789, 1786-1832. SAB. Mb., Nykirken prestegjeld, 1717-1764, 1719-1781, 1776-1814. SAB. Byfogd og byskriver i Bergen, C: skifteprotokoller, 1760-1772, s. 331b-332ab. Bergens borgerbok, 1752-1865, s. 28. Bergens Adressecontours Efterretninger 1766, 28. juli, nr. 30. RA. Br., nr. 365.1 Bergen 1762: ekstraskatt.

<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=22&adr2=26>

Christian Mühlhausen	
Født:	1731/1742 i Naestved ⁵⁷²
Død:	Begravelsesdato: 21.6.1793
Virksom som skarpretter:	23.7.1765 – juni 1793
Virksom som skarpretterknekt/lærling.	Ingen funn
Giftemål:	Ingen funn
Opptrer som fadder:	Én gang (1771). Faren til barnet var skomaker.
Barn:	Ingen funn
Forfedre/familie:	Hans far var Gottschalck Mühlhausen, skarpretter i Naestved 1723-31. Hans farfar var Hans Nicolaus Mühlhausen ⁵⁷³ , skinner, skarpretterknekt og skorsteinsfeier i København. Hans far igjen var en Mühlhausen, som var skarpretter i Raum Oldesloe. Moren – Elisabeth Ursula Asthusen, kom også fra en skarpretterslekt. Hennes far, farfar, oldefar og tippoldefar heter alle Ismael Asthusen og var skarprettere i Tyskland. Christian var en av 31 søsken, hvor minst to av hans brødre også ble skarprettere: Gottschalck i København og Johannes som overtok embetet hans i Bergen etter hans død. ⁵⁷⁴

⁵⁷² Kirkeboken sier at Christian var 51 år da han døde i 1793, noe som vil si at han ble født i 1742. Det er mulig dette stemmer, men Glenzdorf og Treichel har dåpsdatoene til han og alle søsknene hans, hvor Christian var døpt 13.5.1731. I likhet med noten ovenfor angående Helmschläger, er det lite sannsynlig at de har funnet opp disse datoene. Det er dog en overraskende stor forskjell med 11 år.

⁵⁷³ Det er slik Glenzdorf og Treichel kobler dem sammen, men Carøe mener Gottschalck Mühlhausen var sønn av Frants Mühlhausen, skarpretter i København (se notene på side 24 og 41 i «Bøddel og Kirurg»). Etter den oversikten Glenzdorf og Treichel viser, ser det ut til at Hans Nicolaus Mühlhausen er det riktige. Frants Mühlhausen fikk også en sønn kalt Gottschalck, men dette ser ut til å være en annen.

⁵⁷⁴ Christian og Johannes var halvbrødre, fordi faren deres giftet seg to ganger og hans første kone døde i 1742. Johannes ble født ca. 1763. I kilden «Wiesener, Ms. 959/9, Skarprettere i Bergen», står det derimot at Johannes var sønn av Christian, men det er ingen kildehenvisning. Det er trolig en antakelse gjort av Wiesener, fordi det var vanlig at yrket gikk i arv. Det er dog muligheter for at det stemmer og at Glenzdorf og Treichel sin informasjon er feil.

Bosted:	1786: rode 16, nr. 76 = rett «ved Starhuset». 1788: rode 8, nr. 46 = Lille Markveien 13.
---------	---

575

Johannes Mühlhausen	
Født:	ca. 1763 i København
Død:	4.12.1835
Virksom som skarpretter:	19. november 1793 – 1828/desember 1835
Virksom som skarpretterknekt/lærling.	Ingen funn
Giftemål:	23.5.1794 med Bergitte Lister (d. 1840)
Opptrer som fadder:	Ingen funn
Barn:	1) Anna Sophia (f. 1795). Giftet seg med skomakermester Ole Johannesen. 2) Bergitta Helena (f. 1797), 3) Godskalch (f. 1799. d. 1803), 4) Maria Caroline (f. 1800. d. 1800), 5) Daniel Christian (f. 1801. d. 1803), 6) Bolette Georgine (f. 1803). Giftet seg med den styrmann Torbjørn Pedersen. 7) Rebecca Friderica (f. 1804. d. 1804), 8) Gottskalck Johannes (f. 1806. d. 1806) og 9) Friderich (f. 1809. d. 1809).
Forfedre/familie:	Se Christian Mühlhausen ovenfor. Moren var derimot ikke den samme som til Christian. Moren til Johannes var Anna Sophie Magdalene Aagesen. Hennes far var brennevinsbrenner.
Bosted:	1795: rode 17, nr. 40 = Østre Skostrede 8 A eller B. 1801 og 1815: rode 19, nr. 44 = Lille Øvregade 27. Rett ved Latinskolen. Et trehus av 1. etasje. Branntakst 170 rd.

⁵⁷⁵ Kildene til hele tabellen: Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 190-192. Glenzdorf og Treichel, *Henker*, Erster Band, s. 195-196 og 533-535. Glenzdorf og Treichel, *Henker*, Zweiter Band, s. 257. SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1758-1789. SAB. Mb., Nykirken prestegjeld, 1775-1820. Bergens borgerbok, Bind 2, 1752-1865, 1ste hefte, 1752-1800, s. 47. Bergens Adressecontoirs Efterretninger 1786.07.01 og 1788.04.19. Kommunikanter i Nykirken 1790. Her er det oppført «p.M.V.», som antakelig betyr «på Markveien». Ersland og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url: <http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=8&adr2=46>

576

Torbjørn Pedersen	
Født:	ca. 1794
Død:	22.5.1834 (dødsårsak: brystsyke)
Virksom som skarpretter:	Konstituert: 1828 – mai 1834
Virksom som skarpretterknekt/lærling:	Ingen funn
Giftemål:	13.1.1828 med Bolette Georgine Mühlhausen
Opptrer som fadder:	Ingen funn.
Barn:	1) Torbjørn Andreas (f. 1822), 2) Bergithe (f. 1828, d. 1828), 3) Peder Gotskalk (f. 1829), 4) Rachel Peroline (f. 1831) og 5) Torbjørn Johan (f. 1834). ⁵⁷⁷
Forfedre/familie:	Ingen funn
Bosted:	1828: rode 10, nr. 66b = Nøstegaden 31. 1828-1831: rode 19, nr. 43 = Lille Øvregate 25. 1834: rode 15, nr. 110 = Engen 18.

578

Ole Johan Johannesen	
Født:	1797/99
Død:	10.09.1843
Virksom som skarpretter:	Konstituert: 17.7.1834 – antakelig til svigerfaren Johannes Mühlhausen døde i desember 1835
Virksom som skarpretterknekt/lærling:	Ingen funn

⁵⁷⁶ Kildene til hele tabellen: Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 190-192. Glenzdorf og Treichel, *Henker*, Erster Band, s. 533-535. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1790-1820, 1823-1835. SAB. Mb., Maria prestegjeld, 1748-1807, 1786-1815, 1815-1845. RA. Folketelling 1801 for 1301 Bergen kjøpstad. RA. Folketelling 1815 for 1301 Bergen kjøpstad. Bergens Adressecontours Efterretninger 1795.12.05. Ersland og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url:

<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=19&adr2=44> og
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=17&adr2=40>

⁵⁷⁷ Det første barnet fikk han med Anne Berthine Carlsdatter.

⁵⁷⁸ Kildene til hele tabellen: SAB. Kb., Nykirken prestegjeld, 1821-1841. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1823-1835. SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1821-1840, 1830-1837. Ersland og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url: <http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=10&adr2=66> ,
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=19&adr2=43> og
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=15&adr2=110>

Giftemål:	31.10.1824 med Anna Sophie Mühlhausen (f. 1795, d. 1868)
Opptrer som fadder:	Ingen funn
Barn:	1) Johannes (f. 1825), 2) Marthe Petrine (f. 1835)
Forfedre/familie:	Ingen funn
Bosted:	1825: rode 20, nr. 26 = Hollendergaden 8, 1835: rode 20, nr. 12 = Nedre Korskirkealmending 10. 1843: rode 16, nr. 49 = Olav Kyrres Gade 7

579

Samson Isberg	
Født:	ca. 1795 – Kindservig
Død:	25.05.1873
Virksom som skarpretter:	11.04.1836-1868
Virksom som skarpretterknekt/lærling.	Nei
Giftemål:	26.12.1834 med Anne Henriche Hansen (f. 1810. d. 1864). Hun var datter av tollbuvakter Johannes Hansen og Anne Christine Olsdotter.
Opptrer som fadder:	Ingen funn
Barn:	1) Anna Samsine (f. 1835). Drev med håndarbeid. 2) Johan Christian (f. 1840. d. 1840), 3) Johanna Christine (f. 1841). Drev med håndarbeid. 4) Peder Svendrup (f. 1845). Ble skipper.
Forfedre/familie:	Samson Isberg var den eldste av åtte søsken. Hans far var Samson Isberg (1764-1833) og

⁵⁷⁹ Kildene til hele tabellen: Bergens Adressecontoirs Efterretninger 1834.08.09. SAB. Mb., Maria prestegjeld, 1815-1845. SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1823-1835, 1833-1841, 1863-1875. SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1841-1853. Ersland og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url: <http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=20&adr2=26> , <http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=20&adr2=12> , <http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=16&adr2=49>

	hans mor var Anne Sveindatter Skjedås. De bodde på gården Isberg.
Bosted:	1835: rode 18, nr. 17 = Marken 5. 1840: rode 18, nr. 21 = Marken 12. 1841: rode 18, nr. 171 = Moldesmuget 3. 1845: rode 19, nr. 51 = Lille Øvregade 30. 1864: rode 11, nr. 265 = Sverres Gade 31/33. 1865: rode 18, nr. 25 = Marken 11. 1873: rode 18, nr. 72 = Haukelandssmuget 8.

580

Tabell over skarprettere andre steder i Norge

I løpet av arbeidet med denne oppgaven er det funnet flere skarprettere i Norge som ikke holdt til i Bergen. De skarpretterne som er funnet i litteratur, er det kun gjengitt det som står der. Det er altså muligheter for feil her. Hvis jeg har funnet annen informasjon i historiske kilder, har jeg forandret det. Tabellen tar for seg årstallene kildene nevner at personen var skarpretter. De fleste av dem var antakelig i yrket lenger enn det årstallene her viser.

Navn:	Tilhørighet:	Fremtrer i kildene:
Henning	Oslo	1557-1560 ⁵⁸¹
Hans Langhus	Oslo	1586-1600 ⁵⁸²
Trond	Trondheim	1590-1593 ⁵⁸³
Mogens	Vardøhus len	1593-96 ⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ Kildene til hele tabellen: SAB. Mb., Domkirken prestegjeld, 1821-1840, 1835-1840, 1838-1840, 1841-1851, 1853-1874, 1863-1876. RA. Folketelling 1865 for 1301 Bergen kjøpstad. RA. Folketelling 1875 for 1301 Bergen kjøpstad. Borgere i 1301 Bergen 1866-1916. Opedal, Skarpretteren Samson, s. 212-213. Bull, tolvte bind, 1847, 1848 og 1849, s. 939. Erslund og Solli, «BerGIS – Kartportalen til fortida». Url:

<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=18&adr2=17> ,
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=18&adr2=21> ,
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=18&adr2=171> ,
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=19&adr2=51> ,
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=11&adr2=265> ,
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=18&adr2=25> ,
<http://solhatt.uib.no/hgis/adr2/adresse.php?target=frame&lag=1888&adr1=18&adr2=72>

⁵⁸¹ Rekneskap for Akershus len 1557-1558, s. 180 og 1560-1561, s. 233.

⁵⁸² RA. Lr., Bratsberg len, 1586-87, pk. 1. RA. Lr., Akershus len, 1600-01, pk. 10. Berg, Litt om skarpretterne, s. 131-132.

⁵⁸³ RA. Lr., Trondheim len, 1590-91, pk. 1, 1592-93, pk. 1.

⁵⁸⁴ RA. Lr., Vardøhus len, 1593-94, pk. 1, 1596-97, pk. 1.

Chresten	Stavanger	Før 1599 ⁵⁸⁵
Laurits	Oslo	1602-1614 ⁵⁸⁶
Elling	Mandal len	1605-1629 ⁵⁸⁷
Halvor Rimer	Fredrikstad	1606-1623 ⁵⁸⁸
Oluf Hop	Troms	1619 ⁵⁸⁹
Lever	Stavanger len	1620-1621 ⁵⁹⁰
Jon Pedersen	Oslo	1620-1644 ⁵⁹¹
Morten	Tønsberg	1622-1667 ⁵⁹²
Iver Rasmussen	Stavanger len	1633-1634 ⁵⁹³
Arnd Anders Rasmussen	Romsdal?	1634 ⁵⁹⁴
Christoffer	Trondheim	1636-38/46 ⁵⁹⁵
Christoffer	Bodø	1637-1647 ⁵⁹⁶
Ingebret Olsen	Sør i Trondheim len	1638 ⁵⁹⁷
Anders Larsen	Trondheim	1638-1641 ⁵⁹⁸
Nils Gråbakk	Trondheim	1641-46 ⁵⁹⁹
Jørgen	Sunnmøre	1647-1651 ⁶⁰⁰
Jacob	Nordhordland?	Før 1648 ⁶⁰¹
Peder	Trondheim	1648 ⁶⁰²
Jacob Rothgyther	Nordfjord	1650-1668 ⁶⁰³

⁵⁸⁵ Stavanger Domkapitels protokoll, 1571-1630, s. 102.

⁵⁸⁶ Moberg, Skarpretterens historie, s. 7. Berg, Litt om skarpretterne, s. 132. RA. Lr., Akershus len, 1602-03, pk. 14, 1614-15, pk. 35.

⁵⁸⁷ Sødal, Dødsstraffen, s. 38.

⁵⁸⁸ RA. Lr., Akershus len, 1606-07, pk. 22, 1622-23, pk. 61.

⁵⁸⁹ RA. Lr., Nordlandenes len, 1619-20, pk. 11.

⁵⁹⁰ RA. Lr., Stavanger len, 1620-21, pk. 8, 1621-22, pk. 9.

⁵⁹¹ Moberg, Skarpretterens historie, s. 7. RA. Lr., Akershus len, 1620-21, pk. 54, 1643-44, pk. 170.

⁵⁹² RA. Lr., Tønsberg len, 1622-23, pk. 6. RA. Fr., Øvre og Nedre Telemark, 1667, pk. 2057.

⁵⁹³ Tb., Jæren og Dalane 1629-37, s. 184 og 1641-45/1650-54, s. 45-47.

⁵⁹⁴ RA. Lr., Trondheim len, 1634-35, pk. 54.

⁵⁹⁵ RA. Lr., Trondheim len, 1636-37, pk. 58, 1638-39, pk. 62, 1646-47, pk. 86.

⁵⁹⁶ RA. Lr., Nordlandenes len, 1637-38, pk. 27. Skattematrikkelen 1647, XVI Nordland fylke, s. 158.

⁵⁹⁷ RA. Lr., Trondheim len, 1638-39, pk. 62

⁵⁹⁸ RA. Lr., Trondheim len, 1638-39, pk. 62, 1641-42, pk. 70.

⁵⁹⁹ RA. Lr., Trondheim len, 1641-42, pk. 70, 1646-47, pk. 86.

⁶⁰⁰ RA. Lr., Trondheim len, 1646-47, pk. 86. RA. Lr., Bergenhus len, 1651-52, pk. 119. I 1651 på Sunnmøre måtte «Bødelens datter Beritte Jørgensdatter» betale 6 daler for å ha blitt dømt for hor. Derfor kan man anta at Jørgen fortsatt var skarpretter i 1651.

⁶⁰¹ RA. Lr., Bergenhus len, 1648-49, pk. 111.

⁶⁰² RA. Lr., Trondheim len, 1648-49, pk. 92.

⁶⁰³ RA. Lr., Bergenhus len, 1650-51, pk. 116. RA. Sr., Bergen stiftamt, 1668, pk. 29. Jacob nevnes først i 1650, mens Jacob *Rotgyther* nevnes først i 1664. Det kan ha vært to forskjellige skarprettere.

Peder	Christiania	1651-1654 ⁶⁰⁴
Steffen Paulsen	Stavanger len	1654 ⁶⁰⁵
Anders Pedersen	Christiania	1656-1668 ⁶⁰⁶
Nils Engebretsen	Christiansand	1658-1670 ⁶⁰⁷
Bård Jacobsen	Trondheim	1659-1719 ⁶⁰⁸
Tor Olsen	Vardøhus len/amt	1662 ⁶⁰⁹
Chrispinus Haug	Sunnfjord	1663-1664 ⁶¹⁰
Jacob Jostsen	Christiania	1671-1678 ⁶¹¹
Oluf Scieggell	Sunnmøre?	ca. 1678 ⁶¹²
Jon	Nordfjord?	1682 ⁶¹³
Jacob Jensen	Telemark?	1682 ⁶¹⁴
Jørgen Rasmussen	Stavanger	1683-1687 ⁶¹⁵
Jørgen Nilsen	Christiania	1683-1691 ⁶¹⁶
Olle Ollesen Møchelbust	Sunnmøre?	1687 ⁶¹⁷
Anders Persen Setter	Sunnmøre	1690 ⁶¹⁸
Christen Justesen Bruun	Alstahaug	1690-1716 ⁶¹⁹
Anders Olsen	Vardøhus amt	1691-1694 ⁶²⁰
Nicolai Flüg	Christiania	1691-1700 ⁶²¹

⁶⁰⁴ Berg, Litt om skarpretterne, s. 140. RA. Lr., Tønsberg len, 1650-51, pk. 29. RA. Lr. Akershus len, 1654-55, pk. 221. Han døde av pesten.

⁶⁰⁵ Tb., Jæren og Dalane, 1641-45/1650-54.

⁶⁰⁶ Moberg, Skarpretterens historie, s. 7. Berg, Litt om skarpretterne, s. 141. RA. Sr., Akershus stiftamt, 1668, pk. 49.

⁶⁰⁷ Sødal, Dødsstraffen, s. 38. RA. Lr., Nedenes len, Mandals len, Råbyggelag, 1658-59, pk. 46.

⁶⁰⁸ Sørnes, *Bøddel*, s. 59. RA. Lr., Trondheim len, 1659-60, pk. 140. RA. Fr., Romsdal, 1697-98, pk. 3653. RA. Fr., Nordmøre, 1703-04, pk. 3740. SAT. Tb., Inderøy, 1694.

⁶⁰⁹ Hagen, *Ved porten til helvete*, s. 175.

⁶¹⁰ RA. Sr., Bergenhus stiftamt, 1663, pk. 10, 1664, pk. 15.

⁶¹¹ Moberg, Skarpretterens historie, s. 8. RA. Sr., Akershus stiftamt, 1671, pk. 80. RA. Fr., Follo, 1678, pk. 427.

⁶¹² Bothem, R. (1999) *Trolldomsprosessane i Bergenhus len 1566-1700*. Hovedfagsoppgave, s. 135.

⁶¹³ RA. Sr., Bergen stiftamt, 1682, pk. 63.

⁶¹⁴ RA. Fr. Øvre og Nedre Telemark, 1680-84, pk. 2081. Det er mulig at dette er Jacob Jostsen fra Christiania, og at det er blitt skrevet feil navn på kvitteringen. Vi ser den samme underskriften i 1681 i fogderiet Solør, Odal og Østerdal. Se: RA. Fr., Solør, Odal og Østerdal, 1681, pk. 818. Men her er ikke navnet nevnt.

⁶¹⁵ RA. Br., Stavanger, 1683, pk. 316. RA. Fr., Jæren og Dalane, 1686-1689, pk. 2726.

⁶¹⁶ RA. Fr., Lista, 1683, pk. 2532. RA. Fr. Øvre og Nedre Telemark, 1689, pk. 2088. RA. Fr., Hedmark, 1692, pk. 1031 og 1032.

⁶¹⁷ RA. Sr., Bergen stiftamt, 1687, pk. 85.

⁶¹⁸ RA. Sr., Bergen stiftamt, 1690, pk. 93.

⁶¹⁹ Jakobsen, *Alstahaug Kanikgjeld*, s. 132.

⁶²⁰ Utne, M. B. (1932) *Finnmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter. Første hefte. To jordebøker fra 1694*, s. 15. RA. Fr., Finnmark/Vardøhus, 1691, pk. 4851.

⁶²¹ Berg, Litt om skarpretterne, s. 144. RA. Fr., Moss og Verne kloster, 1685-91, pk. 107. Det er også funnet en skarpretter ved navn Bertel Flüg som henrettet i Hedmark i 1692. Se: RA. Fr., Hedmark, 1692, pk. 1031 og

Mathias Johansen	Christiansand	1691-1701 ⁶²²
Christoffer Størchersen	Valberg (Lofoten)	1693-1701 ⁶²³
N. Andersen	Vardøhus amt	1694?- ⁶²⁴
Hans Pedersen	Sunnmøre	1694-1697 ⁶²⁵
Just Jacobsen Müller	Christiania	1700-1706 ⁶²⁶
Johan Pedersen	Sunnmøre	1702-1705 ⁶²⁷
Mads Pedersen	Christiania	1706? ⁶²⁸
Anders Jonsen Malmøe	Christiania	1710-1726 ⁶²⁹
Eskild Larsen	Senja	1718-1730 ⁶³⁰
Mathias Christian Fliegenring	Trondheim	1720-1728 ⁶³¹
Ole Salhus	Vardøhus amt	-1721 ⁶³²
Ole Johnsen	Senja og Troms fogderi	1723-1742 ⁶³³
Rasmus Ingebrigtsen	Alstahaug	ca. 1725-1739 ⁶³⁴
Johan Gottlieb Heintze	Trondheim	1729-1737 ⁶³⁵
August Anton Lædel	Christiania	1733-1749 ⁶³⁶
Johannes Johannisson Niemand	Christiansand	1737-1740 ⁶³⁷
Johan Gottfried Helmkampf	Trondheim	1738-1744 ⁶³⁸
Fredrik Eskildsen Mosjøen	Vefsn	1742-1778 ⁶³⁹

1032. Dette kan være en annen skarpretter, men etter mine egne antakelser er dette Nicolai Flüg. Nicolai var allerede skarpretter i Christiania på dette tidspunktet. I oversikten til Glenzdorf og Treichel ser vi at «Bartheld» og «Barthold» ble brukt som et av flere fornavn i skarpretterslekten Flüg. «Bartholomäus» er også brukt som fornavn. «Bertel» kan derfor ha vært et av navnene til Nicolai. Se: Glenzdorf, og Treichel, *Henker*, Zweiter Band, s. 35-36.

⁶²² RA. Fr., Råbyggelag, 1691, pk. 2443. RA. Fr., Lista og Mandal, 1700, pk. 2548.

⁶²³ RA. Fr., Vesterålen, Andenes og Lofoten, 1693, pk. 4675. RA. Manntallet 1701, nr. 18, Vesterålen, Andenes og Lofoten fogderi.

⁶²⁴ Utne, *Finnmark omkring 1700*, s. 15.

⁶²⁵ RA. Fr., Romsdal, 1693-94, pk. 3651, 1697-98, pk. 3653.

⁶²⁶ Moberg, *Skarpretterens historie*, s. 8. Berg, *Litt om skarpretterne*, s. 144-145. SAKO. Mb., Bragernes prestegjeld, 1706-1734 (0602aB).

⁶²⁷ RA. Fr., Sunnmøre, 1702-03, pk. 3559. RA. Fr., Romsdal, 1703-05, pk. 3656.

⁶²⁸ Berg, *Litt om skarpretterne*, s. 145.

⁶²⁹ Berg, *Litt om skarpretterne*, s. 145.

⁶³⁰ Jakobsen, *Alstahaug Kanikgjeld*, s. 132.

⁶³¹ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 61.

⁶³² Niemi, E. (1983) *Vadsøs historie. Bind 1. Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)*, s. 314.

⁶³³ Ytreberg, N. A. (1943) *Malangen bygdebok*, s. 16, 239 og 412.

⁶³⁴ SAT. Mb., Alstahaug prestegjeld, Herøy sokn, 1737-1740 (1820). Jakobsen, *Alstahaug Kanikgjeld*, s. 132.

⁶³⁵ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 61.

⁶³⁶ Moberg, *Skarpretterens historie*, s. 8.

⁶³⁷ SAK. Mb., Kristiansand prestegjeld, 1734-1793 (1001P).

⁶³⁸ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 61.

⁶³⁹ Folketelling 1769 for 1824P Vefsn prestegjeld. Sørnes, *Uten nåde*, s. 46. Jakobsen, *Alstahaug Kanikgjeld*, s. 132.

Johan Caspar Øhlstein	Trondheim	1744-1768 ⁶⁴⁰
Johann Conrad Hoffman	Christiansand	1749-1761? ⁶⁴¹
Frants Gotschalk Lædel	Christiania	1749-1799 ⁶⁴²
Frantz Wilhelm Stengel	Trondheim	1768-1796 ⁶⁴³
Johann Christoph Witt	Christiansand	1774-1796 ⁶⁴⁴
Jens Fredriksen Gimstad	Bø (Vesterålen)	1774-1805 ⁶⁴⁵
Svend Svendsen Strømvik	Bodø	1778-1812 ⁶⁴⁶
Ludvig (Fredriksen?)	Gildeskaal (Helgeland)	1778?- ⁶⁴⁷
Anders (Fredriksen?)	Vesterålen og Senja	1781- ⁶⁴⁸
Hans Nilsen	Talvik	1789-1790 ⁶⁴⁹
Erik Pettersen	Trondheim	1796-1835 ⁶⁵⁰
Nils Christian Froholt	Christiansand	1798-1824/32 ⁶⁵¹
August Anton Lædel	Christiania	1799-1833 ⁶⁵²
Sivert Tollefsen	Talvik	1801-1832 ⁶⁵³
Carl Fredrik Wenberg	Skjerstad (Bodø)	1822-1845 ⁶⁵⁴
Guttorm Frans Lædel	Christiania	1833-1846 ⁶⁵⁵
Lars Hyll	Trondheim	1838-1849 ⁶⁵⁶
Jacob Ferdinand Øyen	«Søndre Trondhjems amt»	1849 ⁶⁵⁷
Theodor Larsen	Christiania	1868/69-1892 ⁶⁵⁸

⁶⁴⁰ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 61.

⁶⁴¹ Glenzdorf og Treichel, *Henker*, Erster Band, s. 424.

⁶⁴² Moberg, *Skarpretterens historie*, s. 8.

⁶⁴³ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 61.

⁶⁴⁴ Glenzdorf, og Treichel, *Henker*, Zweiter Band, s. 299. Sørnes, *Mørkets gjerninger*, s. 109, 274. Sørnes, *Uten nåde*, s. 175.

⁶⁴⁵ Sørnes, *Mørkets gjerninger*, s. 48. SAT. Mb., Bø prestegjeld, 1759-1820.

⁶⁴⁶ Sørnes, *Uten nåde*, s. 45-46 og 323.

⁶⁴⁷ Jakobsen, *Alstahaug Kanikgjeld*, s. 132.

⁶⁴⁸ Jakobsen, *Alstahaug Kanikgjeld*, s. 132.

⁶⁴⁹ SATØ., Mb., Talvik prestegjeld, 1772-1798 (2013P). *Kirkebok, dåpslister. Dâp: Fra 1752 til 1798, Talvik sogneprestembete*, s. 240. Transkriberte dåpslister utgitt i bokform.

⁶⁵⁰ Helberg, *Skarprettervesenet*, s. 61. Carøe, Bøddel og kirurg, s. 44. Den Norske Rigstidende 1835.08.16.

⁶⁵¹ Sørnes, *Uten nåde*, s. 212, 264-265 og 313. Sørnes, *Ondskap*, s. 188 og 214.

⁶⁵² Moberg, *Skarpretterens historie*, s. 8 og Sørnes, *Ondskap*, s. 177-178.

⁶⁵³ RA. Folketelling 1801 for 2012P Alta Talvik prestegjeld. Sørnes, *Uten nåde*, s. 323.

⁶⁵⁴ Sørnes, *Ondskap*, s. 241-242.

⁶⁵⁵ Sørnes, *Ondskap*, s. 177-178. Den Norske Rigstidende 1846.10.27.

⁶⁵⁶ Sørnes, *Ondskap*, s. 232 og 268. Trondheims borgerlige Realskoles alene-priviligerede Adressecontoirs-Efterretninger 1838.06.22.

⁶⁵⁷ Opedal, *Skarpretteren Samson*, s. 215. Aftenposten 1861.03.04.

⁶⁵⁸ Moberg, *Skarpretterens historie*, s. 8 og Sørnes, *Ondskap*, s. 365. Akershus Amtstidende 1892.03.19.

På nettsider og i litteratur er det også funnet andre skarprettere i Norge, men jeg har ikke funnet dem i originalkildene og/eller de passer ikke inn med resten av denne tabellen, fordi det allerede var en skarpretter på det gitte sted. «Oluf mestermann» er nevnt i boken *Embetsmenn i Midt-Norge i tiden 1660-1700*. Han skal ha vært skarpretter i Trondheim i 1640-årene og/eller 1650-årene.⁶⁵⁹ Det kan stemme, men jeg har ikke funnet ham i de historiske kildene. Enda en skarpretter fra Trondheim er oppført på nettsiden *Justismuseet*, hvor Mikkel Larssøn skal ha vært i yrket og bakenfor navnet hans er det ført opp «(kilde 1649)».⁶⁶⁰ Heller ikke denne skarpretteren er funnet i de historiske kildene.

I Christiania er det også nevnt to skarprettere til. På Torgrim Sørnes sin hjemmeside *Ondskap* får vi høre at Jacob Andersen var skarpretter der i 1714.⁶⁶¹ Det kan også stemme, men i den perioden skal Anders Jonsen Malmøe ha vært skarpretter. Kan Jacob Andersen ha vært sønn av Anders Jonsen Malmøe? Eventuelt hjelperen hans? Eller var en av dem skarpretter for militære og den andre for det sivile? Snorrason nevner også en Augustinus Flüg, som skal ha vært sønn av Nicolai Flüg – skarpretter i Christiania på 1690-tallet. Snorrason har her ført ham opp i årene 1718-1725.⁶⁶² Dette stemmer heller ikke overens med Anders Jonsen Malmøes yrkestid. Augustinus kan ha vært hjelperen hans, men det ville ikke overrasket om Snorrason sin informasjon er feil. Han har flere feil i sin artikkel.

Den siste skarpretteren i Norge som her vil bli nevnt, er Willum Andersen. I et forum på nettsiden til *Arkivverket* har Ola Teige nevnt at Willum utførte en kakstrykning i Kragerø i 1694. Kilden han har funnet informasjonen i, er et sikt- og sakefallsregnskap for Kragerø.⁶⁶³ Denne informasjonen virker god og svært troverdig. Han kunne derfor ha blitt ført opp i tabellen over, men siden jeg selv ikke har lest regnskapet og kun hentet informasjonen fra et forum, er han blitt ført opp her. Teige stiller også spørsmålet om noen vet hvor han ble sendt fra? Uten at jeg kan si noe sikkert om dette, ville det ikke overrasket om han ble sendt fra Tønsberg, fordi denne byen hadde skarpretter tidligere på 1600-tallet. Interessant er det også at Teige påstår at Skien skal ha hatt skarpretter til slutten av 1600-tallet. Det er ikke funnet informasjon om dette i kildene som er brukt til denne oppgaven. Det er imidlertid ikke brukt mange kilder fra 1670 og utover i området rundt Skien, slik at dette kan stemme. Skien kan derfor også være et godt forslag til hvor Willum ble sendt fra.

⁶⁵⁹ Dahl, S. T. (1999) *Embetsmenn i Midt-Norge i tiden 1660-1700*, s. 67.

⁶⁶⁰ *Justismuseet*. Url: <https://digitaltmuseum.no/011025362875/oks>

⁶⁶¹ *Ondskap*. Url: <http://www.ondskap.org/skarprettere.html>

⁶⁶² Snorrason, Helstatens skarprettere, s. 197.

⁶⁶³ *Arkiverket*. Url: <https://forum.arkivverket.no/topic/186705-mestermann-willum-andersen-i-1694-fra-skien-eller-kristiansand/>

I tillegg til disse skarpretterne i Norge, nevner Ljungström en Nicolaus Fredricsson, som var skarpretter i Gävle i Sverige på 1760-tallet. Han ble kalt for «norske Niklas», og kan derfor ha vært en nordmann som flyttet til Sverige og ble skarpretter.⁶⁶⁴

Begrunnelse for tabellen på side 38

«Ukjent», Adam Kordt (1) og Ernst:

Den 30. desember 1636 døde skarpretteren i Bergen og ble begravet på nyttårsdagen.⁶⁶⁵ Vi vet ikke hva han het. Vi vet at Adam Kordt var skarpretter fra 1647, da han henrettet Base Wigh i Bergen.⁶⁶⁶ Mellom 1637 og 1646 hører vi ikke hvem som var skarpretter i Bergen, men i 1640 reiste en skarpretter fra Bergen for å henrette i Sunnhordland og i mars 1639 ble en tømmermann henrettet ved Rådstuen.⁶⁶⁷ Her er det ikke nevnt at skarpretteren kom fra andre steder, så det antas at han var fra Bergen. Yrket ble altså senest besatt i 1639 igjen etter at den forrige døde sent på året i 1636. Det kan være en ukjent skarpretter som ble ansatt på denne tiden, men det har i tilfelle ikke gitt fra seg noe informasjon i kildene. Det er derfor mulig at det var Adam Kordt som ble ansatt på slutten av 1630-tallet. Han må ha sluttet i 1654. Da var han i en rettssak med sin kone og saken ble avsluttet med ordene «... och derfor ingen af dennem bør were her J landene».⁶⁶⁸ Tidlig på året etter hadde ikke Bergen skarpretter. Det hører vi i 1655 da Nordhordland og Voss fikk tilsendt skarpretteren fra Sunnfjord, «... eftersom ingen ScharpRichter paa den tid i Bergen war at bekomme ...».⁶⁶⁹ Stillingen ble relativt raskt fylt igjen, fordi den bergenske skarpretteren Ernst henrettet senere på året i 1655.⁶⁷⁰ Ernst hører vi sist om i desember 1661 da han henrettet i Nordhordland.⁶⁷¹ Da byens skarpretter ble henrettet med øks året etter, den 17. september 1662, må vi anta at dette var Ernst.⁶⁷²

Casper Engel, Adam Kordt (2) og Hans Kordt:

Den neste skarpretteren vi hører om er Casper Engel. Han var først skarpretter i Stavanger og her sendte han inn en klage angående boforholdene sine i 1663. Senere ser vi i sakefallsregnskapet for Bergen 1663-64 at han fikk utbetalt en halv årslønn, og i 1664 lå skarpretteren i

⁶⁶⁴ Ljungström, *Skarprättare*, s. 90-91.

⁶⁶⁵ Hofnagels optegnelser, s. 201.

⁶⁶⁶ RA. Lr., Bergenhus len, 1646-47, pk. 103.

⁶⁶⁷ RA. Lr., Bergenhus len, 1640-41, pk. 86. Hofnagels optegnelser, s. 202.

⁶⁶⁸ SAB. Bergen domkapitel protokoll nr. 2, 1624-1655.

⁶⁶⁹ RA. Lr., Bergenhus len, 1654-55, pk. 127.

⁶⁷⁰ RA. Lr., Bergenhus len, 1655-56, pk. 130.

⁶⁷¹ RA. Sr., Bergen stiftamt, 1661, pk. 3.

⁶⁷² Hofnagels optegnelser, s. 219.

Bergen syk og døde kort tid etter samme år.⁶⁷³ Ha må derfor ha blitt skarpretter i Bergen en gang i 1663 og fram til hans død i 1664. Kildene gir ingen informasjon om skarpretternes navn før 1667, da Adam Kordt henrettet i Nordhordland og Voss fogderi. Han trådte sannsynligvis inn i yrket i 1664 eller 1665, fordi det i 1665 reiste en skarpretter fra Bergen til Jæren og Dalane og hans forgjenger – Casper, døde året før. Siste gang vi hører at han henrettet var i 1680.⁶⁷⁴ Fram til 1688, da Hans Kordt henrettet,⁶⁷⁵ gir kildemateriale ingen informasjon om skarpretternes navn. Det vi vet er at Adam Kordt ble begravet 17. oktober 1686 og at Hans Kordt ble begravet 15. mai 1688.⁶⁷⁶ Om Adam Kordt fortsatte å være skarpretter utover 1680-tallet vet vi ikke sikkert, men han ble oppført som skarpretter ved hans begravelse. Derfor kan det tenkes at han arbeidet som skarpretter til hans dødsår 1686. Om Hans Kordt har vi ingen andre informasjonskilder enn henrettelsen han foretok i 1688 og begravelsen hans samme år.

Augustus Høcker og Johan Henrich Helmschläger:

De to siste skarpretterne i denne perioden finnes det mer informasjon om og dermed nøyaktige årstall for når de var skarprettere. Augustus Høcker arbeidet som Bergens skarpretter fra 1689 til 1721 og hans etterfølger – Johan Henrich Helmschläger, fra 1721 til 1760.⁶⁷⁷

⁶⁷³ RA. Br., Bergen, 1663, pk. 410. RA. Lr., Stavanger len, 1664, pk. 47.

⁶⁷⁴ RA. Fr., Jæren og Dalane, 1665-67, pk. 2709. RA. Sr., Bergen stiftamt, 1667, pk. 25 og 1680, pk. 58.

⁶⁷⁵ RA. Sr., Bergen stiftamt, 1687, pk. 84.

⁶⁷⁶ SAB. Mb., Korskirken prestegjeld, 1674-88.

⁶⁷⁷ Sollied og Sollied, Bergens Bartskerere, s. 173-177 og 187-188.